

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE A ANDRAGOGIKY

KRÁSNÝ HOLKY

**NEFORMÁLNÍ SOCIÁLNÍ KONTROLA ŽEN PROSTŘEDNICTVÍM
VZHLEDU**

BEAUTIFUL GIRLS

**INFORMAL SOCIAL CONTROL OF WOMEN IN CONNECTION WITH THEIR
APPEARANCE**

DISERTAČNÍ PRÁCE

Pavčina Valouchová

ŠKOLITELKA: prof. Dr. phil. Gerlinda Šmausová, Priv.-Doz.

OLOMOUC 2012

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci, 20. 12. 2012

Pavλίna Valouchov

PODĚKOVÁNÍ

Mé poděkování patří všem, kteří mě po celou dobu psaní této práce podporovali, pomáhali mi a dodávali mi tolik potřebnou chuť a odvahu. Především bych však chtěla poděkovat svojí školitelce, která mi vždy ochotně poskytla nejen neocenitelnou odbornou pomoc, ale i osobní povzbuzení.

ÚVOD	7
1. TEORETICKÉ RÁMOVÁNÍ PRÁCE	9
1.1 Sociální kontrola	9
Sociální kontrola v rámci strukturního funkcionalismu	13
Sociální kontrola v interpretativním paradigmatu	20
Sociální kontrola v konfliktologickém paradigmatu	23
1.2 Gender.....	24
1.3 Sociální kontrola žen	28
Formální sociální kontrola žen	28
Neformální sociální kontrola žen.....	30
1.4 Mladá dospělost, sňatkový a pracovní trh a ženy jako jejich účastnice	49
2. METODOLOGIE VÝZKUMU	52
2.1 Specifikace výzkumné otázky s návazností na techniky sběru dat	55
2.2 Výzkumný soubor - charakteristiky výzkumných partnerek.....	59
2.3 Popis analýzy dat	60
3. ANALÝZA DAT.....	62
3.1 Vztah výzkumných partnerek ke vzhledu	63
3.1.1 Vzhled jako důležitý aspekt života v dnešní společnosti.....	63
3.1.2 Shrnutí.....	68
3.2 Vzhled a jeho role v procesu neformální sociální kontroly žen.....	74
3.2.1 Normy týkající se vzhledu	74
3.2.2 Mechanismy podporující dodržování norem týkajících se vzhledu	80
3.2.3 Udílení sankcí	87

3.3 Prostory kontroly	99
3.3.1 Partnerské vztahy	99
3.3.2 Pracovní trh	105
ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ	109
ANOTACE	109
ABSTRACT	109
SEZNAM ZDROJŮ	115

„The story of deviance and social control is a battle story. It is a story of the battle to control the ways people think, feel, and behave. It is a story of winners and losers and of the strategies people use in struggles with one another.“ (Pfohl 1994: 3)

Úvod

Vypadat dobře je bezpochyby jedním z velkých „úkolů“ dnešního člověka. Na internetu, v časopisech i v knihkupectví nalezneme nepřeborné množství informací o tom, co znamená vypadat dobře, a současně i stejně, možná dokonce i více informací o tom, jak toho nejlépe, neúčinněji nebo nejrychleji dosáhnout. Vzhled má v naší společnosti zcela zásadní význam. S výroky typu: „*vypadat dobře znamená cítit se dobře/být úspěšný/být šťastný*“ se můžeme setkávat téměř neustále. Dobrý vzhled je tedy považován nejen za cíl sám o sobě, ale i za prostředek k dosahování dalších cílů.

Vzhled se stal i ústředním tématem rozhovorů, které tvoří základ této práce. Cesta k výzkumné otázce byla však spoluurčována především výzkumným tématem práce, kterým je neformální sociální kontrola žen, to znamená kombinace tematiky genderu a sociální kontroly. Oblast genderu zaujímá v rámci současných výzkumných záměrů poměrně výrazné místo a gender a genderová studia dlouhodobě patří do oblasti mého zájmu. Oproti tomu stálo téma sociální kontroly, které se pro mě díky spolupráci s mou školitelkou profesorkou Šmausovou stalo zajímavou výzvou a zároveň i jednou z cílových výzkumných oblastí. Tato dvě velká témata tak nasměrovala vývoj výzkumné otázky, jejíž proměny jsou nastíněny v metodologické části práce a vyústily do konečné podoby výzkumného cíle. Cílem předloženého výzkumu je tedy lépe porozumět tomu, jak mladé ženy¹ vnímají roli vzhledu ve svém životě, jak vnímají jeho důležitost/nedůležitost jako takovou a v jakých kontextech se tato problematika v jejich životech objevuje – jinými slovy tedy lépe porozumět tomu, jaká je role vzhledu v procesu neformální sociální kontroly žen.

Pokud bych se hned na počátku měla pokusit zodpovědět otázku, proč to byl právě vzhled, který jsem si zvolila z velkého množství možných oblastí spojených s neformální sociální kontrolou žen, bylo by třeba uvést dvě hlavní motivace. První z nich, a nejspíše i ta zásadní, je spojena s osobním zájmem o danou problematiku. V rámci svého života jsem neformální sociální kontrolu prostřednictvím vzhledu vnímala a stále vnímám velmi výrazně a proto, když se tyto mé osobní zkušenosti

¹ Rozhovory byly vedeny s mladými ženami ve věku 20–35 let.

začaly objevovat jako společné téma i ve vyprávěních dalších žen (druhý motivační prvek), vzbudilo to mou badatelskou zvědavost a rozhodla jsem se zaměřit své další bádání právě tímto směrem.

Vzhledem k cíli práce, kterým je „porozumění“, bylo pro kvalitativní výzkum zvoleno interpretativní paradigma. Rozhovory s respondentkami měly povahu hloubkových, nestrukturovaných interview, jejichž ústředním tématem byl výše zmíněný vzhled a jeho vnímání.

Text předkládané práce je členěn do tří hlavních částí. V první z nich je nastíněno teoretické rámování dané problematiky, tzn. témata sociální kontroly, jejich forem, genderu a také vzhledu jako prostředku neformální sociální kontroly žen. Druhá kapitola pak obsahuje popis metodologie výzkumu a specifikaci výzkumné otázky. V poslední části je pak obsažena kvalitativní analýza dat získaných z jednotlivých rozhovorů.

Předložený výzkum nabízí dle mého názoru zajímavý příspěvek do diskuse o procesu neformální sociální kontroly žen, a to ve velmi specifické oblasti vzhledu, která je však, jak bylo nastíněno výše a jak je představeno i v teoretické části práce, v současnosti klíčová. Nutno však upozornit, že předkládané výsledky tvoří jen jeden z kamenů mozaiky, protože je na problematiku vzhledu a neformální kontroly jeho prostřednictvím pohlíženo jen z pohledu žen a pouze u nich. Výzkum tak přinesl nejen mnoho zajímavých zjištění, ale otevřel i cestu dalším výzkumným otázkám.

1. Teoretické rámování

V rámci první části textu, nazvané Teoretické rámování, budou představeny základní tematické oblasti, které souvisí s výzkumnou otázkou této práce. V první řadě se bude jednat o oblast sociální kontroly, v rámci které bude představen jak rozvoj konceptu sociální kontroly, tak i jeho základní pojmy a přístupy v rámci tří paradigmatických modelů – strukturního funkcionalismu, interpretativismu a konfliktologie. Další tematickou oblast tvoří gender a genderová sociální kontrola. Zde jsou představeny základní přístupy k problematice genderu a sociální kontroly ve vztahu k pohlaví. Stěžejní část kapitoly pak tvoří text zabývající se neformální sociální kontrolou žen skrze vzhled. Poslední oblast teoretického rámování práce tvoří kapitola zabývající se mladou dospělostí, to znamená obdobím, ve kterém se věkově nalézají respondentky tohoto výzkumu. Kapitola představuje vybrané životní uzly spojené s tímto obdobím a naznačuje jejich provázanost s problematikou neformální sociální kontroly skrze vzhled.

1.1 Sociální kontrola

Problematika sociální kontroly obecně patří k základním tématům sociologie již od jejího vzniku. Význam sociální kontroly výstižně vyjádřili Park a Burgess, kteří uvedli, že se všechny sociální problémy nakonec ukážou jako problémy se sociální kontrolou. Sociální kontrola by tak měla být ústřední myšlenkou a hlavním problémem sociologie (1924: 42, 785). Cílem sociální kontroly je tak v nejobecnější rovině udržování stávajícího řádu ve společnosti (Urbanová 1998: 8).

Janowitz uvádí, že termín „sociální kontrola“ byl prvně užit již v 19. století, aby vytvořil spojení mezi sociologií a sociální filozofií (Janowitz 1975: 82). Do sociologické literatury uvedli v roce 1894 termín „sociální kontrola“ podle A. B. Holingsheada (1941: 217) autoři Small a Vincent. Dalším, kdo spolu s nimi stál u uvedení termínu a počátku rozvoje konceptu „sociální kontroly“ v sociologické literatuře, byl E. A. Ross díky svojí knize *The Social Control* (1922).

V první etapě 20. století stála sociální kontrola v centru zájmu díky vývoji zejména v americké společnosti. K tomu podle Meiera (1982: 36) došlo nejméně ze dvou

důvodů. Prvním z nich bylo, že otázku sociální kontroly američtí autoři spojili s jedním z nejdůležitějších problémů sociologie: vysvětlením, jak je neustále udržována sociální organizace ve vysoce rozdílných a složitých sociálních skupinách. Druhým důvodem bylo, že Spojené státy byly ideální laboratoří pro zkoumání změn společnosti v systému velmi rychle se měnící sociální struktury. To je vhodné právě pro studium sociální kontroly, protože termín implikuje potenciální – pokud ne skutečné – sociální problémy.

Sociální kontrola byla tedy spojena hlavně se sankcemi ve vztahu k porušování norem. Většina výzkumů a prací se tak soustředila zejména na formální sociální kontrolu, tzn. kontrolu úzce spojenou se státem a státními institucemi. Mnohem méně pozornosti pak bylo věnováno kontrole neformální. Jak bude nastíněno níže, neformální sociální kontrola byla považována za jakýsi předstupeň „vyšší“, formální kontroly.

Mezi prvními, kteří se sociální kontrolou monograficky zabývali, byl již výše zmíněný E. A. Ross, který ji považuje za způsob, jak stmelit společnost. Ve své knize *The Social Control* (1922) v ní vidí záměrné ovládnání jednotlivců nebo skupin, které prostřednictvím vyrovnávání konfliktů vytváří sociální řád. Dále uvádí, že v lidech existuje jakýsi „přirozený řád“ (natural order), tvořený jistou formou sympatie, sociability, smyslu pro spravedlnost a zášti. Tento přirozený řád podle něj dobře funguje v malých skupinách (Ross 1922: 41). Nicméně s růstem společnosti mizí mezi lidmi osobní vztahy založené na přímé vazbě. Tím je také oslaben vliv tohoto přirozeného řádu a je třeba, aby jeho místo částečně zastala záměrná sociální kontrola (Ross 1922: 49–61). Jako jednu z tezí své knihy uvádí, že z interakcí jednotlivců a generací se vyvíjí jistá forma kolektivního smýšlení projevující se ve zvycích, ideálech, dogmatech, institucích a náboženských myšlenkách, které jsou více nebo méně zdařile přizpůsobeny k ochraně kolektivního prospěchu před negativně působícím egoismem (Ross 1922: 293). Tyto sociálně vytvořené principy chování jsou základem jak pro sociální kontrolu, tak i pro její prostředky. Mezi tyto prostředky pak Ross řadí veřejné mínění, právo, náboženství, vzdělávání, umění a další (Ross 1922).

Sociální kontrola je dle jeho názoru vykonávána celou společností. Přesto však existují jakási mocenská centra, odkud je tlak na jedince a skupiny vyšší a intenzivnější. Jak dále Ross píše, sociální kontrola nese nádech zdroje, ze kterého se šíří. Podle něj tedy není charakter sociálních požadavků neměnný a předem daný, ale proměňuje se

s každým přesunem sociální moci. Mezi ty, kteří mají moc, řadí Ross elitu, génie, staršovstvo, duchovenstvo, ale například i stát. Podle něj by právě stát a rozvoj zvláště administrativy vytvořil oficiální sídlo sociální moci, která by chránila zájmy všech proti rozmáhajícím se zájmům jedinců (Ross 1922: 77–88). Již u Rosse tedy vidíme základní premisy, které jsou důležité k pochopení sociální kontroly a jejího fungování. Jedná se zejména o konstruovanost norem sociální kontroly (kolektivní smýšlení vznikající z interakcí jednotlivců), celospolečenský záběr sociální kontroly a proměnlivost norem závislá na distribuci moci ve společnosti. Jak bude vidět později, všechny tyto aspekty jsou v úzkém vztahu k základnímu pojetí neformální sociální kontroly žen.

Podle Hollingsheada (1941: 218) patří vedle Rosse k pionýrům v oblasti sociální kontroly i Ch. H. Cooley. Cooley (1902) ve své práci ukazuje, jakým způsobem se člověk stává členem společnosti, je jí kontrolován a sám se pak stává tím, kdo kontroluje. Odmítá, že by člověk stál mimo společnost, a naopak se přiklání k myšlence, že jedinec a společnost jsou jen dvěma aspekty téhož. Aktivními členy sociálního jednání jsou tedy pouze lidé mající významy, pomocí nichž definují svoje jednání. Cooley tvrdí podobně jako Ross, že chování jedince je stále více kontrolováno prostřednictvím svědomí (hlas skupiny), které je výsledkem procesu asociace (socializace – pozn. autorky). Na toto propojení jedince a společnosti odkazuje Cooleyho koncept „zrcadlového já“. Je to jakési sociální já vytvářené v komunikaci/interakci se sociálním okolím jedince. V této představě sebe (self-idea) je internalizováno vnímání mého „já“ druhými. Tato představa (zrcadlové já) má podle něj tři složky: představu toho, jak se jevíme ostatním, dále představu o tom, jak nás tato druhá osoba hodnotí, a posléze pocity (Self-feeling), které v nás toto hodnocení vzbuzuje, jako jsou hrdost či hanba. Toto vnímání pak ovlivňuje naše chování (Cooley 1902: 152). Podle Cooleyho je tedy kontrola implicitně spojená se společností a do člověka je „vpravena“ výše zmíněným procesem asociace. Jedná se o reciproční vztah. Cooley, ačkoli nehovoří explicitně o sociální kontrole, přináší do tohoto konceptu další důležité aspekty, objasňující některé principy jejího fungování (např. proces internalizace norem či zdůraznění interakčního vztahu jedince a společnosti).

Tito dva autoři, Ross a Cooley, představují dva možné pohledy na proces sociální kontroly. První z nich, Ross, se zaměřuje hlavně na vnější projevy tohoto procesu a na roli společnosti, která se snaží předcházet krizím prostřednictvím ovlivňování lidského

jednání. Na druhé straně Cooley zdůrazňuje roli jedince jako aktéra v procesu internalizace sociální kontroly. Ten jedná v souladu se společností díky vybudovaným vnitřním mechanismům sebekontroly. Takto pojaté koncepty sociální kontroly se rozvinuly různými směry. V dalším textu se pokusím stručně nastínit teorie sociální kontroly ve významných sociologických paradigmatech strukturního funkcionalismu, symbolického interakcionismu a teorie konfliktu, která jsou relevantní pro pochopení neformální sociální kontroly z hlediska genderu.

Protože je problematika sociální kontroly ve středu zájmu zejména v paradigmatu strukturního funkcionalismu, jsou i základní pojmy jako normy, sankce či dělení sociální kontroly rozebrány právě z pohledu tohoto paradigmatu. Pro ucelenější porozumění těmto pojmům je však text obohacen i o přístupy jiných autorů, kteří nejsou přímo zařazováni do paradigmatu strukturního funkcionalismu, avšak jsou svým přístupem v souladu s předkládanými tvrzeními. V dalších dvou kapitolách, které se zabývají symbolickým interakcionismem a teorií konfliktu, jsou pak již představené pouze ty podněty těchto paradigmat, které přinášejí do pojetí sociální kontroly nové momenty či upozorňují na některé z nedostatků daného pojetí.

Sociální kontrola v rámci strukturního funkcionalismu

Podle dosud zmíněných autorů lze za hlavní funkci sociální kontroly považovat udržování řádu ve společnosti. Jednání v souladu s tímto řádem se označuje jako konformita, porušení pak jako deviace. Jak později uvedl Parsons, patřící do paradigmatu strukturního funkcionalismu: Teorie sociální kontroly je protějškem k teorii deviantního jednání. Je to analýza těch procesů v sociálním systému, které působí proti deviantním sklonům, a podmínek, za kterých je tento tlak vytvářen. (Parsons 1951: 297) Hlavní význam sociální kontroly se nachází v její schopnosti reagovat na deviaci, a tím přispívat ke stabilitě společnosti (Parsons 1951: 298).

Podle Parsonse dále existuje úzká souvislost mezi vnější sociální kontrolou a vnitřním procesem socializace. Na základě zkoumání znaků procesu socializace lze podle něj přispět k vytvoření soustavy pomáhající s analýzou procesu sociální kontroly. Oba procesy se totiž zaměřují na vyrovnávání napětí (Parsons 1951: 298).

Další text se tedy bude zabývat normami, jejichž existence je nutným předpokladem procesu sociální kontroly, dále pak dvěma základními formami sociální kontroly – kontrolou formální a neformální a v neposlední řadě sankcemi, které jsou využívány jako prostředky v rámci procesu sociální kontroly.

Normy jako předpoklad sociální kontroly

Deviace sama znamená porušení sociálních norem a je úkolem sociální kontroly prostřednictvím sankcí přispět k „nápravě“, to znamená k opětovnému přizpůsobení se normám² (Parsons 1951: 321). Pojem sociální kontrola je tudíž bezprostředně svázán s existencí norem chování. Pokud má být cokoli kontrolováno, musí být zřejmé, jaký má být správný průběh, popřípadě žádoucí stav, a s tímto průběhem nebo stavem je pak aktuální chování nebo postoj porovnáván a posuzován. Normování stavů a jednání se týká všech oblastí společenského života, od norem správních, technických až po lékařské, vzdělávací atd. Jak uvádí Workmanová a Freeburgová, vytváření a přijímání

² Pokud nejsou tendence k deviantnímu jednání úspěšně zvládnuty kontrolními mechanismy sociálního systému, vytvářejí tak jeden ze základních zdrojů změny v sociálním systému (Parsons 1951: 321).

norem tedy stojí na začátku procesu sociální kontroly. Jednotlivé části tohoto procesu jsou pak: **normy** (včetně procesu jejich ustanovování – pozn. autorky) – **porušení norem** – **rozpoznání tohoto porušení** – **informování o tomto porušení** – **odpověď na porušení** – **prosazení odpovědi na porušení** (Workman, Freeburg 2000: 91).

Existence společenských norem je výsledkem neustálého procesu jejich ustanovování, jejich reprodukce a změn. Normy jsou zpravidla specifikované podle oboru platnosti, podle toho, kdo je jejich právoplatným tvůrcem, kdo je jejich adresátem a kdo je tím, který bude k jednání podle norem motivovat, dohlížet na jejich dodržování a případné (negativní) odchylky trestat (Geiger 1947). Tím je míněno, že například normy somatického i psychického zdraví formulují medicínské instituce, které jejich dodržování monitorují a vůči nezdravému životnímu stylu vyslovují přinejmenším pokárání, v nejhorším případě odmítnutí další péče. Popsat, kde všude se skrývají normy genderového jednání, které jsou předmětem této práce, by zdaleka přesahovalo její rámec, a proto se omezíme na zjištění, že se soustředíme na neformální sociální sítě, ve kterých ani autoři norem, ani jejich podporovatelé a jejich adresáti nejsou trvale určeni. Právě tato neurčenost otevírá prostor pro zajímavá empirická šetření.

Normy se dále zásadně liší podle své závaznosti, která se ale neprojevuje v případné rétorické okázalosti, ale na sankcích, kterými jsou normy vybaveny. Pro hrubý přehled dosud stačí Weberovo (1998: 161an) rozlišení na **zvyk/mrav** (ze zvyku se stane mrav tehdy, kdy je zácvik spojen s dlouhou zažitostí), **konvenci a právo**. V případě **zvyku/mravu** není na nikom požadováno, aby ho dodržoval. Stabilita zvyku/mravu tedy spočívá v tom, že ten, kdo se rozhodne jednat bez ohledu na existující zvyky/mravy, musí počítat s většími či menšími nepříjemnostmi a újmami, a to tehdy, pokud je jednání ostatních na tyto zvyky/mravy orientováno a počítá s nimi. Oproti zvyku/mravu představují **konvence a právo** zvnějšku garantované pravidlo, na jehož dodržování je trváno a jehož porušení narazí na obecný a prakticky citelný nesouhlas³. V případě **konvence** je tím, kdo používá donucovací prostředky, jednotlivec, v případě **práva** je pak rozhodující existence štábu lidí, zvláště zaměřeného na donucování.

³ Hranice mezi mravem a konvencí je tak značně volná.

Pro lepší porozumění závaznosti norem je poučné také Dahrendorfovo rozlišení tří součástí rolového očekávání *must-expectations*, *shall-expectations* a *can-expectations* v eseji *Homo sociologicus* (1973: 21an).

Typ očekávání	Typ sankcí	
	Pozitivní	Negativní
must- expectations „MUSÍ“	xxx	trest udělený soudem
shall- expectations „MĚL BY“	(popularita)	sociální vyloučení
can- expectations „MŮŽE“	úcta	(nepopularita)

Většina sociálních rolí zahrnuje očekávání, která obsahují složku „muset“. V případě porušení takového očekávání je třeba počítat s rizikem trestu ze strany soudu (soudního dvoru). Tento typ očekávání tvoří jádro sociálních rolí. Vedle očekávání „muset“ obsahuje většina rolí i očekávání typu „měl by“, která jsou téměř stejně závazná jako očekávání „muset“. I zde převládá využití negativních sankcí, ale ten, kdo tato očekávání pečlivě naplňuje, obdrží uznání ze strany ostatních. Oproti těmto dvěma typům stojí třetí typ očekávání – „moci“, který je naopak spojen se sankcemi pozitivními. (Dahrendorf 1973: 21an)

Formální a neformální sociální kontrola

Povaha norem pak umožňuje rozlišování dvou forem sociální kontroly, a to na kontrolu formální (právo nebo očekávání typu „muset“) a kontrolu neformální (konvenci a zvyk/mrav nebo očekávání typu „měl by“ a „může“). Oblast formální sociální kontroly reprezentují trestní právo a určitým způsobem i lékařství⁴ (srov. Parsons 1951; Chriss 2010; Šmausová 2011). Formální normy jsou tak představovány především zákony a vyhláškami a jsou z hlediska zkoumání poměrně dobře uchopitelné. Dobrá uchopitelnost těchto norem je dána nejen jejich kodifikovaností, ale hlavně tím, že je zřejmý systém sankcí, které jsou udělovány za jejich porušení.

Problematické je to s normami neformálními, které postrádají verbální popis konkrétního postupu⁵ a jak uvádí na příkladu norem týkajících se oblékání Workmanová a Freeburgová jsou pro svoji subjektivitu, emocionalitu a etický charakter velmi obtížně s jistotou identifikovatelné, a stejně tak je pak velmi obtížné identifikovat s jistotou i porušení takovýchto norem (Workman, Freeburg 2000: 94).

Podle Horwitze (1990) existují dva možné přístupy k vnímání vztahu mezi formální a neformální sociální kontrolou. Klasické vnímání sociální kontroly klade důraz na kontrolu formální, tzn. zdůrazňuje, jak právo a další formy státně centralizované sociální kontroly (tzn. kontroly formální) vystupují jako hlavní garanti sociálního řádu. Všichni klasici (Marx, Weber, Durkheim, Parsons) vidí v rozvoji státu a právním procesu klíč k vývoji sociální kontroly. V těchto přístupech se sociální kontrola transformuje z nediferencovaných skupinových procesů (neformální sociální kontrola) do specializovaných pravidel a sankcí představovaných státními orgány (formální sociální kontrola). Sociální řád je tedy umožněn tím, že jsou lidé loajální k zákonům, které jsou jakoby nad osobními zájmy jednotlivých skupin (Horwitz 1990: 1an). V těchto přístupech je neformální sociální kontrola považována za vývojový předstupeň kontroly formální a zabývají se jí převážně v konfrontaci právě s kontrolou formální⁶.

⁴ Jak uvádí Šmausová, pro úplnost by bylo třeba hovořit i o institucích sociální pomoci (Šmausová 2011: 117).

⁵ (...) považovaný za žádoucí, kombinovaný s příkazem přizpůsobit budoucí jednání tomuto předpisu (Parsons 1937: 75).

⁶ Nelze říci, že by se neformální kontrolou vůbec nezabývali a nepřikládali jí důležitost. Jde spíše o to, že svoji pozornost směřují více ke kontrole formální.

Oproti těmto přístupům pak stojí ty, které neformální sociální kontrole připisují zásadní roli. Tímto způsobem chápe roli neformální kontroly i Horwitz. Podle něj je logika sociální kontroly založená na neformálních normách (neformální sociální kontrole), které řídí interpersonální vztahy. Jsou to právě tyto neformální normy založené na běžném vnímání morálky, které spíše než zákony ovlivňují to, zda lidé hodnotí jednání jako morálně špatné, jak na něj reagují a zda budou mobilizovat agenty formální sociální kontroly (Horwitz 1990: 5). Neformální kontrola tedy není brána pouze jako předstupeň kontroly formální, ale jako její součást, která ji velmi významně ovlivňuje.

Důležitou roli přisuzoval neformální sociální kontrole již Parsons, který zdůraznil její přítomnost v každé interakci. Podle něj má každý sociální systém mimo tradiční formy udržování žádoucího stavu i neplánované a nevědomé mechanismy sloužící k potírání deviantních tendencí. (Parsons 1951: 321). Když vezmeme v úvahu normální sociální interakci uvnitř společnosti jako proces vzájemného ovlivňování a podmíněných činů, zjistíme, že proces sociální kontroly probíhá trvale. Lidé neustále dělají nebo říkají věci, které jsou více či méně odlišné od příslušných hodnot. Při pozorném sledování uvidíme, že ostatní v dané situaci, aniž by si toho byli vědomi, reagují na tyto malé deviace takovým způsobem, aby přivedli devianta opět do správného proudu. Činí tak prostřednictvím taktního nesouhlasu, ticha, které podtrhne, že jste řekl něco, co se říci nemělo, nebo velice často použitím humoru, který uvolňuje napětí a umožní vidět se tak, jak vás vidí ostatní. Tyto malé kontrolní mechanismy jsou způsobem, jakým lze implementovat institucionalizované hodnoty do chování. Jsou v jistém stupni základním mechanismem a až ve chvíli, kdy selžou, přijdou na řadu komplikovanější a specializovanější mechanismy, jak vrátit člověka zpět do hry. (Parsons 1951: 303)

I podle J. Chrisse (2010) je neformální sociální kontrola velmi důležitá. Podle něj je dokonce významnější než kontrola formální a lékařská. Neformální kontrola je součástí každodenního života. (...) Všechny lidské bytosti se rodí do existujícího sociálního světa a do unikátní konfigurace času, místa, podmínek, historie a kultury. Toto v nich pak zanechává hlubokou stopu, která je jejich průvodcem a zůstává s nimi po většinu života. Od narození do smrti jsou součástí socializačního procesu, který je učí znát kulturu, ve které žijí. Tato kultura obsahuje normy, hodnoty, víru a pravidla, která jsou brána jako základ pro všechno, co dělají. Nabízí jim také horizont povoleného a

zakázaného⁷. Podle některých teorií je deviace jako selhání ve formálním systému kontroly důsledkem selhání právě v systému kontroly neformální (Chriss 2010: 5).

Sankce jako prostředek sociální kontroly

Jak již bylo naznačeno výše, je nedílnou součástí sociální kontroly i uplatnění sankcí (jako prostředků sociální kontroly) za porušení norem. Sankce mohou nabývat velmi rozličných podob a nejsou omezené pouze na ty negativní. Lze za ně považovat veškeré mechanismy, pomocí kterých se ve společnosti udržuje konformita s normami. (Urbanová 1998: 62)

Podrobně se otázkou prostředků sociální kontroly zabýval již Frederic Lumley (1925), který se zaměřoval především na psychologickou stránku kontroly. Podle něj je sociální kontrola způsob, kterým jakákoli autorita přiměje ostatní, aby jednali, věřili, myslili a cítili, jak chce ona (1925: 13). Sociální kontrolu lze vykonávat dvěma způsoby. Prvním z nich je fyzická síla⁸ (která je spojena s výkonem práva, a tudíž především s kontrolou formální), druhým je symbolická kontrola. Podle Lumleyho jsou právě symboly a manipulace s nimi tím, co lidi odlišuje od jiných tvorů. V knize *Means of Social Control* (1925) se tedy autor zaměřuje právě na tyto mentální/symbolické mechanismy, jimiž se dají lidé vědomě či nevědomě směřovat k cíli, aniž by bylo zapotřebí použít násilí. Mezi prostředky (převážně neformální) sociální kontroly pak řadí odměny, pochvaly, lichotky, přesvědčování, reklamu, slogany, propagandu, pomluvy, satiru, smích, pojmenovávání, příkazy a hrozby⁹. O sankcích lze tedy hovořit jako o prostředcích, které pomáhají upevňovat či posilovat platnost normativních předpisů.

V předchozím textu tedy byly představeny základní aspekty procesu sociální kontroly. Další dvě kapitoly se tak budou věnovat obohacení tohoto pojetí (strukturně-

⁷ Normy si jedinec osvojuje v procesu socializace a některé z nich jsou internalizovány do lidského vnímání ideálního já. Jsou velmi důležité zejména proto, že strukturují každodenní chování a sociální interakce. (srov. např. Wood, Christensen, Hebl, Rothgerber 1997: 523).

⁸ Jak zdůraznil již Weber, je fyzické násilí spojeno s výkonem práva a tudíž především s kontrolou formální. Použití násilí jako prostředku kontroly neoprávněnými osobami je zpravidla posuzováno jako trestný čin. (Weber 1998)

⁹ Mimo tyto převážně neformální sankce by bylo možné hovořit i o sankcích patřících do formální sociální kontroly (například trest odnětí svobody). Vzhledem k tématu práce však není v textu tomuto druhu sankcí věnována pozornost.

funkcionálního) pohledem dvou dalších významných sociologických paradigmat – interpretativního a konfliktologického.

Sociální kontrola v interpretativním paradigmatu

Výrazné obohacení přístupu k sociální kontrole přinášejí teoretikové, kteří zdůrazňují vzájemnou souvislost mezi vnější kontrolou a vlastními reakcemi členů společnosti. Tito autoři jsou řazeni do interpretativního paradigmatu. Rozpracovávají koncept Cooleyho a jeho důraz na vnitřní složku kontroly – internalizaci norem. Základní myšlenkou interpretativního paradigmatu je předpoklad, že sociální skutečnost není něco objektivního, ale je založena na procesu interakce (komunikace) a je jejím důsledkem.

Pragmatický psycholog George Herbert Mead, jenž byl Herbertem Blumerem (1969: 1) označen za zakladatele interpretativního paradigmatu, dochází k závěru, že sociální kontrola je odvislá od toho, do jaké míry jsou jedinci ve společnosti schopni zaujímat postoje ostatních, kteří jsou s nimi v běžném kontaktu (1925: 275). Tato myšlenka je pro rozvoj symbolického interakcionismu klíčová. Participací v sociálním životě jsou jedinci nuceni k jisté formě kolektivní kontroly, v níž k účasti v sociálním jednání neodmyslitelně patří forma sebekontroly. Jak potvrzuje jeden z pozdních autorů tohoto zaměření Innes, sehrává komunikace klíčovou roli v procesu produkce a reprodukce forem kolektivní sebekontroly (Innes 2003: 18an).

Další z významných představitelů interpretativismu Herbert Blumer (1969) tvrdí, že lidé jednají vůči věcem na základě významu, který pro ně tyto věci mají. Význam je pak odvozený nebo se vytváří ze sociální interakce, která je mezi lidmi. Členové společnosti tyto významy udržují a mění v interpretativním procesu, který užívá člověk, když se zabývá věcmi, se kterými se setkává (Blumer 1969: 2). Sociální struktury jsou důležité pouze tak, jak vcházejí do procesu interpretace a definování „joint action“. Typická odpověď sociologů na otázku „Jak drží společnost pohromadě?“ je, že je to díky společně sdíleným hodnotám. A tak je tendence považovat hodnoty (a z nich vycházející normy – pozn. autorky) za něco, co drží společnost pohromadě, za kontrolní mechanismus udržující lidské jednání v řádných vztazích, za sílu, která uchovává stabilitu společnosti. Naproti tomu konflikt hodnot a dezintegrace vyvolává bez-řád (anomii), nejednotu a nestabilitu. Tato koncepce společnosti se stane předmětem modifikace, jestliže budeme společnost považovat za složenou z akcí do sebe zapadajících, tvořících „joint action“. Pak se toto společné jednání může dít z mnoha

důvodů a nemusí být odvislé od společně sdílených hodnot. Lidé se tak mohou chovat na základě kompromisu, pod nátlakem, proto, že to mohou využít k dosažení svých cílů, protože je to moudré nebo třeba proto, že je to zcela nevyhnutelné. Sociální kontrola se tak stále více stává sebekontrolou (Blumer 1969: 75–77).

Dalším významným myšlenkovým směrem je labeling approach. Labeling approach neboli teorie etiketizování je považována za jeden z velmi důležitých přístupů spadajících do interpretativního paradigmatu, zabývajícího se danou problematikou. Tato teorie je významná nejen pro ucelené pochopení procesu sociální kontroly, ale je též součástí teoretického zázemí pro studium neformální sociální kontroly žen. Howard S. Becker je jedním z nejvýznamnějších zástupců tohoto přístupu, podle něhož deviantní jednání není charakteristikou chování, ale je nálepkou, kterou je chování označeno prostřednictvím aktu kontroly. Existuje podle něho několik možných pohledů na problematiku deviací (Becker 1997: 4an). **Statistické pojetí** označuje jako deviaci něco, co se liší od průměru, **medicínsky** je deviace porucha nebo nemoc. **Sociologická definice** bere deviaci jako nemoc společnosti, jako něco, co ohrožuje stabilitu společnosti (funkcionální pohled, který je nutné obohatit o vliv politické situace), a další ze sociologických pohledů vidí deviaci jako neuposlechnutí skupinových pravidel/norem. Tento pohled je Beckerovi nejbližší, pouze mu zde chybí zdůraznění nejednoznačnosti rozhodování, které normy jsou brány jako měřítko pro posuzování.

Labeling approach znovu obrátil pozornost k tomu, že sociální skupiny vytvářejí deviaci tím, že tvoří pravidla (čili normy – pozn. autorky). Deviace není kvalitou daného činu, ale je důsledkem použití pravidel a sankcí ostatními na aktéra, ze kterého se tím stává „pachatel“. Sociální pravidla definují situace a možnosti, jak v nich vhodně jednat (definují „správné“ a „špatné“ jednání). Jejich přestoupení, pokud je někým pozorováno, může být označeno za deviaci – v procesu vyjednávání. To, že je pak uplatněna nálepka devianta na konkrétního jedince, může vést k vyloučení ze skupiny, čímž se konstruují outsideři. Deviant je ten, na koho bylo označení deviant úspěšně přilepeno, a deviantní je takové chování, které jako deviantní určití lidé označí. (Becker 1997: 9)

Mimo výše nastolené otázky se Becker zabývá také problematikou vzniku a zániku norem (formálních i neformálních). Trvání norem je podmíněno existencí někoho, kdo

hlídá normy a jejich prosazování. Pokud tento článek chybí, mohou existovat normy, jejichž dodržování vyžadováno není (např. ve Velké Británii existuje zákon, podle něhož je nelegální zemřít na půdě parlamentu nebo je považováno za vlastizradu, pokud je poštovní známka s hlavou panovníka/panovnice nalepena obráceně¹⁰ – poznámka autorky). V případě formálních norem se tyto stávají „obsoletními“, u neformálních norem to pak vede k jejich zániku, protože normy neformální jsou udržované jen díky jejich zachovávání (Becker 1997: 2).

Ve svém výzkumu se pak Becker zaměřuje spíše na proces označení někoho za devianta a na jeho (re)akci než na jeho personální nebo sociální charakteristiky. Podle Beckera je zvláštní, že většina výzkumů v oblasti deviance pracuje s těmi, kdo normy porušují, spíše než s těmi, kdo je vytvářejí a udržují. Jestliže chceme dosáhnout celistvého pochopení deviantního chování, musíme tato dvě možná ohniska výzkumu dostat do rovnováhy. Musíme vidět deviaci a outsidersy, kteří zosobňují abstraktní koncepce, jako důsledek procesu interakce mezi lidmi. Někteří lidé mají možnost ve službě svým vlastním zájmům vytvářet a prosazovat normy „odsuzované“ ostatními, kteří ve službě svým vlastním zájmům vykonávají činy označené jako deviantní (Becker 1997: 163). Společnost se skládá z mnoha skupin a ty mají svá pravidla, jedinec může porušit pravidla jedné skupiny a přitom zachovat pravidla druhé. Otázkou zůstává, zda se pak jedná o devianta, nebo nikoli. Je také pravdou, že normy jsou na některé uplatňovány více než na jiné. Většina pravidel je sice společná, ale liší se mezi lidmi jejich význam. Čí pravidla jsou prosazována, je otázkou politické a ekonomické moci (Becker 1997: 8an). Tady se Becker dostává do blízkosti s pojetím sociální kontroly v paradigmatu konfliktologickém, které bude nastíněno v následující kapitole.

Skrze interpretativní paradigma se tak do diskuze o sociální kontrole dostávají témata, jakými jsou například „neobjektivnost“ sociální skutečnosti, závislost jednání na procesu interakce, závislost posuzování jednání jako deviantního na mínění skupiny a další, jejichž společným jmenovatelem je důraz na podmíněnost jednání procesem přidělování významů a interakce.

¹⁰ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7081038.stm> [cit. 12. 3. 2012].

Sociální kontrola v konfliktologickém paradigmatu

Jak bylo naznačeno na konci předchozí kapitoly, je otázkou politické a ekonomické moci, či pravidla (normy) jsou prosazována. Toto stanovisko tvoří základ pojetí sociální kontroly v rámci konfliktologického paradigmatu. Pro svůj zájem o mikrosociologické definiční procesy zástupci interpretativního paradigmatu často přehlížejí, že i definiční moc je nerovně rozdělena. Toto ignorování mocenských struktur sdílí se strukturně-funkcionalistickou teorií, která předpokládá shodné zájmy všech členů společnosti a jednotné podřízení se sociální kontrole. Oproti tomu teoretici konfliktu upozorňují na to, že nerovné rozdělení zdrojů a moci včetně té definiční je výsledkem společenských konfliktů. V jejich pojetí se sociální kontrola uskutečňuje prostřednictvím legitimizace hodnot a idejí ve společnosti (Innes 2003). Sociální kontrola je však považována za synonymum státní kontroly, proto se konfliktologové zabývají hlavně formální sociální kontrolou (Meier 1982: 48). Podle Richarda Quinneyho (1974) převažující strukturalistické a pozitivistické teorie brání porozumění legálnímu řádu. Pozitivisté vidí právo jako přirozený mechanismus, který zastupuje zájmy všech občanů. Podle Quinneyho však v kapitalisticky uspořádané společnosti používá vládnoucí třída stát a právo k ochraně svých zájmů.

Pojetí konfliktologické školy tedy přidává do analýzy sociální kontroly další důležitý aspekt, využitelný i pro pochopení kontroly neformální, ve které lze rovněž hledat a identifikovat moc. Díky této moci jednak dochází k vymáhání norem, které mají univerzální formu a jsou formálně platné pro všechny členy společnosti, ale ve skutečnosti zdaleka ne pro všechny stejně výhodné, jednak i k odlišnému uplatňování norem na různé skupiny lidí. V tomto případě se jedná o normy uplatňované partikulárně, to znamená, že se týkají jen vybraných společenských skupin. Jednou z oblastí, kde je uplatňovaná tato selektivnost norem, je oblast genderové sociální kontroly, o které bude pojednáno v následující kapitole.

1.2 Gender

Vzhledem k předmětu výzkumu, kterým je genderová sociální kontrola, je nutné se na začátku zaměřit alespoň ve stručnosti na problematiku genderu. Gender působí v naší společnosti jako jedna ze základních rozlišovacích charakteristik (Stets, Hammons 2002: 4). Pokud se setkáme s jakýmkoli člověkem, automaticky mu přiřkneme jeden ze dvou možných genderů – stává se pro nás buď mužem, nebo ženou. Podle tohoto rozlišení danému jedinci přiřkneme i soubor vlastností, které se s daným genderem pojí, a budeme po něm vyžadovat genderově konformní chování. Toto rozlišení se uplatňuje již u malých dětí (často i v době před narozením) a v běžném životě se děje na základě znaků, které jsou chápány jako bytostně spojené s jedním nebo druhým pohlavím.

„Rozdíl mezi muži a ženami byl tradičně chápán (v přírodních vědách – pozn. autorky) jako neměnný, přirozený, bytostný, tj. ontický rozdíl.“ (Šmausová 2002a: 16) Jak dále Šmausová ve svém textu píše, byly to právě sociální vědy, které se postavily proti tomuto biologickému zdůrazňování pohlavních rozdílů a vznesly námitku, že to nejsou přírodní znaky (sex, pohlaví), ale specifická socializace k mužským a ženským rolím, která pak vede k rodovým rozdílům v chování. Zdůraznily tak, že to, co si člověk osvojí v rámci socializace, má na vytváření jeho genderové identity mnohem větší vliv než genetická komponenta. Došlo tak k posunu od biologické definice pohlaví k tvrzení, že výchova k muži či ženě implikuje celoživotní neměnné chování jako muže či ženy. Toto pojetí však dále ve svém textu Šmausová překračuje a upozorňuje na nutnost kontextového přístupu k problematice genderu a genderových rolí.

Na toto zdůraznění kontextu odkazuje také interpretativní paradigma. Základním tvrzením, společným pro všechny směry spadající pod toto paradigma, je tvrzení o závislosti sociální reality na interakcích a komunikaci. Sociální realita genderu, tedy rozlišování jedinců dle určitých charakteristik, není něco objektivně existujícího mimo jednající individua, ale jde o neustálý proces vyjednávání a přidělování významů.

Interpretativní paradigma tedy odhaluje, že gender jako sociální pohlaví není něčím neměnným, ale že se obsahy jednotlivých genderových rolí neustále vytvářejí v interakcích (Connel 1998: 179). Gender jako sociální definice toho, co znamená být mužem či ženou, je konstrukce, která závisí na konkrétním sociálním kontextu. O to zajímavější je otázka, jak se přesto udržuje zdání její ontické existence, které je

základem pro závaznou (nerovnou) distribuci zdrojů a moci v genderové struktuře společnosti. Společnosti zřejmě udržují závaznou normativní definici mužství a ženství, kterou všichni jejich členové musí znát a podřizovat se jí. Vztah mezi pevnými a dynamickými prvky genderových norem je sám dynamický, a jak jinak, závislý na kontextu. Podle výzkumných prací (např. Jarkovská 2009) zřejmě v každodenním vědění převládá díky procesu socializace jejich členů chápání genderu spíše jako přirozeného a hodnotově akceptovaného faktu, aniž by se přihlíželo k tomu, do jaké míry se genderová dualita normativně podporuje. *Common sense* má strukturalistickou povahu, zatímco náhled do neustálého procesu *doing gender* vyžaduje interpretativní přístup. „Zatímco je plausibilní tvrdit, že předvádění genderu – ve smyslu zažitého projevu – je dobrovolné, nezdá se jako plausibilní prohlašovat, že si můžeme vybrat, zda budeme druhými nahlíženi jako ženy či muži.“ (West, Zimmermann 2008: 109)

Vytváření genderu se děje prostřednictvím vytváření rozdílů mezi dívkami a chlapci, mezi muži a ženami – rozdílů, které nejsou přirozené, ale které slouží k udržení zdání specifčnosti mužské a ženské přirozenosti. Je důležité říci, že feminita a maskulinita nejsou neměnné idealizace lidské přirozenosti, které jsou ve společnosti jednotně rozdělené. Spíše je neměnná představa, že muži a ženy vlastní v zásadě odlišnou přirozenost. (West, Fenstermaker 2002)

Gender tedy můžeme považovat spíše než za majetek jedince za vlastnost, která se vytváří v sociálních situacích. Jedinec své chování uspořádává tak, aby vyjadřovalo jeho/její gender. Gender vystupuje jako vzorová identita, která prochází napříč situacemi. „Gender není souborem vlastností, proměnnou či rolí, ale výsledkem svého druhu sociálního konání.“ (West, Zimmermann 2008: 102). Důležité je i to, že „konat gender“ neznamená nutně se podřizovat normativnímu pojetí, znamená to chovat se s rizikem genderového posuzování.

Gender však nepředstavuje jen jakousi kulturní představu o mužské a ženské přirozenosti, ale je v něm skrytý i silný aspekt nerovnosti a konfliktu, pramenícího z rozdělení moci a zdrojů. Nejedná se tedy pouze o typizaci, která mužnosti připisuje znaky jako výkon, racionalita, struktura, pokrokovost či kultura a ženskosti aspekty jako emocionalita, tradice, submisivita, příroda, ale tato typizace v sobě skrývá třetí prvek,

kterým je podle Šmausové¹¹ mužská moc, která svým znakům připsala plusové znaménko a z komplementárních dichotomií tak vytvořila hierarchickou strukturu.

„Genderová struktura je kromě faktického nenásilného směřování jednání jednotlivců podle genderových předloh zajišťována i násilnými sankcemi. Na ničem netrvá ‚společnost‘ tak rozhodně jako na tom, že jednotlivci musí mít a musí hrát-představovat jedno pohlaví, a sice to, které mají zapsané napřed v rodném listu a později i v občanském průkazu.“ (Šmausová 2002a: 20)

Genderovou socializaci tak lze považovat za nejdůležitější krok k udržení tohoto pojetí genderu u jednotlivých členů společnosti. Jedná se o proces učení se obsahu genderových rolí, a to jak rolí spojených s vlastním pohlavím, tak i rolí spojených s druhým pohlavím. To, že se dítě narodí s ženskými pohlavními orgány¹², z něho ještě nedělá ženu (gender). Dívčí skupiny ve spolupráci s rodinou a celou společností socializují ženu do její feminity. Ženskost tedy není absolutní stav, ale konstrukt budovaný v sociálních interakcích (Arthur 1999: 84).

Goffman považuje gender za „sociálně režírovanou dramatizaci ideální představy, kterou má určitá kultura o ženské a mužské přirozenosti.“ (cit. dle West, Zimmermann 2008: 103) Obsahem genderové socializace je učení se genderovým normám chování. Tyto normy určují rozdílnou vhodnost a hodnotu chování pro ženy a muže a udržují pohlavní dělbu různými druhy mechanismů. Sociální aktéři pak vyvíjejí tlak k žádoucímu jednání (Wood, Christensen, Hebl, Rothgerber 1997: 523).

Tento tlak k žádoucímu jednání můžeme nazvat sociální kontrolou. Proces sociální kontroly se tak podílí na udržování genderových norem chování. Jak píše Šmausová (2011: 115): „Sociální kontrola podporuje díky svým ‚re-ordering rituals‘ status quo ve vztahu mezi pohlavími. Trestněprávní, psychiatrické, somatické i ‚neformální‘ kontroly udržují mužství a ženství rozdílně, a to vždy specifickým způsobem.“¹³ Na muže je více uplatňován formální typ kontroly, ženy jsou pak mnohem více pod kontrolou

¹¹ Kdopak by se genderu bál. Příspěvek pro konferenci „Cesty labyrintem: Proč je stále tak málo žen ve vědě?“ konané 10. 10. 2005 v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR.

¹² Protože je tématem práce neformální sociální kontrola žen, bude v textu hovořeno většinou pouze o ženách. Procesy genderové socializace se však týkají i mužů.

¹³ Typ a množství uplatňované sociální kontroly tedy gender spolukonstruuje.

neformální (srov. Seus 2011, Šmausová 2011). Tomuto tématu se bude věnovat následující text.

1.3 Sociální kontrola žen

Formální sociální kontrola žen

V tradičních přístupech k sociální kontrole byla problematika genderu poměrně zanedbávaná. Jedním z důvodů tohoto zanedbávání může být skutečnost, že ženy jsou tradičně méně než muži shledávány pachatelkami trestných činů, a protože je sociální kontrola spojená právě s delikvencí, je důvod jasný. Nízká kriminalita žen, jejich kriminální netečnost je pak některými přístupy interpretována jako morální vlastnost žen. Podle Šmausové se však v těchto tvrzeních zapomíná na to, že trestní právo neměří moralitu a deviaci žen, ale působí v oblastech, ve kterých ženy nezaujímají takové pozice, aby se mohly na kriminalitě podílet (srov. např. Šmausová 2011; Nedbálková 2006; Seus 2011). Dále pak Šmausová píše, že pokud by se trestní právo stalo prostředkem prosazování správné výchovy dětí nebo správného stravování v domácnosti, byly by možná věznice přeplněné ženami (Šmausová 1992).

Mezi další důvody ovlivňující rozdílný přístup k mužům a ženám v rámci trestního práva patří podle Šmausové (2011) vztah k porušeným normám. Jako příklad uvádí rozdílné posouzení krádeže v případě muže a v případě ženy. Pokud se krádeže dopustí muž, je to posuzováno jako jeho odmítnutí norem svázaných s prací a zajištěním příjmu. Zákaz krádeže je tedy svázán nejen s ochranou majetku, ale má jím být podpořena i morálka v pracovním světě. Jsou tak podporována pravidla jednání ve světě materiální reprodukce, který je svázán s mužským genderem. U žen však krádež není posuzována tímto způsobem. Protože ženy nejsou primárně vnímány jako zodpovědné za obstarávání obživy pro sebe a děti, je jejich jednání připisován jiný motiv – kradou, aby se mohly o děti postarat. Tyto motivy jsou pak společensky akceptovatelné, a i když soudce nemá možnost ženu zcela zprostit trestu za toto provinění, odrazí se rozdílné posouzení v nižším uloženém trestu. Podle Šmausové to nesouvisí s rytířskou povahou soudců, ale „spíše s jejich vědomím, že trestní právo není se svými sankcemi při současném rozdělení rolí mezi pohlavími pro ženy adekvátní.“ (Šmausová 2011: 120). Muže lze podle ní snadněji vyjmout z pracovního trhu, protože v něm už stejně nemá žádné pevné místo. Protože ale neexistuje žádná armáda náhradních matek a manželek a uvěznění ženy by znamenalo její vytržení z oblasti

přirozené reprodukce, kde plní nenahraditelnou roli, nemá trestní právo (správněji soudci) zájem na jejich uvěznění.

Mezi další možné důvody nižší účasti žen v oblasti kriminální činnosti může patřit, že ženy více vnímají riziko spojené se sankcemi, než je tomu u mužů. Tento rozdíl je připisován rozdílné socializaci mužů a žen (ženy jsou v rámci socializace mnohem více „sledované“), hmotnému zájmu na konformitě žen a menším zkušenostem, tudíž přehnanému vnímání trestního systému ze strany žen (Miller, Simpson 1991: 336). Ženy navíc vědí, že pokud se účastní kriminálního jednání, proviňují se i proti sociálním a morálním rolím (Zedner 1991: 308). Tím se pak často stávají oběťmi dvojité deviantizace – jednak prostřednictvím zákona a jednak pomluvami. Formální sociální kontrola je tak posílena i kontrolou neformální (Carlen 2003: 121).

Teorii rozdílné socializace, jako jednoho z možných vysvětlení ženské kriminality, zmiňuje v kapitole *K teoriím ženské kriminality* Urbanová (2004). Podle této teorie „u žen probíhá proces socializace obecně bezporuchověji, dívky a ženy se lépe přizpůsobují právním normám. Chlapci tak mají za úkol se prosadit, získat vedoucí postavení, zatímco dívky jsou vedeny k toleranci a altruismu. Tyto postoje a žádoucí formy chování sociální role žen a mužů se během vývoje, který hledal efektivní fungování lidské společnosti prostřednictvím dělby práce a společenských rolí, zafixovaly do vědomí lidí tak silně, že se přenášejí z generace na generaci.“ (Urbanová 2004: 14)

Kromě výzkumů, které se zabývají kriminálním chováním žen, existují i výzkumy, které ukazují, že ženy jsou subjektem formální sociální kontroly jinak než muži. Ženy jsou více spojeny se systémem kontroly založeným na zdravotním nebo sociálním modelu a jejich kontrola je úzce spojena s oblastí sexuality (Madriz 1997; Hudson 2002; DeLamater 1981; Smart, Smart 1978 a další). Ženskému deviantnímu chování se nejčastěji udělují biologické definice. U žen dochází k tomu, že je jejich kriminální chování posuzováno ne jako aktivní „čin“, ale spíše jako psychická nebo hormonální porucha, tedy jako „stav“. Tímto se pak jen potvrzuje rozdílné postavení mužů a žen ve společnosti, kdy muže je třeba potrestat (kriminální definice) a ženy léčit (definice biologická). Pro kriminální definici je důležitý pojem intencionality nebo úmyslu, což znamená, že je na chování pohlíženo jako na svobodné rozhodnutí jednatelce, který je

schopen posoudit čin i jeho následky. Prostřednictvím těchto charakteristik je pak tato vlastnost přisouzena k mužskému genderu.

Toto vyčlenění žen z oblasti trestněprávního systému neznamena, že by nebyly objektem sociální kontroly, ale spíše vypovídá o genderovanosti forem sociální kontroly, které jsou pak odlišně uplatňovány na muže a ženy. Jak již bylo zmíněno výše, na ženy je uplatňována sociální kontrola převážně v jiných oblastech. Jednou z těchto oblastí jsou vlivem biologické definice deviantního chování žen medicínská zařízení. Medikalizace ženských životních drah se projevuje především v tom, že se lékařům podařilo ovlivnit velkou část jejich života – od rozvoje pohlavní zralosti, menstruace, kontracepčního chování, těhotenství, popřípadě potratu, narození dětí, menopauzy, správné tělesné formy (váhy) k procesu stárnutí (srov. např. Šmausová 2011; Lorber 2005; Martin 2003).

Neformální sociální kontrola žen

Tak jako je rozdílné postavení formální sociální kontroly ve vztahu k mužům a k ženám, je rozdílné i postavení kontroly neformální. Tyto dva typy jsou ve vzájemném inverzním vztahu, z čehož vyplývá, že pokud jsou muži více subjektem kontroly formální, ženy jsou více subjektem kontroly neformální. Tato zjevná neformální kontrola se pak ukazuje v průběhu života v rozdílných sociálních arénách – domově a pracovním místě, kde podporuje internalizované genderové kódy, které slouží ke kontrole chování (Carlen 2003: 121).

Kontrola žen vychází podle Carlenové (2003: 121) z tvrzení, že je třeba „udržet ženy na jejich místě“. „Tím jsou drženy ve stavu závislosti, což je jádro statusu quo ve vztahu mezi pohlavími.“ (Šmausová 2011: 115). Tento stav závislosti je udržován hlavně dělbou práce a nerovnou distribucí zdrojů a je tak orientován na privátní sféru. Právě díky tomu, že jde hlavně o udržení žen v této sféře, je na ně uplatňována ve větší míře ta kontrola, za kterou nesou odpovědnost aktéři vystupující v rámci neformální kontroly. Jsou jimi především manželé, rodina, přátelé, ale jak bylo naznačeno již výše, neformální sociální kontrola je ve svých důsledcích přítomná v každé interakci.

Díky tomu, že je neformální sociální kontrola kontrolou primární (myšleno tak, že je ve svém životě jedinec mnohem dříve a intenzivněji vystaven kontrole neformální než kontrole formální) a díky tomu, že právě ženy jsou objektem tohoto typu kontroly mnohem více a intenzivněji než muži, může docházet k tomu, že je pro ně neformální sociální kontrola významnější a jsou jí v průběhu života řízeny více než muži.

„Neformální sociální kontrola přispívá všemi mechanismy k udržení genderově specifické dělby práce (...) orientací žen na mužského partnera a tlakem na jejich atraktivitu. Jeví se jako účinný nástroj k zachování hierarchické genderové organizace, společenského rozdělení produkčních a reprodukčních vztahů, které jsou většinou organizovány výhodně pro muže.“ (Seus 2011: 46)

Cílem dalšího textu je zodpovědět otázku, jaké mechanismy slouží k udržování existujícího genderového řádu na úrovni neformální sociální kontroly žen. Aby mohl být řád udržován, tzn., aby byl v jednotlivých interakcích aktérů potvrzován, je třeba zaměřit se na kontrolu jednotlivých aktérů. Podle Foxové (1977) existují tři možné způsoby kontroly žen. Jedná se o omezování, ochranu a normativní restriktce. V případě první strategie, kterou nazývá **omezování**, jsou ženám dány jasné mantinely, v rámci kterých se mohou pohybovat. Jedná se většinou o oblast domova. Tento typ kontroly žen je typický pro arabsko-muslimské země na Středním východě. Druhou strategii označuje Foxová jako **ochranu**. V rámci této strategie mohou ženy opouštět domov, ale jsou hlídány a omezovány v tom, co mohou dělat. Takovouto funkci „dohlížeče“ vykonávala například gardedáma nebo mužský příbuzný či starší příbuzná. Posledním typem je podle Foxové **normativní restriktce**. Ačkoli se se západní kulturou spojuje hlavně tento třetí typ kontroly, můžeme zde v jisté míře nalézt i předchozí dvě formy. Normativní restriktce je vtělená do takových hodnotových konstruktů, jakými jsou například „správná dívka“ („nice girl“), „dáma“ atd., a kontrola pak probíhá především prostřednictvím sebekontroly. Koncept „správné dívky“ je jak instrumentální, tak i konečná hodnota, je to jak standard chování, tak i jeho cíl. Hlavním problémem tu je zajistit univerzální internalizaci hodnot tohoto konstruktů do systému seberegulace. Další specifikum tohoto mechanismu tkví v tom, že na rozdíl od předešlých typů kontroly je tento typ kontroly celoživotní. Ženství (stejně jako mužství) je statutem spíše získaným než připsaným, a proto je reprodukce ženství neustálým procesem. Protože se jedná o status spojovaný s chováním a ne osobou, je třeba, aby byl neustále

udržován v činnosti (jak ženy cestují, kam chodí, co dělají, kdy to dělají atd.). Agenty kontroly zde jsou potenciálně všichni, protože všichni tyto normy znají. Tento konstrukt drží ženy mužům „z cesty“ pomocí internalizace obsahu tohoto konstrukt, tzn. pomocí internalizace pravidel „omezujících“ jednání žen.

Konstrukt (pojmenování, nálepku) „správné dívky“ (nice girl) lze tedy považovat za prostředek kontroly. Za prostředky sociální kontroly považujeme všechny mechanismy, které jsou aktéry sociální kontroly používány k tomu, aby přiměly ostatní k chování v souladu s normami, které daní aktéři považují za platné. O tom hovoří již dříve zmiňovaný Frederic Lumley (1925), který se ve svém výčtu prostředků sociální kontroly zabývá právě i pojmenováváním. Pojmenovávání (nálepkování) patří k hojně užívanému mechanismu neformální sociální kontroly žen. Podle Frederica Lumleyho je pojmenovávání jedním z velice efektivních způsobů sociální kontroly. Podle něj existují jména náhodná (Eva, Jan), jména mající význam (Homo Sapiens), ta která vyjadřují úctu (hrdina, vědec, vůdce) a pojmenování urážející (zrádce, barbar, zbohatlík). Efektivní je podle něho tato forma kontroly především ze dvou důvodů. Prvním z nich je to, že jen málo lidí se dokáže od hanlivých pojmenování očistit. Druhým důvodem je skutečnost, že se lidem nechce hledat a ničit tyto „pojmenovávače“. (Lumley 1925: 288-314)

Jazyk se tak stává jedním z nástrojů neformální sociální kontroly žen. Jedná se v něm o riziko „přilepení negativního označení“ na ženu, která dle svého okolí, dle aktéra/aktérů sociální kontroly porušila genderovou normu. V případě genderové kontroly žen jsou pak obvykle tato negativní označení sepjatá se sexualitou. Například Sue Lees (1996) uvádí, že používání kategorie „slag“ (děvka) je působivý způsob kontroly žen. Vliv na přilepení této nálepky nemá totiž pouze sexuální chování dívky/ženy, ale i její vystupování, oblékání či mluva. V jednotlivých pojmenováních opět můžeme vidět tlak na ženy právě prostřednictvím již výše zmíněné oblasti orientace na mužského partnera a atraktivní vzhled.

Podle Millera a Simpsona (1991: 340) jsou k obdržení takovéto nálepky náchylnější svobodné a nezávislé ženy. Žena proto přikládá vztahu velikou hodnotu, protože vztah je považován za předchůdce manželství, které je pozitivně hodnoceným a funkčně vhodným statutem. Heterosexuální vztahy definují, kdo a co žena je. Stav, kdy je žena

svobodná a nezávislá, totiž přináší pravděpodobněji hrozbu násilí ze strany mužů a taktéž hrozbu sexuálního harašení.

Dalším prostředkem kontroly žen je právě strach z násilí. Podle Madrizové (1997: 343) je to jeden z nejreprezivnějších a nejnepoctivějších zdrojů neformální sociální kontroly žen. Ženám je představován ideální pachatel a ideální oběť. To posiluje jednak stereotypní vnímání žen jako neschopných se bránit útoku, jednak vzorce chování – vyhnout se ulicím, zůstat doma, vyhnout se cizincům, chodit vhodně oblekané. Tyto vzorce chování učí způsoby považované za vhodné pro ženy a přispívají tak k legitimizaci genderových rozdílů na ženy = doma, muži = venku ve jménu hesla „ochránit ji“. Mimo to přispívá také tím, že ženu představuje hlavně jako oběť sexuálních kriminálních činů, čímž tvrdí, že sexualita je na ženách to hlavní. Ženy jsou tak kontrolovány prostřednictvím obrazu oběti. Obětí jsou ty typy žen, které nenásledují vhodný kodex, nosí provokativní oblečení a zapojují se do činností, které jsou považovány za nevhodné pro ženu.

Násilí na ženách však není pouze hrozbou existující vně privátní sféry, ale i uvnitř. Pod pohrůzkou fyzického násilí se udržuje přesvědčení, že se ženy musí podřizovat, a i když je někdy konkrétní násilí odsouzené, stejně slouží jako demonstrace panství mužů nad ženami (Šmausová 2011: 128an).

Normy neformální sociální kontroly žen

Pro ženy je jejich gender tzv. master statutem. Ženy na rozdíl od mužů jsou primárně posuzovány jako ženy a teprve potom jako cokoli dalšího. U mužů není jejich mužství bráno jako master status. (Schur 1984: 25) U mužů je nejdůležitější jejich postavení ve společenské hierarchii. Tento fakt pak může mít za důsledek vysokou efektivitu uplatňování genderových norem zejména na ženy.

Společným jmenovatelem norem genderové sociální kontroly žen je jejich spojení s oblastí sexuality. Oblast sexuality je v případě žen úzce svázána s reprodukcí a v souvislosti s tím i s privátní sférou. Jak bylo řečeno již výše, je právě privátní sféra oblastí, která je vyhrazena ženskému genderu. Pokud je tedy cílem sociální kontroly žen udržet je „na jejich místě“, tzn. „mužům z cesty“, je právě privátní oblast ideálním

místem pro budování podřízenosti žen a oblast sexuality se tak stává účinným nástrojem.

Sexualita je principem vštěpovaným ženám již v procesu socializace. Frigga Haug společně s kolegyněmi v knize *Female sexualization. A collective Work of Memory* (1987) předkládá tezi, že u dívek je proces individuální socializace synonymem sexualizace těla a jeho jednotlivých částí (Haug et al 1987: 203). Sexualizace ženského těla (proces ekvivalentní její individualizaci) znamená začleňování ženského prvku, který je určující pro význam slova sexuální. Sexualizace je tedy u žen již součástí socializace. Sexualitu Frigga Haug společně s kolegyněmi považují za jakousi ideologii, za komplexní systém norem a hodnot, jejichž prostřednictvím jedinci socializují sami sebe. Sexualitu však nelze pojímat pouze jako soubor norem, které jsou přímo spojené s pohlavními orgány, ale jedná se o tělo jako celek. Odráží se ve způsobu oblékání, tělesné hygieny a tak dále. S odvoláním na Foucaultův pojem „the discursive formation“ autorky předpokládají, že touto diskurzivní formací (ustavující spojení mezi výše představenými pravidly v oblasti sexuality a ostatními normami) je monogamní, heterosexuální (manželský) pár, který tvoří jak předpokládaný cíl, tak i strukturu, uvnitř které se pohybujeme (Haug et al 1987).

Jinými slovy by se tedy dalo říci, že v oblasti sexuality leží hlavní těžiště neformální sociální kontroly žen. Jak však bylo naznačeno již výše, prostřednictvím neformální sociální kontroly a širokého pojetí sexuality je kontrolováno nejen reprodukční chování, ale například i vystupování, oblékání, mluva a mnoho dalšího. Další text se tedy zaměří v první řadě na normy související s užším pojetím sexuality (sexualita ve vztahu k reprodukční funkci), a poté i na normy, které se vztahují k dalším oblastem života žen.

Základem je, že v každé interakci musí ženy dbát na svoji bezúhonnou „sexuální“ pověst. Na rozdíl od mužů, u kterých jsou v interakcích posuzovány hlavně aktivované rolové segmenty, jsou ženy vždy posuzovány především s ohledem na svá těla. Jsou v interakcích nejen duší nebo intelektem, ale hlavně organismem (Šmausová 1992). Ve svém článku *The Social Control of Sexuality* (1981: 264) DeLamater uvádí, že hlavními institucemi, které mají vliv na sexuální chování, jsou rodina a náboženství. Podle Davisové je to pak hlavně rodina, která hraje primární roli v ovlivňování sexuality. Podle ní jsou normy upravující sexualitu podřízeny rodině v tom smyslu, že buď přímo

podporují vznik a trvání rodiny, nebo je přinejmenším nenarušují (Davis dle DeLamater 1981: 265).

Dále DeLamater uvádí, že lze vysledovat tři přístupy k sexuálnímu chování. **Prokreační**, který zdůrazňuje reprodukční funkci. Jakékoli sexuální chování uskutečňované mimo manželství je špatné. Uvnitř manželství je pak sexuální styk za účelem plození dětí považovaný za povinnost. Styk může být pouze pohlavní a jen tehdy, když je možné počít dítě. Druhým přístupem je **orientace vztahová**, kdy sex je součástí vztahu a je spojený s psychickou a emocionální intimitou. Za vhodného partnera je považován vrstevník opačného pohlaví. Důraz je tu kladen na proces, na sexuální interakci jako součást dlouhodobého vztahu spíše než na otěhotnění nebo orgasmus. Oba partneři musí být v tomto vztahu zainteresováni. Posledním typem je **rekreační orientace** sexuálního chování. Zde je důraz kladen na tělesný požitek – dosažení orgasmu. Není zde vyžadován žádný druh vztahu, klidně se může jednat o sex na jednu noc. To, jak lidé projevují sexualitu, je pak výsledkem jednak procesu socializace a sociálního vlivu, jehož prostřednictvím se učí jednotlivé přístupy (viz výše) a sociální normy, a jednak vlivu partnerů v konkrétních vztazích. (DeLamater 1981: 269)

Právě díky procesu socializace jsou ženám předány normy svazující je s rodinou (privátní sférou) a reprodukčním chováním. Dříve bylo na sexualitu žen pohlíženo velmi striktně a hovořilo se o tzv. „dvojitém standardu / dvojí morálce“. Dvojí standard znamenal odlišný přístup k mužům a ženám, a to především v oblasti předmanželského sexu. U mužů nebylo na předmanželský sex pohlíženo jako na problém a mohli si ho beztrestně užívat. Odlišný přístup byl však uplatňován ve vztahu k ženám. Na ženy byl kladen nárok chránit si svoji sexuální pověst, a tudíž se vyhýbat předmanželskému sexu.

V dnešní době dochází ke změnám v oblasti sexuality. Už již výše zmiňovaný DeLamater (1981: 285) uvádí, že vzrůstá tolerance k předmanželským stykům obecně, ale dochází i k slábnutí dvojí morálky. Podle něj je to způsobeno především vzrůstající autonomií mladých lidí obecně. Nejdůležitější vliv však vidí ve zdůrazňování rovnosti v americké společnosti. Důraz na rovné příležitosti v oblasti vzdělávání a pracovního trhu stejně jako trestání diskriminace v jiných oblastech vede k tomu, že se rozdílné standardy sexuálního chování stávají nelogickými.

Rozdíly však přetrvávají v posuzování tohoto chování dle genderových norem. Ženám je sice již dovoleno provozovat předmanželský styk, ale jen tehdy, je-li to spojeno se silnou nákloností a jedná-li se o stabilní vztah (srov. např. Schur 1984; DeLamater 1981). Je jim tedy povolen pouze „vztahově orientovaný přístup k sexualitě“. „Relaxačně orientovaný přístup“ tak zůstává akceptován pouze u mužů. Tím se ženy dostávají do pozice těch, které mají zodpovědnost za vztah, nastavují jeho hranice a zároveň jsou těmi, kterým hrozí negativní sankce v případě, že „vztah“ nevznikne nebo velmi brzy skončí.

Podle Annie Hudson (2002: 204) je k sexualitě žen (především adolescentních) přistupováno jako k barometru jejich „ženství“. Sexualita by měla být svázána s mateřstvím, a pokud není, je to potenciální ohrožení pro budoucnost a pro ženství. Zjevné sexuální chování dívky je tedy bráno jako barometr její schopnosti naučit se vhodný kód chování (hlavně sexuálního) k mužům.

Jaké jsou tedy normy, které určují vhodné chování žen? Všechny tři níže zmíněné oblasti, do kterých můžeme rozdělit podle Schura (1984: 52an) genderové normy, mají jakousi spojitost právě s oblastí sexuality jako hlavním znakem neformální sociální kontroly žen. Schur uvádí, že jestliže budeme považovat systém genderových norem za mechanismus sociální kontroly žen, potom existují tři oblasti, které lze považovat za klíčové. První oblastí jsou **normy týkající se vzhledu/krásy**. Tato oblast reguluje vizuální objektivizaci žen. Tyto normy se týkají především sebe prezentace žen, a to v oblasti emocí, verbální i neverbální komunikace a vzhledu. Druhou oblast pak tvoří **normy vztahující se k mateřství**. Normy týkající se mateřství regulují oblast, která je vnímána jako primární a tradičně ženská. Kontrola prostřednictvím těchto norem pak může být obecně považována za symbolickou kontrolu nad osobní autonomií. Poslední oblast tvoří **normy týkající se sexuality**, přesněji tedy normy spojené s předepsanou heterosexuálníitou. Kontrola nad ženským vzhledem, autonomií a sexualitou může ve skutečnosti sloužit jako zhuštěné vyjádření toho, co znamená mužská dominance.

Normy, které přispívají k tomu, udržet ženy na jejich místě, jsou popsány v tabulce níže. Většina genderových norem je nepsaných. Můžeme je pozorovat prostřednictvím standardizovaných způsobů ženského chování, omezení a zvláště vnímání toho, jak a kdy jsou využívány sankce. Schur (1984) dále píše, že ačkoli některé z norem jsou

vyžadovány méně než dříve, kumulativní síla tohoto normativního systému přetrvává dál.

Hlavní kategorie norem	Typický přestupek a deviantní nálepka
prezentace sebe sama	
emoce	příliš málo emocí (studená, maskulinní, kalkuluující); příliš mnoho emocí (hysterická); špatné emoce (různé typy mentálních onemocnění)
neverbální komunikace	mužská gesta, postoje, pohyb v prostoru
vzhled	všední, neatraktivní, tlustá, stará, laciná, nenamalovaná, zmalovaná, fádní
řeč a interakce	agresivní, neženská, panovačná, plachá, nesmělá
manželství / mateřství	
manželství	stará panna, rozvedená, svobodná matka, "spí s každým"
mateřství	z vlastní vůle bez dětí (sobecká), po potratu (vrah), neschopná matka, svobodná matka
sexualita	
chování	děvka, laciná, nymfomanka, promiskuitní nebo frigidní, ledová
orientace	lesba, mužatka
volba povolání	pokud je v mužském zaměstnání (tvrdá, agresivní, kastrovaná)
normy deviace ("deviance norms")	chování porušující normy pro ženy (například politická revolucionářka nebo ozbrojená lupička)

(Schur 1984: 53)

S dalším velmi zajímavým pohledem na neformální normy spojené s ženským genderem přichází Harriet B. Nielsenová (2004). Ve svém článku *Noisy Girls* se zabývá

tím, jak se historicky proměňují normy reprezentující gender, tělo a sexualitu u žen. V historické perspektivě platilo rovnítko mezi feminitou a konformitou. Ženy byly chápány v kontextu rodiny, lásky a sexuality nebo byly spojovány s pasivitou masové kultury a konzumu, viděné jako hrozba pro moderní mužskou racionalitu a sebekontrolu. Jakmile se však masová kultura a konzum staly hlavním znakem pozdní moderny a byly spojeny s mladými lidmi, dostaly se mladé ženy do ambivalentní pozice vůči diskurzu modernity.

Kultura mladých dívek byla podle Nielsen v posledních třiceti letech interpretována jako odpor proti převažujícím normám feminity a tenzím v ženském životě. Dnešní dívky mohou však být jen stěží chápány pouze optikou módy a romantiky, interpretovanou jako znak konformity nebo jako specifický způsob ženského jednání. Ztělesňují mnohem více reflexivní individualismus pozdně moderního subjektu. Moderní kompetence reflexivity, introspekce a osobně-biografického vyprávění jsou historicky svázané s moderními kompetencemi žen stejně tak, jak je jejich absence vnímána jako typicky maskulinní. Není proto překvapující, že to ženy zvládají lépe než muži. Ale jak se naučily kombinovat tyto kvality s autonomií a jednáním, které jsou typickým znakem moderního mužského subjektu?

Ve své práci o třech generacích žen se Nielsen (2004: 12a) zabývá výše zmíněnou změnou. Zabývá se procesem od „being of use“ k „finding oneself“. První generaci označuje jako „nice girls and cheap girls“. Je to generace respektující pravidla, kde ženy sice již mohou do veřejného prostoru, ale musí se tam chovat podle daných pravidel (dbají o svůj vzhled, ale neprovokují; chodí vždy ve skupinách; dbají na pověst – hlavně sexuální). Ideálem je živá, energická dívka, mix šarmu a sladkosti. Ženy získaly více osobního prostoru, ale nebylo tím příliš ovlivněno tradiční genderové rozložení, v rámci kterého byla váženost, řádnost, úctyhodnost a slušnost svázána s jejich sexuálním chováním.

Další generaci označuje jako „boring girls and popular girls“. V této generaci dochází k vyprázdnění termínu „nice girl“. Ženy nechtějí být „hubené, nezajímavé a chytré ve škole“. To pro ně znamená „být nudné“ (boring girl). Nechtějí být ale ani laciné (koncept „cheap girl“ stále existuje). A proto hledají cestu, jak se vymezit. „Populární dívka“ hledá svoje osvobození. Osvobozují se hlavně z vlivu rodičů, představujících

výše zmíněný koncept „nice girl“. Z něj se vymaňují zejména brzkým uzavíráním manželství (to dává smysl, protože zvládnutí svobody předpokládá subjektivitu a ta v této generaci dívek není ještě dostatečně rozvinuta). Proto je jejich cílem být populární a navázat tak vztah s druhým pohlavím. Díky tomuto posunu vzniká podle autorky velmi zvláštní směs vzrůstající individualizované morálky a zodpovědnosti (ženy jsou již ve velké míře za svoje životy odpovědné samy), ale na druhé straně dochází k posilování heterosexuálních scénářů (Nielsen 2004: 16an).

Poslední dva protiklady pak nazývá „autonomní dívka a vyzývavá/vystavující se dívka“. V této generaci dívek se strach z toho, že nebudu dostatečně populární, mění ve strach z toho, že budu považována za konformní. Hlavní hodnotou těchto dívek je originalita, realizace sebe sama jako jedinečné individuality, rozvíjení a uskutečňování svých zájmů, schopností a tužeb. Tyto dívky závidí dle autorky chlapcům pouze jejich štíhlá těla. Ženy této generace hodnotí lásku jako důležitější než sex a opět vidí domov jako místo klidu a odpočinku, nikoli, jak tomu bylo dříve, jako jakýsi typ omezení. Tyto ženy jako by opět stavěly hranice mezi privátním a veřejným, ale odmítají jejich genderovanou strukturu. I v této generaci je pravděpodobnější pro ženy obdržet nálepku špatné reputace, v tom se toho mnoho nezměnilo. Ale již to není svázáno s dvojitým standardem chování v sexuální oblasti. Pokud již někoho označí za „cheap girl“, je to spíše proto, že se dívka, žena stala objektem pro někoho a není sama sebou. Zde se tedy objevuje výše zmíněný koncept „vystavené dívky“ (Nielsen 2004: 18an).

Důležitou roli v posuzování a zařazování dívek hraje jejich tělo. Tělo se stává rozhodujícím projevem „já“. Ačkoli hrál vzhled důležitou roli ve všech předešlých obdobích, v současnosti nabývá obrovským způsobem na významu. Pro mnoho dívek této generace přináší štíhlé a vypracované tělo pocit kontroly, uspokojení a kreativity, pocit, že jsou v pozici, kde mohou vytvářet své opravdové „já“. Jak však uvádí Nielsen, v rovnici tělo = „já“ existuje několik dilemat. Prvním z nich je dilema osobní identity a příslušnosti ke skupině. Na jedné straně se dívky snaží „vypadat jedinečně“, ovšem toto jedinečně znamená stejně jako jejich kamarádky. Za druhé dilema považuje to, že sebekontrola ústící v perfektní tělo s sebou přináší jistá omezení. Posledním dilematem pak je nebezpečí protnutí nové subjektivity a starého genderu (Nielsen 2004: 20an).

V tom pak spatřuje hlavní riziko – ženy mohou být slyšet nebo získat dobrou práci. Problém je v tom, že ženy zůstaly chyceny v genderových stereotypch svázaných právě s tělem. Nemusí bojovat s tím, že nejsou dostatečně hezké, to byla otázka spíše pro minulou generaci žen. Jejich problém spočívá v tom, že se musí neustále starat o to, aby byly dostatečně hezké.

K tomuto posuzování žen přispívá podle Schura (1984: 51an) především vizuální objektivace žen. Ženy jsou těmi, které se jeví, jsou pozorovány. A pozorovateli nejsou pouze muži, ale i ženy. Tím pozorovatelem uvnitř žen je muž, tou pozorovanou žena. Objektivaci žen lze pozorovat pomocí mnoha indikátorů, kterými jsou například ženská krása jako základní prostředek v reklamě, množství času a energie, kterou ženy vynakládají k sebezkrášlování, skutečnost, že ženská krása podporuje několik hlavních odvětví průmyslu – módní, kosmetický, reklamní a „dietní“, a samozřejmě také prostřednictvím mužského jednání zaměřující se na ženské tělo. Všechny tyto aspekty lze shrnout do termínu „vital statistics“. Termínu, který slouží k posuzování fyzického vzezření žen, a termínu, který nemá „mužský“ ekvivalent.

Fyzické vzezření se tak stalo nejen jedním z hlavních atributů posuzování / pohlížení na ženy, ale i jedním z významných nástrojů jejich neformální sociální kontroly.

Vzhled jako nástroj neformální sociální kontroly žen

V předešlých kapitolách se hovořilo o tom, že zastřešujícím principem neformální sociální kontroly žen je jejich sexualita. Podle Travisové, Meginnisové a Bardariové (2000: 237) je to právě sféra krásy, která je primárním mechanismem sloužícím k monitorování a kontrolování ženské sexuality (přesněji normativní heterosexuality – pozn. autorky). Pro ženy je sexualita neoddělitelně spojená s fyzickým vzhledem. Jak píše i Naomi Wolf: Sex je uzamykán do pásu cudnosti, ke kterému je jediným klíčem „krása“ (Wolf 2000: 166). Jak však dále autorky Travisová, Meginnisová a Bardariová pokračují, přitažlivost a krása nejsou vyjádřením estetických preferencí, ale symbolicky konstruovaným systémem vědění a významů. Konstrukce ženské sexuality, zakotvené v její atraktivitě, vytváří spojení mezi sexualitou a krásou. Tím se dostává sexualita do veřejné sféry, zkonkrétňuje se, externalizuje a tudíž zpřístupňuje hlídání, definování a kontrole. Je tak usnadněna kontrola toho, zda ženy dodržují vhodnou sexuální identitu a důležitější, vhodnou sociální roli. Krása se stala klíčovým faktorem v definování a kontrolování ženské sexuality. Sociálně konstruovaná, úzce definovaná krása a důsledkem toho sexualita jsou používány jako mechanismy udržení sociální, politické a ekonomické kontroly těmi, komu z tradiční patriarchální struktury pramení výhody.

Toto propojení fyzického vzhledu a sexuality je podle Travisové a kol. škodlivé na individuální, interpersonální i systémové úrovni a udržuje to genderově orientovaný útlak. Pokud se ženská identita spojí s něčím, co lze pozorovat a je snadno viditelné, dostává se tak pod neustálý dohled. O této formě bytí hovoří i Pierre Bourdieu ve své knize *Nadvláda mužů* (2000: 59an). Podle něj právě díky této mužské nadvládě jsou ženy stavěny do role symbolických předmětů, jejichž bytí je bytím viděným. To ženu dostává do situace „permanentní fyzické nejistoty, či spíše symbolické závislosti: žena existuje skrze a pro pohled druhých, neboli jako přístupná, přitažlivá, disponibilní věc. (...) Ženy nepřetržitě vystavené pohledu těch druhých jsou odsouzeny neustále zakoušet rozdíl mezi tělem skutečným, k němuž jsou připoutané, a tělem ideálním, jemuž se neúnavně snaží připodobnit.“ (Bourdieu 2000: 61-62)

Jak dále Travisová, Meginnisová a Bardariová (2000: 260) uvádí, ženy internalizovaly ideu, že jejich sexualita, vzhled a identita splývají. Jejich duševní pohoda a vnímání vlastní hodnoty tak závisí do značné míry na jejich schopnosti vyhovět jakkoli

nemožným standardům, které jsou v současnosti populární. A tak se prostřednictvím svých těl podřizují normativním požadavkům. Ideál ženské krásy může být viděn jako normativní prostředek sociální kontroly, pomocí něhož je sociální kontrola dosažena internalizací hodnot a norem, které slouží k omezování života žen (Fox 1977). Podle Schura (1984: 66) se sice některé ženy mohou cítit svobodné od normativů vzhledu, ale všechny musí v jisté míře uznat, že být atraktivním objektem je rolový požadavek.

Velmi důležitým bodem pro pochopení vztahu mezi sociální kontrolou a vzhledem je propojení fyzického vzhledu s morálkou (Haug 1987; Bourdieu 2000). Nepodřízení se, nebo možná přesněji nepodřizování se normativním požadavkům vztahujícím se ke vzhledu neznamena pouze ohrožení ve smyslu posuzování fyzického vzezření, ale je zároveň spojeno i s ohrožením v oblasti posuzování charakteru. Žena, která nepečuje o sebe (důraz je tu kladen především na přímou aktivitu; dříve to byly ženy, které nepečovaly o děti, manžela, svoji dobrou pověst), je ženou, která neplní své povinnosti. A jako taková se stává potenciální hrozbou pro fungování společenského řádu. Mýtus krásy přebírá úlohu, když už mýty mateřství, domácnosti, cudnosti a pasivity nestačí (Wolf 2000: 12). Stejný argument předkládají ve své práci i Baker-Sperry a Grauerholz (2003: 713), kteří uvádí, že s tím, jak se zlepšila pozice žen ve společnosti, je pravděpodobnější, že bude kladen větší důraz na normativní kontrolu prostřednictvím hodnotového konstruktů, jakým je ideál krásy.

S podrobnou analýzou této problematiky přichází ve své knize *Mýtus krásy* (2000) již zmíněná Naomi Wolf. Podle ní tento mýtus nepředepisuje vzhled, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale spíše chování. Je tak důležitější spíše podřízení se než jeho naplnění. I Friga Haug a kol. (1987) zmiňuje tuto nutnost aktivního přístupu zodpovědnosti za svoje tělo a na příkladu „bříška“ nastiňuje, jakým způsobem tento princip funguje. Uvádí, že mít bříško je ve stejný čas naším osudem i naším hříchem¹⁴.

O poslušném těle, těle ovládaném politickou mocí (škola, armáda, pracovní trh) hovořil již Foucault ve své knize *Dohlížet a trestat* (2000) Podle něj došlo během klasického

¹⁴ S odkazem na oblast náboženství ve vztahu ke vzhledu se setkáváme i u Naomi Wolf. Uvádí, že mýtus krásy má stejný základ jako náboženství: „Krása existuje, je svatá a ženy by se měly usilovně snažit ji získat. Obě instituce (krása a náboženství, pozn. autorky) jsou bohaté, žijí z desátků a ani jedna z nich neodpouští kacířům ani těm, kteří sejdou z cesty a nekají se. Jejich členové se učí svůj katechismus už od kolébky. Pro svoje přežití obě církve potřebují od svých následovníků slepou víru.“ (Wolf 2000: 103).

věku „k objevu těla jako objektu a terče moci. Snadno bychom našli znaky této velké pozornosti věnované tělu – tělu, jímž se manipuluje, jež se tvaruje, jež se cvičí, jež poslouchá, jež odpovídá, jež se stává obratným či jehož síly se rozmnožují.“ (Foucault 2000: 200) V dalším textu pak hovoří o disciplinaci těl, což je proces založený na analyzování prostoru (to znamená charakterizovat jedince jako individuum a následně jej zapojit do řádu dané mnohosti), na kontrole aktivity (rozložení a opětovné složení činností), na sčítání a kapitalizaci času (seřazení aktivit umožňuje úplné pohlcení časového průběhu) a na kombinaci sil do taktických celků. Tak dochází k ovládnutí jednotlivých těl a k produkci reality prostřednictvím moci.

Foucaultovi však Sandra Lee Bartky (1997: 95) vyčítá, že hovoří o těle, jako by neexistovala rozdílná zkušenost ženského a mužského těla, jako by měli k institucím moderního života stejný vztah. Podle ní je však k tělům žen a mužů přistupováno odlišně. Ve své práci identifikuje tři typy mocenských praktik, které jsou uplatňovány na ženská těla. První oblast je tvořena těmi praktikami, které pomáhají produkovat těla jistých velikostí a obecných vnějších rozměrů. Druhou oblast tvoří praktiky produkující specifický repertoár gest, pohybů a postojů, které jsou pro ženy vhodné a akceptovatelné. Poslední skupina je tvořena praktikami, které se orientují na představování ženského těla jako „povrchu“ vhodného ke zdobení.

Těla jistých rozměrů

První sféra kontroly žen se podle ní týká oblasti těla jako celku, a to těla jistých rozměrů a proporcí. Hovoří o tom, že nadváha a objemnost ženského těla se dnes setkává s odporem. Vyžadováno je štíhlé tělo, které je podle ní vhodné spíše pro adolescentního hochy nebo čerstvě pubertální dívku a nikoli pro dospělou ženu. Ženy se tak stávají obětí diet, a protože nelze potlačit přirozenou potřebu organismu po jídle, stává se tělo nepřítelem. (Bartky 1997)

O nepřátelství mezi tělem a myslí žen a o posunu, který se v současné době odehrává právě na tomto poli sociální kontroly, hovoří i Naomi Wolf, která říká, že hubnutí se proměnilo pro ženy v náboženství (zde můžeme vidět, stejně jako tomu bylo u Haug zmíněné výše, odkaz na spojení oblasti vzhledu s náboženstvím). Na přístupu k hubnutí pak ukazuje i posun v nástrojích kontroly žen z oblasti sexuality do oblasti jídla a stravování. „Zákony o sexuální nečistotě vo všeobecnosti umožnili vznik tabu o

nečistote jedla. Ženy museli byť pohlavne zdržanlivé kvôli Bohu, dnes musia byť zdržanlivé v jedle kvôli Bohu krásy. Sex v manželstve bol prijateľný, ak slúžil rozmnožovaniu, ale sex pre potešenie bol hriechom. Dnes robia ženy rovnaký rozdiel medzi jedením ako životnou nevyhnutnosťou a jedením pre potešenie. Dvojitý štandard, ktorý udelil sexuálnu licenciu mužom, a nie ženám, sa stal dvojitým štandardom, v ktorom majú muži väčšiu licenciu aj na jedlo. Dievča nezdržanlivé v sexe bolo ‚mravne padlé‘. Dnes ženy ‚robia poklesky‘ vo svojich stravovacích režimoch. Predtým ‚podvádzali‘ svojich manželov, dnes ‚podvádzajú‘ na diétach. Žena, ktorá zje niečo zakázané, je ‚neposlušná‘: ‚*To bolo iba pre dnešok,*‘ ospravedlní sa. Ak predtým hovorila ‚*túžila som po ňom vo svojom srdci*‘, dnes hovorí ‚*môžem sa na to akurát pozerat*‘. (...) Ruženec sa stal počítadlom kalórií. Ženy hovoria: ‚*Za svoje hriechy v jedení mám teraz na tele celulitídu*. Predtým smela ženy ísť na prijímanie iba po úplnom a úprimnom pokání. Dnes zase získa danú procedúru, iba ‚*ak úprimne vyskúšala diétu a cvičila*‘. Množstvo tuku na jej tele, podobne ako stav jej panenskej blany v minulosti, sa stal starosťou celého spoločenstva. Ibaže namiesto ‚Modlíme sa za našu sestru‘ heslo dneška znie: ‚my všetci ťa budeme podporovať v chudnutí. ‘“ (Wolf 2000: 112–113)

Další poznatky na téma ženského tela (a jeho vhodných proporcií) prináša i text ‚*You Can't Be Supersized?*‘ od Irmgard Tischner a Helen Malson (2010). Text je výsledkom výskumu, ktorý sa zaoberal diskurzívnou analýzou problematiky obéznych žien. Hlavné ťžišťa spatria v tom, že veľké ženské telo je považované za znak ztráty kontroly a sebeovládání, a tak sa stáva hrozbou pro patriarchálny rád. Prostřednictvím diskurzů zdraví, ženskosti a krásy se nastoluje řešení, které je spatřováno v dosahování tzv. ‚body project‘, spočívajícím v dohledu nad sebou samou a v celoživotním boji s tělesnou váhou. Být obézní tedy jinými slovy znamená (vědomě) popírat normativní konstrukci ženskosti a osvobodit se od těch pravidel, která jsou s touto konstrukcí spojená. Váhu, nebo možná lépe tělesné rozměry je tedy možno chápat jako jeden ze základních znaků ženskosti, protože ženské tělo je v současné době spojováno hlavně s drobností a štíhlostí. Toto propojení (štíhlé/drobné = ženské) je možné dobře spatřovat i na jednom z uvedených příkladů, kdy jedna z respondentek výzkumu uvádí, že právě její tlusté (neženské, pozn. autorky) tělo jí pomohlo získat respekt v mužském pracovním prostředí. Pracovně ji brali jako jednu z nich a ona to považovala za

kompliment. Tlusté ženy jsou tedy diskvalifikovány z normativu ženskosti, což jim ale potenciálně umožňuje získat rovnost v mužském pracovním prostředí (Tischner, Malson 2010).

Gesta, pohyby a postoje

Druhou oblastí, o které Bartky (1997: 97) hovoří, je oblast gest, postojů a pohybů vhodných a akceptovatelných u žen. Pro ženy není prostor něčím, co jim poskytuje volnost, ale spíše něčím, co je omezuje a vůči čemu musejí neustále zaujímat nějakou pozici. Ženský pohyb, gesta a postoj musí dávat najevo sevření (zabírat co nejmenší prostor), ale také eleganci a jistou dávku erotiky ovládanou zdrženlivostí. Kombinace všech těchto tří požadavků tvoří ideální způsob projevování ženskosti.

Tyto požadavky na ženské tělo můžeme dobře vnímat prostřednictvím etikety, která je svázaná s ženským tělem. Jako příklad uvedu citát z rozhovoru s jedním z předních znalců etikety u nás, s Ladislavem Špačkem. Ten v jednom z rozhovorů uvedl: „Žena nemůže na státní večeři sedět jako muž na plný sed, nemůže se rozvalit. Sedí pouze v první třetině židle. (...) Žena u stolu nesedí proto, aby se najedla, ale aby byla krásná. Najíst se může doma, třeba lžící a v teplákách. Ale u stolu musí zdobit.“ (Špaček 2011)

Na řeč těla a její úzkou souvislost s oblastí práce a kariéry upozorňuje v knize *Řeč těla pro ženy. Jak působit jistě a sebevědomě* (2009) i Cornelia Topf. Uvádí: „Všechny tyto signály mají bohužel jedno společné: ‚Držení těla žen s pažemi u těla nohama blízko u sebe působí,‘ říká expertka na chování Marianne Wexová, ‚jako by ženy chtěly být užší, menší, něžnější, jako by se podceňovaly, pokořovaly, nabízely, stahovaly do sebe, schovávaly. Působí většinou zakřiknutě a ustrašeně. (...) Zatímco muži působí kompetentně, až arogantně, ženy působí bohužel příliš často jako hodné dcery. Je milá, laskavá, sympatická – ale nikdo by si od ní nechtěl koupit plynovou turbínu.“ (Topf 2009: 21)

Tělo jako prostor ke zdobení

Poslední oblastí, na kterou se podle Bartky (1997: 98) soustřeďuje sociální kontrola ženského těla – toho, jak ženy vypadají, je oblast zdobení, kam patří především starost o pleť, make-up a oblečení. I zde existují velmi podrobné popisy toho, co je považováno za nutné, o co by se žena měla v každém případě starat a jakým konkrétním způsobem.

Kirste Dellinger a Christine Williams (1997) se ve svém výzkumu zabývaly problematikou nošení make-upu, a to konkrétně v zaměstnání. Podle respondentů mají atraktivní lidé větší zaměstnanecký potenciál než ti neatraktivní. Kulturní obraz úspěšné ženy totiž zahrnuje mimo jiné charakteristiky právě i to, že je žena „namalovaná“. Z rozhovorů s ženami pak vyplynuly tři oblasti, které jsou pro nošení make-upu zásadní. První oblast se týká zdraví – vypadat dobře. Nošením make-up ženy získávají pocit, že vypadají svěže, odpočínutě a zdravě. Zvyšuje se tak jejich sebevědomí. Druhou oblastí je oblast heterosexuality. Nošení make-upu je ztotožněno s projevováním heterosexuality, odmítnutí je pak hodnoceno jako „nevypadat dostatečně žensky“. Nosit make-up je forma „doing heterosexuality“ stejně jako „doing gender“. Poslední oblastí je pak spolehlivost/kompetentnost. Make-up dodává pocit větší kompetentnosti. Některé ženy dokonce uváděly, že nosí make-up proto, aby vypadaly starší/dospělejší a tím vzbuzovaly pocit serióznosti. Celkově lze tedy říci, že na ženy, které nosí make-up, je pohlíženo jako na ty zdravé, heterosexuálně orientované a kompetentní ve své práci. To pak může být základem pro pracovní úspěch a tím se to potenciálně stává zdrojem moci a kontroly (Dellinger, Williams 1997).

Naplňování a odmítání normativu vzhledu

Jaké jsou tedy pro ženy následky přijetí nebo odmítnutí normativu vzhledu a přístupu k němu? Podle Bartky (1997: 1003) může být přijetí tohoto normativu transformace do vhodného těla obřadem vstupu do dospělosti; přijetí a oslava konkrétního vzhledu; způsob zveřejňování svého ekonomického a sociálního statusu; způsob jak zvítězit nad ženami v soutěži o muže a práci nebo příležitost pro narcistickou slabost. Nepodřízení se pak přináší sankce, které pro heterosexuální ženy mohou spočívat v odmítnutí patronace ze strany mužů a pro heterosexuální i homosexuální ženy v potenciálně horším životě.

Podle Travisové, Meginnisové a Bardariové (2000: 241a) lze obecně atraktivitu považovat za formu moci. Atraktivnějším lidem jsou přisuzovány pozitivnější vlastnosti, což se pak odráží i do dalších sfér života, například do pracovních možností (jak již bylo pojednáno výše).

Ženská krása je jednou z hlavních výhod žen. Je to tudíž něco, co si chtějí udržet a posilovat. Vzniká tak podle Baker-Sperryho a Grauerholze (2003: 711a) paradox, že ačkoli se jedná o patriarchální, utiskovatelskou činnost, která ženy podřizuje, mnoho žen se do činnosti „rituálů krásy“ zapojuje dobrovolně a vnímá krásu spíše jako posilující, ne nátlakovou záležitost. Dalo by se tak říci, že krása by mohla být zdrojem moci a osvobození se. Další paradox ideálu ženské krásy je však v tom, že v patriarchálním světě ty ženy, které mají moc nebo se jí domáhají svou atraktivitou, jsou často ty, které jsou na mužských zdrojích ty nejzávislejší.

Mít tělo, které se cítí být ženským, tělo sociálně konstruované prostřednictvím vhodných činností je ve většině případů zásadní pro ženské vnímání sebe samé jako ženy. A protože lidé mohou být v současnosti pouze buď mužem, nebo ženou, je to zcela zásadní pro její vnímání sebe jako existující bytosti (Bartky 1997: 105). Žena je ženou (naplňuje předpisy pro svoji roli) tehdy, pokud přijme (internalizuje) soubor požadavků, kterým musí v oblasti vzhledu a péče o něj vyhovět, a stává se z ní v ideálním případě sebe-kontrolující se individuum. Ženám je v dnešní době ponechána mnohem větší svoboda pohybu či mnohem větší svoboda v oblasti sexuality, než tomu bylo v dřívějších generacích. To, co má na ženy v současnosti zásadní vliv, je všudypřítomný dohled – transformovaný do „pohledu neustále zkoumajícího její

vzhled“. Specifikum tohoto „pohledu“ je podle Bartky (1997: 106a) v jeho všudypřítomnosti, rozptýlenosti a anonymitě. Právě otázka porozumění procesu neformální sociální kontroly uplatňované v oblasti vzhledu na ženy je klíčovou problematikou této práce.

1.4 Mladá dospělost, sňatkový a pracovní trh a ženy jako jejich účastnice

Předkládaná práce se zaměřuje na porozumění tomu, jak ženy v určitém období svého života vnímají vzhled a s ním spojenou neformální sociální kontrolu. Proto je třeba se v poslední kapitole teoretické části práce zaměřit na toto životní období. Každé životní období se dá uchopit ze dvou možných úhlů pohledu. Jednak jako období vymezené určitým chronologickým věkem, jednak jako období, do kterého „obvykle“ patří vybrané životní uzly, jakými mohou být například nástup do školy, volba povolání či odchod do důchodu.

Z prvního hlediska bylo pro tuto práci zvoleno životní období 20 až 35 let. Jedná se o období mladé dospělosti. Biologické vymezení dospělosti je podle Vágnerové (2007: 9) charakterizováno proměnou významu sexuality. Jedná se o období sexuální zralosti, kdy je sexualita vnímána nejen jako velmi důležitá součást partnerských vztahů, ale i jako prostředek pro zplození dětí. Jednotliví autoři se v chronologickém vymezení tohoto období mírně odlišují, ale celkově se dá říci, že se pohybuje zhruba ve věku 18/20 – 35/40 let (např. Vágnerová 2007; Langmeier, Krejčířová 2008).

Pro tuto práci je však mnohem důležitější vymezení tohoto období právě vzhledem k životním uzlům, kterými je charakterizováno. Na těchto uzlech se jednotliví autoři shodují a řadí mezi ně stabilizaci profesního postavení, hledání životního partnera a založení vlastní rodiny (např. Vágnerová 2007; Langmeier, Krejčířová 2008). Podle Vágnerové (2007: 15) k nim dojde u většiny mladých lidí právě do věku 30–35 let, proto byla pro výzkum stanovena tato hranice.

Čím je tedy toto období charakteristické a jakou roli v něm hraje pro ženu vzhled? Podle Vágnerové (2007: 28a) je to období charakteristické jistou relativizací společenských norem. Nejsou zde vždy jasné hranice mezi tím, co je považováno za přijatelné a co již ne, a není ani zcela výjimečná tolerance chování, které nějakou normu viditelně porušuje. Časem však dochází k akceptaci převažujících sociálních norem, a to zejména z důvodu, že jejich přijetí je spojeno s posílením sociálního statusu. Dále je pro toto období typické přijetí nových rolí, které pramení právě z výše zmíněných uzlů – role partnera(ky), pracovníka(ce) a role rodiče.

Vydvstávají tu tedy tři klíčové oblasti – oblast rodičovství, práce a partnerství. O oblasti trhu práce ve vztahu ke vzhledu bylo pojednáno již v minulé kapitole. Byly tak zdůrazněny aspekty jako přisuzování vyšší kompetentnosti „upraveným ženám“ ve vybraných oblastech pracovního trhu a naopak potlačením ženskosti zvýšení šance na rovný přístup ve sférách pracovního trhu typicky mužských. Podrobnějšímu rozpracování vztahu mezi vzhledem a pozicí na trhu práce může bránit zákaz diskriminace, který zkoumání v této oblasti výrazně omezuje. V rámci naší republiky není diskriminace na základě vzhledu v rámci zákona zmíněna. Druhá oblast – oblast rodičovství – není ve výzkumech zabývajících se vzhledem akcentována dle dostupných informací vůbec. Další text se tedy bude zabývat problematikou hledání partnera jako poslední z výše zmíněných oblastí, která je pro období mladé dospělosti zcela zásadní, a rolí vzhledu ženy v tomto procesu.

Podle Vágnerové (2007: 65) lze partnerství považovat za nejdůležitější variantu intimního vztahu, která je zároveň velmi důležitým prostředkem osobního rozvoje mladého dospělého. Takovýto vztah umožňuje získat podněty potřebné pro porozumění sobě samému a i k realizaci vlastního potenciálu. Jak již bylo diskutováno v předchozím textu, obzvláště pro ženy je oblast vztahů a partnerství z mnoha důvodů zcela zásadní. Partnerství je pro ženy pozitivně hodnoceným a funkčně vhodným statutem. Heterosexuální vztahy definují, kdo a co žena je (srov. Miller, Simpson 1991), dochází zde k intenzivnější sociální kontrole a taktéž partnerství a potažmo manželství výrazněji ovlivňuje postavení ženy ve společnosti, než je tomu v případě muže.

„Jedním z problémů při výběru partnera zůstává rozpor mezi vlastnostmi, které jsou atraktivní v prvním kontaktu, a vlastnostmi, které jsou významnější pro udržení trvalejšího vztahu.“ (Vágnerová, 2007: 78) Do první skupiny patří právě i vzhled. Rolí vzhledu při výběru partnera/ky se zabývá poměrně velké množství autorů (např. Taylor, Glenn 1976; Oppenheimer 1988; Becker 1974; Elder 1969; Simon et al 2008 a další). Ve většině případů dochází k závěru, že vzhled ženy (partnerky) je pro muže důležitým aspektem a taktéž že mu přisuzují větší význam, než je tomu u hledání partnerů u žen. Například Fisman, Iyengar, Kamenica a Simonson (2006) ve své studii zabývajících se preferencemi mužů a žen při speed-datingové akci dochází k závěru, že muži upřednostňují u svých potenciálních partnerek fyzickou atraktivitu před inteligencí a ambicemi. Dalším takovým příkladem může být výzkum týmu Lundyové, Tanové a

Cunninghama (1998), ve kterém zjistili, že fyzická atraktivita ženy má velký vliv na touhu muže o bližší seznámení a další interakci.

S odlišnými závěry však přišli Katrňák a Fučík (2009), kteří ve svém výzkumu zaměřeném na preference výběru partnera jako jednu ze zkoumaných charakteristik zařadili také fyzickou atraktivitu. Ve svých výsledcích došli k závěru, že je fyzické atraktivitě přikládána relativní nedůležitost, nicméně zároveň s tím dodávají, že to může být ovlivněno tím, že explicitní orientace na fyzickou atraktivitu není příliš společensky přijatelná.

Z jednotlivých výzkumů tedy vyplývá, že ačkoli nelze zcela přesně říci, jakou roli hraje vzhled/fyzická atraktivita při výběru partnerky, lze ji považovat za jednu z významných charakteristik a je tedy na místě se ptát po významu vzhledu u mladých dospělých žen a snažit se tak o porozumění jejich prožívání a pocíťované neformální sociální kontrole.

2. Metodologie výzkumu

Cílem předkládaného výzkumu je, jak již bylo naznačeno v úvodu práce, blíže porozumět procesu neformální sociální kontroly žen. Už pojem porozumění tedy odkazuje k směru, který metodologicky podpírá tuto práci, a tím je interpretativní přístup. Jak píše Šmausová (2002b), vznikla interpretativní sociologie jako kritika a zároveň i reakce jednak na přírodovědní orientaci sociologických metod – pozitivismus a jednak na strukturálně-funkcionální teorii Parsonsova typu.

„Pozitivistická metoda nahlíží na společenské jevy jako na věci (choses), uplatňuje stejné metody jako přírodní věda, tj. kvantitativní měření, pozorování a experiment a přejímá od přírodních věd i jejich hledání po kauzálních zákonitostech, které by umožnily *výklad*, plánování a předvídání.“ (Šmausová 2002b: 93) Pozitivistický přístup je tedy tradičně spojen s kvantitativním výzkumným postupem a tudíž s dedukcí jako logickým principem (srov. Loučková 2010).

Oproti tomuto přístupu stojí ty přístupy, které lze souhrnně označit jako interpretativistické a které stojí na principech a myšlenkách rozumějící sociologie Maxe Webera (1998). Sociologii by mělo podle něj jít o porozumění sociálnímu jednání prostřednictvím jeho výkladu. Weber rozlišuje mezi smysluplným jednáním a pouze reaktivním chováním. Za jednání tedy označuje takové chování, které je spojeno se subjektivním smyslem. Je tedy třeba zaměřit se na to, jaký smysl/význam připisují osoby (respondenti) zkoumaným jevům.

Na Weberovo pojetí smyslu později navazuje teorie symbolického interakcionismu, která přinesla, jak bylo uvedeno již v teoretické části práce, zásadní myšlenky pro pochopení procesu neformální sociální kontroly. Jak píše Miovský (2006: 54): „Symbolický interakcionismus je směr vycházející z představy, že lidé nejednají strnule podle kulturně etablovaných rolí, norem, symbolů a významů (normativní paradigma), nýbrž každou sociální interakci je nutné chápat v první řadě jako interpretativní proces. Člověk si každou sociální situaci pro sebe vykládá, vyjasňuje si, jaké role jsou od něj očekávány, jaké jsou mu jeho okolím připisovány a jaké perspektivy (možnosti volby) má on sám.“

Blumer (1969: 2an), jeden z představitelů symbolického interakcionismu, svůj pohled na propojení výzkumné praxe a symbolického interakcionismu naznačil následovně (cit. dle Miovský 2006: 55):

- a) „Lidé jednají na základě významů, které přisuzují objektům. Výzkumník tak musí, aby porozuměl lidskému jednání, vidět problém z perspektivy zkoumaného subjektu. Lidé jednají na základě těchto významů, a ne významů, které jim přisuzují vědci.
- b) Společenský život je považován za proces, ve kterém si lidé, když se setkávají v různých situacích, ukazují určité linie jednání a interpretují ukazování od jiných lidí. To implikuje nutnost věnovat se interakci mezi lidmi a tomu, jak lidé interpretují a definují jednání druhých. Forma sociální interakce je otázkou empirického objevování, a ne věcí, kterou lze dopředu určit.
- c) Sociální jednání aktéra je jím samým vytvářené, nejde pouze o uvolnění aktivit způsobené určitými faktory. Výzkumník proto musí zkoumat aktéra a vidět svět jeho očima, aby rozuměl tomu, jak o alternativách uvažuje, jak volí a k volbě dospívá atd.“

Pro Blumera je hlavním metodologickým požadavkem pro vědecké zkoumání respekt k přirozenosti empirického světa (Blumer 1969: 60). Tento respekt k empirickému světu se dle něj odráží ve dvou výzkumných postupech – exploraci a inspekci. Explorace je dle něj způsob, díky kterému lze na jedné straně vytvářet ucelené a komplexní znalosti o sféře sociálního života, na druhé pak zdokonalovat svůj výzkum tak, aby neustále vycházel a byl zakotven ve zkoumaném empirickém světě. Explorace je proces, v rámci kterého se výzkumník přesouvá mezi různými liniemi výzkumu, přijímá nové podněty, posouvá se do oblastí dříve nepředstavitelných a mění své poznání toho, co jsou důležitá data, tím, jak získává více informací a lepší porozumění. Při exploraci jde o neustálý kontakt výzkumníka s empirií, s výzkumnými partnery, při kterém se snaží vidět svět jejich očima a prostřednictvím jejich porozumění. Při inspekci jde pak o to, že se na kategorie, které vyvstaly ve výzkumu, snažíme podívat ze všech možných stran a úhlů, snažíme se je zkoumat a porovnávat s empirickou realitou. Blumer toto zkoumání přirovnává k tomu, když se snažíme poznat nějaký nový předmět. Vezmeme ho, otáčíme s ním, prohlížíme ho ze všech stran a ze všech úhlů, ptáme se, co by to mohlo být, testujeme to apod. (Blumer 1969: 40an)

Tyto zásady tak tvoří základní linii metodologického přístupu, který je založen na kvalitativním paradigmatu a jehož základním logickým principem je indukce. Na rozdíl od kvantitativního pojetí, které je spojeno s deduktivním logickým principem, což znamená, že na začátku testování stojí spekulativní/předjímaná teorie, formulovaná do podoby hypotéz, které jsou následně ověřovány skrze výzkumné techniky využívané v rámci tohoto paradigmatu (srov. Loučková 2010: 34–35), induktivní přístup nevychází z apriorní teorie, ale opírá se o empirická zjištění získaná ve výzkumném terénu (srov. Loučková 2010: 48). V induktivním přístupu se tedy jedná o vyvozování obecných závěrů, které jsou založeny na porozumění a zkoumání jedinečných zkušeností jednotlivých respondentů.

Kvalitativní přístup se podle Strausse a Corbinové (1999) hodí právě pro takový typ výzkumu, který se snaží odhalit podstatu něčí zkušenosti s určitým jevem, v tomto případě s neformální sociální kontrolou. Cílem tedy je podívat se na svět očima aktérů, kteří jsou přítomni v jednotlivých interakcích a mohou tak informovat výzkumníka o jejich světě, a v těchto datech pak skrze indukci nacházet obecnější pojmy a vztahy.

Předkládaný výzkum je tedy ukotven v interpretativním paradigmatu, které přikládá důležitost zkoumání každodenního života zejména prostřednictvím porozumění tomu, jak tento život chápou (jak mu rozumí) samotní aktéři. Mezi metody využívané v tomto přístupu patří etnografie, metodologie vhodná ke zkoumání symbolických významů a organizace života v sociálních skupinách, využívaná též pro studium života v různých institucích (srov. Jarkovská 2009: 50), nebo zakotvená teorie, jejímž cílem je tvorba teorie, která je induktivně odvozená ze zkoumání daného jevu (srov. Strauss, Corbin 1999: 14). V rámci tohoto výzkumu byl zvolen metodologický přístup založený na kvalitativní analýze interview – podrobněji viz dále (srov. Gouin 2004: 27an).

2.1 Specifikace výzkumné otázky s návazností na techniky sběru dat

V následujícím textu bych se chtěla věnovat nejen popisu sběru dat, ale ráda bych zde poukázala i na proces specifikace výzkumné otázky a s tím související změny sběru dat. Jak bylo naznačeno v předchozím textu, induktivní přístup uplatňovaný v rámci interpretativního paradigmatu klade hlavní důraz na propojenost s empirií a ta je pro něj zásadní i z hlediska přístupu ke sběru dat a práce s nimi. Tento přístup proto umožňuje a podporuje změny a přizpůsobování výzkumné strategie v průběhu šetření. Tyto proměny by měly být vždy v souladu s daty a terénem. V dalším textu je tedy popsán postup specifikace (postupných proměn) výzkumné otázky a výzkumného souboru právě vzhledem ke sběru a analýze získávaných dat.

Prvotní výzkumná otázka byla poměrně široká a dala by se formulovat následovně: *Jak ženy vnímají ve svých životech neformální sociální kontrolu ve vztahu k hraní genderu, s čím je pro ně spojena a v jakých situacích si ji uvědomují?* Poprvé jsem tedy do terénu vstoupila s touto výzkumnou otázkou. Výzkumnou technikou byl individuální hloubkový nestrukturovaný rozhovor s centrální otázkou – „*Jste žena. Co to pro vás znamená?*“.

Souběžně se sběrem dat probíhá v kvalitativním přístupu obvykle i jejich analýza. Ta přinesla dvě základní zjištění. Prvním z nich bylo uvědomění si obrovské šíře takto položené výzkumné otázky, druhým, pro další výzkum velmi významným, pak skutečnost, že významnou kategorií, která byla jednotlivým výpovědím společná, byl vzhled¹⁵. Tento fakt mě vedl zpět ke studiu teoretických zdrojů, které vztah vzhledu a neformální sociální kontroly reflektují (tato reflexe je součástí teoretické části práce) a došlo tak k proměně a zpřesnění výzkumné otázky. Nová formulace výzkumné otázky tedy byla: *Jak je vnímaný vzhled jako nástroj neformální sociální kontroly žen?* S upřesněním výzkumné otázky došlo i k proměně v přístupu ke sběru dat. Protože je vzhled a jeho návaznost na sociální kontrolu úzce spjat s normativní heterosexuální (viz teoretická část práce), považovala jsem za velmi zajímavé proměnit výzkumný

¹⁵ Tak jak bylo zmíněno již v úvodu práce, při volbě vzhledu jako oblasti, o kterou se budu v rámci dalšího sběru dat zajímat, hrála velkou roli i osobní angažovanost a jí vzbuzená badatelská zvědavost.

soubor. V souvislosti se studiem odborné literatury a s nutností zúžení výzkumné otázky došlo ke specifikaci výzkumného souboru z hlediska věku na období mladé dospělosti (zdůvodnění tohoto zúžení viz teoretická část práce). Výzkumný soubor byl také rozšířen na muže, kde bylo cílem porozumět tomu, jak oni vnímají vzhled u žen s návazností na neformální sociální kontrolu.

Protože tématem práce byla sociální kontrola, rozhodla jsem se ve výzkumné technice přistoupit k dané problematice velmi přímou formou, tzn. odkázáním na porušení normy vzhledu. Tématem pro rozhovor i ohniskové skupiny tedy byly „*Ošklivé holky*“.

Po uskutečnění dalších rozhovorů a dvou ohniskových skupin došlo k proměně techniky výzkumu a zúžení výběrového souboru zpět pouze na ženy. Důvodem proměny tématu/otázky pro hloubkový rozhovor byla reakce respondentů. Tak jak bylo uvedeno již v teoretické části, Katrňák a Fučík (2009) ve svém výzkumu zjistili relativní nedůležitost fyzické atraktivity v rámci preferencí při výběru partnera. Možný limit tohoto zjištění však vidí ve zvoleném způsobu sběru dat (dotazník), neboť zde může být tendence přiklánět se ke společensky přijatelné odpovědi, což orientace na fyzickou atraktivitu partnera není. Stejným omezením mohlo být zatížené i téma rozhovorů v rámci předloženého výzkumu, neboť se jejich obsah přenesl z oblasti ošklivosti do oblasti vzhledu obecně a ze zpětných reakcí respondentů jsem usoudila, že jim takto položené téma připadá složité, obtížné k popsání a není pro ně příjemné o tomto tématu hovořit. Druhým krokem byl pak návrat pouze k ženám jako k populaci, na kterou se zaměřuje tento výzkum. Důvod pro tento krok vycházel z čistě subjektivního pocitu, že jsou muži při individuálním rozhovoru velmi ovlivněni tím, že s nimi rozhovor vede tazatelka - žena, a že měli tendenci právě k výše zmíněným společensky přijatelným odpovědím.

Došlo tak ke konečnému upřesnění, kdy se téma pro individuální hloubkový rozhovor proměnilo na: „*Vzhled, jak ho vnímáš/te, jeho důležitost obecně a ve vztahu k tvójí/vaší osobě*“. Takto pojaté téma bylo respondentkami přijímáno jako neproblematické, dle mého názoru přispělo k odbourání tendence ke „společensky přijatelným reakcím“ a otevřelo cestu k porozumění tomu, jak dané ženy vidí a prožívají neformální sociální kontrolu prostřednictvím vzhledu.

Pro analýzu obsaženou v následující kapitole budou využita data získaná individuálními hloubkovými nestruturovanými rozhovory s ženami ve věku 20–35 let (stručná charakteristika žen je obsahem následující kapitoly). V textu analýzy jsou výjimečně použity i úryvky z ohniskových skupin, ale ty nejsou součástí hlavní analýzy a je vždy upozorněno na to, že se jedná o data získaná jiným způsobem.

Volba individuálního rozhovoru jako výzkumné techniky byla vedena několika aspekty. Jednak volbou interpretativního paradigmatu (srov. Rubin, Rubin 2005: 19), jednak výběrem výzkumné metody – kvalitativní obsahová analýza, jednak mými osobnostními vlastnostmi a především přesvědčením o vhodnosti techniky vzhledem k cíli výzkumu a vzhledem ke zkušenostem a vývoji zkoumání, které jsem popisovala výše. Jak píše Kvale (2007), pokud chceme vědět, jak lidé rozumí a chápou svět a svoje životy, proč s nimi o tom nemluvit? Jednotlivé rozhovory byly s respondentkami vedeny individuálně a měly nestruturovanou podobu. Mezi znaky nestruturovaného rozhovoru patří podle Miovského (2006) podobnost s běžným rozhovorem, nenásilnost a přirozenost. V rámci nestruturovaného rozhovoru se tedy řídíme pouze centrálním tématem, kolem kterého se rozhovor rozvíjí (což bylo v rámci tohoto výzkumu „vzhled a jeho vnímání“) a průběh je veden spíše reakcemi na výpovědi ze strany respondenta než předem připravenými okruhy ze strany tazatele. Arksey a Knight (cit. dle Miovský 2006: 158) uvádí, že „výhodou nestruturovaného interview je především jeho flexibilita.“ Další z výhod, které Miovský zmiňuje, je možnost přizpůsobení strategie vedení rozhovoru komunikačnímu partnerovi a díky minimální strukturaci z naší strany je k jistému strukturování nucen i dotazovaný, což také může poskytnout velmi zajímavé informace. Mimo výhody, které přináší využití této výzkumné techniky, jsou v textu uvedeny i některé potenciální nevýhody, pramenící zejména z neschopnosti improvizace ze strany tazatele, neschopnosti udržet základní linii rozhovoru a možný problém se zpracováním velmi různorodých dat, která byla rozhovory získána. Se všemi těmito riziky jsme se snažila při sběru dat počítat, a tím je minimalizovat.

Považuji však za nutné upozornit na jedno z možných rizik, kterého jsem si vědoma a které má vazbu na analýzu dat. Technika nestruturovaného hloubkového rozhovoru sice umožňuje odkrytí významů a lepší pochopení jednotlivých aspektů daného tématu, ale v některých oblastech může vést jeho použití ke zkreslení výsledných dat. Jedná se hlavně o prožívání nějakého procesu, kdy mají respondenti tendenci hovořit „pouze“ o

výrazných projevech, které se jim zapsaly do paměti, a proto si je v rámci rozhovoru a položených otázek vybaví – „uvědomí“. Hlubkový rozhovor tak sice přináší velmi zajímavé a cenné informace, ale nelze jej považovat za ideální nástroj k porozumění komplexnosti daného procesu. Zde by byla vhodná kombinace s technikou pozorování, což by však velmi výrazně ovlivnilo časovou náročnost a proveditelnost výzkumu.

Důležité je též upozornit na to, že rozhovor není objektivní a neutrální záležitostí. Výběr otázek, způsob jejich kladení i to, jak respondenti vnímají jednotlivé otázky, vytváří jejich odpovědi (srov. Tang dle Gouin 2004: 28). Jedná se však o aspekt této techniky, který je její nutnou součástí a v rámci jejího využití je tedy důležité, být si ho vědom a v souladu s etikou výzkumu a svými osobnostními předpoklady s tímto aspektem pracovat.

V rámci výzkumu bylo provedeno 18 rozhovorů. Rozhovory byly s mladými ženami vedeny v prostředí, které pro ně bylo co nejpříjemnějším, a ve všech případech jsem byla tazatelkou. Domlouvaly jsme se velmi individuálně. Některé rozhovory byly vedeny v jejich domácím prostředí, některé rozhovory v mé domácnosti, některé v jejich pracovním nebo školním prostředí a některé z nich na veřejných místech, jakými jsou například restaurace. Volbu místa jsem vždy ponechala na respondentkách. Délka jednotlivých rozhovorů se pohybovala v rozmezí třiceti minut až jedné hodiny a s jedinou výjimkou byly zaznamenány na diktafon. Všechny respondentky byly seznámeny s tím, že přepis rozhovoru může být využitý v rámci práce a byly ujištěny o tom, že text anonymizují. Na základě této informace jsem získala od všech respondentek ústní souhlas.

2.2 Výzkumný soubor - charakteristiky výzkumných partnerek

V následující tabulce jsou shrnuty vybrané základní charakteristiky jednotlivých výzkumných partnerek. Jména byla respondentkám z důvodů anonymity změněna.

	věk	partnerský stav	stav
Alena	31	vdaná	pracující
Dana	26	bez partnera	rodičovská dovolená
Edita	21	bez partnera	studentka
Gábina	30	bez partnera	pracující
Hana	30	v partnerství	rodičovská dovolená
Iva	26	v partnerství	pracující
Katka	26	bez partnera	pracující
Lenka	22	bez partnera	studentka
Lucie	32	vdaná	rodičovská dovolená
Marta	32	bez partnera	pracující
Nikol	30	bez partnera	pracující
Olga	22	v partnerství	studentka
Petra	27	v partnerství	pracující
Radka	22	bez partnera	studentka
Silva	26	bez partnera	studentka
Tereza	23	vdaná	studentka
Vanda	28	v partnerství	pracující
Zita	31	bez partnera	pracující

Výběr respondentek probíhal jako účelový. Cílem bylo do souboru zahrnout co nejširší spektrum respondentek, zejména ve vztahu k věku, vzdělání, stavu (vdaná; svobodná ve vztahu; svobodná bez vztahu) a zaměstnání (pracující; studentka; rodičovská dovolená). Dosažení jakékoli reprezentativity však cílem výběru souboru nebylo. Výsledný počet respondentek byl dán základní saturací výzkumného tématu.

Všechny z komunikačních partnerek jsem již před začátkem výzkumu znala. Tuto skutečnost považuji za pozitivní, protože dle mého názoru umožnila větší otevřenost v rámci rozhovoru. Vzhledem k tématu není pravděpodobné, že by předchozí znalost respondentek mohla výrazně ovlivnit jejich výpovědi a přispěla tak ke zkreslení analyzovaných dat. Naopak předpokládám, že předchozí znalost přispěla k otevřenosti ve výpovědích a k odbourání některých zkreslení, které se mohou při rozhovoru s cizím člověkem objevit. Klasifikaci těchto zkreslení navrhli Webb, Campbell, Schwartz a Sechrest (cit. dle Disman 2000: 132). Jedná se o *efekt morčete* (zkreslení vzniklé tím, že jsou si respondenti vědomi toho, že jsou součástí výzkumu), *výběr role* (zkoumané osoby nereagují přirozeně, ale aby se jevily v co nejlepším světle), *měření jako zdroj změny* (zkreslení vzniklé tím, že teprve otázka u respondentů vytvoří postoj k dané problematice, o které před tím například nikdy nepřemýšleli). Právě znalost respondentek mohla dle mého názoru přispět k minimalizaci těchto zkreslení.

2.3 Popis analýzy dat

V první fázi jsem zpracovala jednotlivé přepisy rozhovorů pomocí kvalitativní obsahové analýzy. Tento postup umožnil identifikaci základních pojmů a jejich charakteristik (srov. Gibbs 2007) Takovými pojmy jsou například „péče o vzhled“ nebo „důležitost vzhledu“. Ve druhé fázi analýzy jsem se pak soustředila na uspořádání a provázání pojmů a kategorií (cross-case analysis; srov. Barker, Pistrang, Elliott 2002: 221), které vznikly v rámci obsahové analýzy jednotlivých výpovědí (srov. Patton dle Gouin 2004: 27). Díky tomu je umožněno hlubší porozumění a ucelení dané problematiky. V rámci této fáze analýzy se objevily již vztahy mezi kategoriemi a v analýze jsou tak nastíněny i hypotézy. Důležité je však upozornit na to, že kvůli malému souboru je třeba tyto hypotézy považovat za předpoklady o vztazích, které je třeba podrobit dalšímu ověřování.

Samotný text analytické části práce je tvořen dvěma zásadními zdroji informací. Prvním z nich jsou přepisy úryvků z rozhovorů, které jsou do textu vloženy za účelem zvýšení validity předložených interpretací. Úryvky jsou do textu vloženy jako doslovné přepisy z rozhovorů, pouze s tím rozdílem, že bylo třeba některé části anonymizovat (vynechat názvy, jména atp.) a taktéž byla vynechána příliš vulgární slova tam, kde to nebylo z hlediska sdělení relevantní.

Druhou oblastí informací jsou již výše zmíněné interpretace. V nich jsem se snažila dát dohromady to, co se v jednotlivých výpovědích objevilo, a vytvořit tak jakýsi „příběh“ o tom, jak ženy prožívají, hodnotí, vnímají tento aspekt svých životů (srov. Gouin 2004). Právě kombinací přepisů rozhovorů s analýzou jsem se snažila „předložit k posouzení“ vazbu mezi empirickou zkušeností interpretovanou respondentkami a mou interpretací, která v sobě bezpochyby nese odraz mých vlastních empirických zkušeností a jejich interpretací.

Cílem metodologické kapitoly práce bylo představit teoretické ukotvení metodologického přístupu k tvorbě a zpracování dat, představit výzkumnou techniku a umožnit tak posouzení validity předkládaného výzkumu. Na rozdíl od mnohazměrné diskuse, která byla prezentována prostřednictvím teoretického rámování, byla volba metodologie práce poměrně jasná. Tak jak bylo popsáno již výše, vedly mě k ní moje osobnostní charakteristiky, ovlivňující možné využití výzkumných technik, společně s proměnou výzkumné otázky.

Předkládaná práce je tedy zpracována z perspektivy interpretativního paradigmatu, pro něž je důležité, že „ve společenském životě neexistují neinterpretovaná data, *facta bruta*, (...), existují jen data vždy interpretovaná, tj. data, jež členové společnosti již před každým výzkumem obdařili smyslem/významem. Proto také není možné, omezit se v sociologii na přírodovědecké metody, ale je třeba zkoumat, jaký smysl či význam zkoumané jevy mají pro zkoumané subjekty.“ (Šmausová 2002b: 93) Práce se snaží se o porozumění tomu, jak mladé ženy vnímají a prožívají proces neformální sociální kontroly ve vztahu k jejich vzhledu. Ke zkoumání byla využita technika nestrukturovaného rozhovoru. Výsledkem výzkumu je tak jakási společná výpověď mladých žen, vycházející z interpretace jejich vlastních zkušeností, pocitů a prožitků.

3. Analýza dat

Tak jak bylo již předesláno v metodologické části práce, empirická část pracuje s kvalitativními daty získanými z rozhovorů s ženami, jejichž tématem byl vzhled a jeho vnímání a prožívání. Cílem těchto rozhovorů bylo porozumění tomu, jak ženy v období mladé dospělosti přistupují ke vzhledu, jakou roli hraje v jejich životech a zda a popřípadě jak vnímají neformální sociální kontrolu, která je často prostřednictvím vzhledu uskutečňována. O tom, že se vzhledu osob připisuje velká důležitost, se můžeme přesvědčit na každém kroku. Denně se setkáváme s velkým množstvím sdělení, která nás nenechají na pochybách o tom, jak významný vzhled je. Nejsou to pouze sdělení reklamního charakteru, která nám říkají, co všechno musíme mít, nesmíme mít, musíme používat či musíme podstoupit, abychom splňovali požadavky, které jsou na lidi všeobecně, a na ženy zvlášť, v oblasti vzhledu kladeny. S důležitostí přikládanou vzhledu se setkáme napříč mnoha oblastmi života. Mimo média je jednou z výrazných oblastí, která v současnosti pracuje se vzhledem a jeho proměnami, například i oblast medicíny (zejména odvětví plastické chirurgie, ale i další obory).

Analytická část je rozdělena do tří částečně se překrývajících kapitol, které jsou výsledkem kvalitativní analýzy dat získaných skrze jednotlivé rozhovory s mladými ženami. V první z nich bude pojednán vztah ke vzhledu, a to jak na obecné rovině, tak i v té osobní. Druhá část se bude věnovat hlavnímu tématu práce – neformální sociální kontrole žen – a poslední z nich pak představuje dva prostory (sňatkový a pracovní trh), ve kterých podle žen dochází k nejvýraznějšímu uplatňování požadavků na vzhled, a tudíž i k největší kumulaci sociální kontroly.

3.1 Vztah výzkumných partnerek ke vzhledu

Prvním tématem, které se objevilo v rámci jednotlivých rozhovorů, bylo téma obecného vnímání vzhledu a jeho důležitosti u mladých žen (za mladé ženy jsou považovány respondentky výzkumu, tzn. ženy ve věku 20–35 let, a toto označení bude používáno i v dalším textu). Toto téma bylo jakýmsi otevíracím tématem jednotlivých rozhovorů, a proto je i v rámci analýzy umístěno na její začátek. Jak tedy tyto ženy vnímají vzhled? Z odpovědí respondentek vyvstaly při interpretaci následující kategorie.

3.1.1 Vzhled jako důležitý aspekt života v dnešní společnosti

Jedna z respondentek začala rozhovor slovy: „*No já si myslím, že vzhled je určitě důležitější. Ať si každá říká, co chce, ale na první pohled tě všichni soudí podle toho, jak vypadáš, ne podle toho, jak seš.*“ (Hana) A tato myšlenka se prolíná i dalšími rozhovory. Důležitost vzhledu, toho, jak člověk vypadá a jak působí na ostatní, je něco, na čem se respondentky shodují. Tato důležitost je podle nich dána tím, že vzhled je to první, co na člověku druhá osoba vnímá a podle čeho jej soudí.

Vzhled člověka však podle nich neposkytuje jen informaci o tom, zda daný jedinec (žena či muž; v této fázi totiž respondentky mluvily většinou ještě v obecné rovině o vzhledu člověka a nikoli ve vztahu k jeho genderu) „vypadá dobře“ či nikoli, ale je i důležitým ukazatelem dalších charakteristik.

„Vzhled je velice důležitý, a je to vlastně první, to co vidíš. Ten člověk nepromluví, ty vidíš jenom ten vzhled, a podle toho, jak vypadá, ty si řekneš, z jakých sociálních sfér pochází, anebo jak se má vztah k sobě, jestli o sebe pečuje, nebo nepečuje. No a pak vlastně teprve začne ten člověk s tebou komunikovat, a pak i ti to tak pěkně do sebe zapadne, že často zanedbaný vzhled rovná se nižší inteligence a nižší sociální sféra. Takže to tak je. A někdy ba naopak zanedbaný vzhled je strašně vysoká inteligence a neřeší takovou nepodstatnou věc. Ale první, co uvidíš při setkání s novým člověkem, tak je samozřejmě vzhled.“ (Nikol)

Dobrý vzhled je vnímán jako pozitivní a v rámci interakce i jako důležitý komunikační prostředek. Jedna z respondentek vysvětluje komunikační úlohu vzhledu takto:

„Myslím, že člověk tím... třeba jak vypadá, jaký typ účesu zvolí, jaký typ brýlí jako doplněk si k tomu vezme, nebo vůbec jako co si oblékne, něco sděluje světu o sobě. Že prostě... to sdělení může být různý, každý ho může číst jinak, ale myslím, že určitě třeba rysy osobnosti, jo, nebo vztah toho člověka k něčemu nebo k někomu je vždycky v tom vzhladu nějak implicitně přítomnej. A že si to málo třeba některý lidi uvědomujou, že třeba jejich vzhled neodpovídá tomu, co ti sdělují, nebo co ti třeba chtěli sdělovat, jo? (...) Myslím, že to, jak se obléká, do jisté míry mluví o tom člověku, že tím prostě člověk něco sděluje. Tak jsem to myslela. I to, že chodím na různý fóra, se přece oblékám jinak. Když půjdu prostě na neformální schůzku s kamarádama, tak se obleču jinak, než když půjdu na místo, kde žádám o práci. A budu přemýšlet o tom jinak a budu přemýšlet i o tom, jaký typ účesu nebo typ brýlí vyzdvihuje určité rysy osobnosti, protože si myslím, že jsou to docela mocný zbraně. To, jaký člověk zvolí účes... v něčem působí formálně, konzervativně, v něčem naopak jinak... Takže takhle to myslím, že někdy je možný o tom vzhladu uvažovat cíleně jako o nějakým prostředku, prostě. Že tím podporuješ něco, co chceš prostě sdělit, a že by to mělo být vzájemně v souladu.“ (Lucie)

Odpověď na otázku „Co všechno tedy o nás podle respondentek vzhled prozrazuje?“ bude úkolem následující analýzy.

Co vše „vidím“, když se podívám?

V oblasti vzhledu jsou připisované charakteristiky spojené především se sociálním postavením a životním stylem. V rozhovorech mladé ženy hovořily o tom, že dobře vypadat znamená mít dobré postavení. Vypadat dobře znamená „mít dobrou práci, která umožňuje na sobě pracovat (mít na sebe čas) a zajišťuje pro péči i dostatek finančních prostředků“.

„Tak určitě například příjemný vzhled, tak jako že upravený, například upravený muž mi hned jako že naskočí, že bude určitě nějakým způsobem vzdělaný. Třeba bude mít nějakou pozici. Samozřejmě se může ukázat, že to tak není, ale více méně mám takovou jako představu o tom, že ten muž, který si na sobě dává záležet, tak chce se nějakým způsobem prezentovat, i pozici, kterou třeba má. A naopak třeba u žen, které jsou velmi fádňě oblečené, nemyslím teď, že by byly nějak jako... nevím, jak bych to řekla, ale v takových těch šedých barvách, tak to charakterizuju jako introvert, prostě nějak se bojí prezentovat, možná pracuje až na nějaké nižší pozici a tak prostě.“ (Petra)

Pokud se hovořilo o dobře vypadajících ženách, bylo dobré postavení spojeno nejen s dobrou prací, jak tomu bylo u mužů, ale i s možností, že je jejich vzhled výsledkem sponzorování ze strany partnera.

„Když vidím poprvé úplně dokonalou ženskou, tak řeknu, že to je prostě fiflena, která nemá vůbec čas na nic jiného než na vzhled. A že to je třeba nějaká vydržovaná panička. A když vidíš dobře vypadajícího chlapa? Tak si řeknu, tak ten je hodně dobře postavenej. Anebo je to narcisek.“ (Nikol)

„Pokud někdo někoho dotuje a dotuje mu třeba to, aby si... tak já tohle těžce neuznávám. Protože já na to, na co si nevydělám, tak na to nemám. A říct jakoby někomu něco je strašně jednoduchý, a mít to a to a dostat to a to.“
(Gábina)

V obou případech je však nutnou podmínkou dobrého vzhledu dobrá finanční situace. Zde se tedy objevuje první z důležitých aspektů souvisejících se vzhledem. Vzhled je vnímán ve spojitosti s finančními prostředky. V jedné z ohniskových skupin to účastnice vyjádřila takto: „*Já si třeba myslím, že fyzická krása je v dnešní době hodně*

o penězích. Jako že kdybych na to třeba měla, tak se oblíkám mnohem jinak, koupím si kvalitnější žehličku, mám vyžehlený vlasy, nalíčená sem... tak bych vypadala... možná díky tomu, jak jsem tak hubená, tak bych vypadala jako z časopisu, ale protože na to nemám peníze, čas ani trpělivost, tak vypadám prostě svetr a rifle a dobrý.“

Další oblastí, o které vzhled může vypovídat, je subkultura nebo způsob myšlení, jinými slovy to, do jaké skupiny lidé patří. Jedna z žen líčí svůj pocit, který měla z chování své kamarádky na střední škole.

„Mě možná nejvíc to zaráželo na střední škole, protože tam jako jsem hodně experimentovala s vlasama a s oblečením a všimla jsem si... Jsem seděla s jednou holčinou a ta právě najednou šla jiným směrem, právě podle těch modýlků, podle takový ty módy. A tam jsem si všimla, že prostě i to chování, že ona měla najednou pocit, že jsme si neměly co říct. S tím, že jako já jsem najednou nosila barevný vlasy a ona rovně zčesaný, tak jako mi přišlo, že kolikrát si myslela, že ta móda, to jak se oblíkám, že myslím úplně jinak než ona. Že vlastně tady ona viděla, nebo si myslela, že i ten můj mozek je jako jinačí, a že to ani jako nebyl. Měly jsme si všechno co říct, jenom najednou, že jsme měly jinačí módu, tak tam byly vidět ty rozdíly, že v tom chování. Já nevím, jestli to bylo z roku na rok, ze třetíáku na čtvrtáku. Jo takovej jako zlom, že jsme se najednou začaly párovat, že najednou modelky k modelkám a takový víc free k těm víc free. A najednou už se jako myslelo, že ty už jako budeš víc chodit na ty festivaly, a tady ty modelky zase na diskotéky, a kolikrát to tak ani nemuselo být.“ (Olga)

Podobnou spojitost mezi vzhledem člověka a tím, jaký člověk je, reflektuje i další z respondentek.

„Já jako hodně mám takové ty, že dám na první dojem. Tudiž jestliže ten člověk vypadá dobře, tak pro mě na první dojem, prostě líp se mi s ním baví. A cítím se jako, že on se se mnou bude umět bavit, bude se chtít bavit a tak dále. (...) Jako že toho člověka považuju za znalého, že si na tom dá záležet, že je fakt tak jako jinde... Ale to je fakt tak jako hrozný takhle ... ale je to tak. Tak kdyby třeba přišel někdo do obchodu třeba jako ke mně, tak ten člověk, který je

jako upravený a kterému to sluší, tak ho vnímám, jako že se s ním můžu bavit ... prostě o něčem jako začít bavit.“ (Lenka)

Vzhled člověka tak působí jako jakýsi identifikátor toho, kam člověk patří a jaká je mu přisuzovaná identita. Je to jedna z charakteristik, která umožňuje třídění členů společnosti do předem daných typizovaných skupin. Současně s přiděleným umístěním v některé z těchto skupin přisuzujeme podle vzhledu další charakteristiky na základě přisouzeného věku, etnika a v neposlední řadě genderu. Až do takzvané kontraevidencce připisujeme vlastnosti a očekáváme typický způsob jednání, které recipročně stimuluje naše vlastní jednání. Velký rozdíl je tedy v tom, jakým způsobem je přistupováno ke vzhledu právě ve vztahu ke kategorii genderu. Tomuto vztahu se bude věnovat následující kapitola.

Vzhled a ženy

Vzhled hraje v dnešní společnosti podstatnou úlohu, ale jak je to se vztahem genderu a vzhledu? O nerovnoměrnosti tohoto vztahu bylo pojednáno již v rámci teoretické části práce. Sandra Lee Bartky (1997), Travisová, Meginnisová a Bardariová (2000) a další ve svých textech popisují odlišný přístup ke vzhledu u žen a mužů. Asi nejvýraznější specifičnost obecného postoje ke vzhledu ve vztahu k genderu spočívá v tom, že pro ženu je vzhled (to, jak vypadá) součástí jejího master statusu, tzn. je to posuzováno vždy a na jednom z předních míst celkového soudu. Pierre Bourdieu píše, že ženské bytí je bytím viděným. Ženy existují skrze a pro pohled druhých (2000: 59). Jak bylo zmíněno již v teoretické části, ženy jsou v interakcích často redukovány na organismus – tělo. Proto je i kosmetika a oblékání u žen zaměřeno na to, aby dalo vyniknout těmto charakteristikám.

Mladé ženy v rozhovorech reflektovaly, že péče o zevnějšek je u žen jakýmsi závazkem – „úkolem ženy je starat se o to, jak vypadá“. Nejedná se tedy o něco, co by ženy nemohly příliš ovlivnit, ale naopak je krása považována za charakteristiku do velké míry získanou. Pokud respondentky hovořily o „ne hezkých“ ženách, spojovaly s tím jejich odmítnutí starat se o sebe, něco s tím dělat.

„Prostě si myslím, že každá jakoby může být hezká. Jako to, jestli je extra atraktivní, tak to jako, to se nedá tak nějak úplně. Ale myslím si, že jakoby, že

nehezka žena neexistuje. To jsou fakt výjimky, a je to spíš spojený jako s tím, že si za to trochu můžou samy. Že o sebe nedbají nebo že jsou třeba nepříjemný nebo já nevím prostě cokoliv.“ (Marta)

Stejně tak, pokud na druhé straně hovořily o tom, co znamená vypadat dobře, také to bylo spojováno s tím, „starat se o sebe“.

„To je těžký. Jsem si vědoma toho, že mám potenciál toho vypadat dobře. Ovšem bych musela na sobě hodně jakoby zapracovat. To vím.“ (Lenka)

Dalo by se tedy říci, že mladé ženy jsou si vědomy důležitosti, která je přikládána ženskému vzhledu. Ten sice chápou do jisté míry jako připsaný (liší se potenciál k tomu, vypadat dobře), ale vnímají velkou míru osobního vlivu na to, jak vypadají, a také jakýsi závazek k tomu, se o sebe starat. Tímto je zodpovědnost přenesena zcela na ně, a tudíž i každé selhání ve vztahu k normativu vzhledu je pak vnímáno jako selhání konkrétní ženy. Navíc selhání v této oblasti se díky její prolínající roli stává v jistém smyslu selháním ve všech ostatních rolích. Díky těmto charakteristikám je pak lépe pochopitelné, z jakého důvodu lze vzhled žen považovat za nátlakovou oblast.

Oproti tomu u mužů je vzhled sice taktéž považován za poměrně důležitý (ženy v rozhovorech zmiňovaly, že v dnešní době je důležité, aby se i muži o sebe starali), ale je většinou svázán s konkrétní rolí a jeho účelem je právě na tuto roli odkazovat. Bourdieu (2000: 90) píše, že u muže kosmetika a způsob oblečení spíše tělo potlačují, aby tak daly vyvstat znakům sociálního postavení.

3.1.2 Shrnutí

Cílem této analýzy bylo zaměřit se na neformální sociální kontrolu mladých žen ve vztahu k jejich vzhledu, ale i snaha o lepší porozumění jejich postojům k této problematice. Z uskutečněných rozhovorů vyplynuly dvě oblasti, které by mohly být pro toto porozumění velmi přínosné. Obě oblasti spolu velmi úzce souvisí a v konkrétních životech respondentek se výrazně ovlivňují. První oblastí je postoj „ke svému vzhledu a péči o něj“, druhou pak postoj „ke vzhledu jako obecné kategorii“.

O obou těchto oblastech by se dalo hovořit jako o dvou pomyslných osách, na kterých lze přístupy jednotlivých žen umístit.

V prvním případě by se dalo hovořit o ose, která charakterizuje osobní postoj mladé ženy ke svému vzhledu a péči o něj. V dalším textu budou tedy na základě rozhovorů popsány nejen postoje na pomyslných krajních bodech této osy, ale i postoje pohybující se v průběhu osy.

Pokud si dovolím vygradovat aspekty postoje na jednom z krajních bodů osy, dalo by se říci, že jeho zástupkyně zcela přijaly normativ krásy, ztotožnily se s ním a staly se tak jeho skalními stoupenkyněmi. Přijaly jak definovaný cíl (s vědomím jeho velmi obtížné dosažitelnosti), tak i možné způsoby jeho dosahování. Ženy blížící se k této části osy přistupují ke vzhledu a hlavně k péči o něj s naprostou samozřejmostí. Z jednotlivých rozhovorů by se dalo usoudit, že si to užívají a baví je to.

„Pak už jako záleží na tom, jak ten člověk to doopravdy vnímá. Jestli je to pro něho důležité jako i pořád, i když je sám, i když je s někým, nebo teda jen aby někoho dostal. Tak jako myslím si, že jestli si někoho najdu, tak nepřestanu na tom, jako nepřestane to pro mě být důležité, ale to je tím, jak to vnímám já a že v tom mám zálibu. Že se mi prostě líbí se tím zabývat.“ (Lenka)

Dalším důležitým aspektem tohoto přístupu je fakt, že je vzhledu přiznáno jeho místo ve všech rolích a ve všech životních etapách, takže se k této otázce v rozhovorech vyjadřovaly v tom smyslu, že se o vzhled staraly vždy, a do budoucna to hodlají dělat také tak.

„To záleží na člověku, jsou zase takový maminky, který prostě před tím vypadaly báječně, a najednou mají děti a všechno šlo do háje. Najednou to neřešíjou, jestli vypadají tak nebo mají na sobě to nebo to. To je podle mě o povaze, to není o roli. Jsou lidi, který to opravdu řešíjou celej život a jsou lidi, kterým je to jedno. (...) Řeším to pořád stejně, to si myslím, že je taková povaha člověka. Že jsou lidi, kterým na tom záleží víc a kterým míň a takže pro mě je to důležitý, abych šla ven a vypadala bych... vypadám normálně.“ (Hana)

Na druhém konci této osy je postoj, který vyjadřuje nezájem o vzhled a rezignaci na naplňování tohoto normativu. Nejbližší tomuto krajnímu postoji by byly asi tyto výroky.

„Ta moje vizáž je někdy dost pochybovačná, jako že z vesnice nějaký vidlák, ale mně jakoby na tom moc nesejde. (...) Já si myslím, že jsme asi nezažila nějakou situaci, že by mně záleželo, asi jako jak budu jako vypadat. (...) Ale jinak si nepamatuju nějakou situaci, kdy bych stála jako hodiny před zrcadlem a jo tohleto jo a tohleto ne. Nevím, ale já na tu módu fakt jako nejsem.“ (Silva)

„Já radši zvládnou dalších deset věcí a půjdu s mastnou hlavou, teď tady budu sedět nenamalovaná a je mi to úplně u A takhle klidně půjdu i do práce, protože si myslím, že i když nebudu upravená, nebudu namalovaná, nebudu vypadat báječně, budu mít tady ten drcek na hlavě a budu milá na klienta, ocení to víc než to, nějakou dokonale upravenou zapšklou krávu.“ (Gábina)

Mezi těmito krajními body se pak pohybují ostatní postoje. Pokud bychom chtěli popsat tyto přístupy, jejich společným znakem by byl vztah ke vzhledu jako k jakési strategické/taktické příležitosti, u které si mladé ženy uvědomují možné přínosy a významy, se kterými se snaží nějakým způsobem pracovat. Oscilují proto neustále mezi těmito krajními body¹⁶. Jak uvedla jedna z mladých žen:

„Je to vlastně takový permanentní oscilování mezi několika póly. Jako nebýt povrchní a nezaměřovat se jenom na vzhled a nerezignovat na vzhled a furt ho vnímat jako nějaký nástroj komunikace prostě s okolním světem. A někde na tady té škále se pořád pohybuju. (...) Takže pořád si jako kladu to otázku, kde já na té škále sem a kde vlastně na té škále chci být. Je to pro mě hrozně těžko.“ (Lucie)

Tuto oscilaci můžeme dobře pozorovat v následujících úryvcích z rozhovorů. Je z nich patrné, jak na jedné straně vah je vnímaný zisk a výhoda, na té druhé touha se od toho osvobodit a snad i částečně rezignovat.

„Protože fakt jako kdybych mohla být prostě chlap kolikrát, tak si říkám, to je taková pohoda, prostě fakt ... oni si vstanou, teď jako H. to s tou osobní hygienou má tak, jako že když se mu chce, (...), tak jako že pohoda, fakt neřeší malování, to mě třeba strašně Má krátký vlasy, tak je nemusí tak nějak

¹⁶ Dalo by se říci, že všechny respondentky, které o této problematice hovořily, by patřily v rámci této osy spíše někde do jejího středu než na krajní body. Do textu byly vybrány výroky žen charakterizující krajní postoje, ale i tyto respondentky v průběhu rozhovoru uváděly postoje posunující je na ose dál od těchto krajních bodů.

jako upravovat, veme si triko a vypadá dobře, protože je to prostě chlap, že jo. Ale ty musíš furt jako střídat to oblečení, aby to vypadalo jinak, musíš jako nějak zaujmout, nemůžeš pořád jako šedivý oblečení na sebe házet. Jako že to mě třeba jako štve, že to tak je nastavený. I když zase když to pak člověk si spočítá, že mu to pak jako vyjde, že fakt jako může tímto způsobem zapůsobit, tak je to jako dobrý, no. Ale mně to přijde často vyčerpávající.“ (Alena)

„Občas přijdu do školy a oni, já, tobě to hrozně sluší, protože si na tom dám ráno záležet (...), ale mě to prostě nebaví. Jako investovat do toho, abych každé ráno stála v té koupelně nebo trávila několik hodin výběrem oblečení, které mi bude jako úplně sedět, tak mě to prostě nebaví.“ (Radka)

„Já si myslím, že to má vliv na ty ostatní. Když vidím. Že když se o to starám, tak to má pozitivní odpověď u ostatních, tak ještě tím se to jako podporuje. (...) Ona je to taková otročina. Já si myslím, že jako ideální stav by byl, pokud by se všechny ženský o sebe přestaly starat a staraly by se o sebe zhruba takovým způsobem, jakým se o sebe staraj chlapi, tím, že ráno vstanou, učešou se a jdou, a pak by si na to zvykli i ti chlapi a byli bysme všichni šťastný.“ (Lucka)

S těmito postoji ke vzhledu pak úzce souvisí i druhá osa, jejíž krajní body by hovořily na jedné straně o důležitosti vzhledu a na té druhé o povrchnosti spojené se vzhledem.

Vzhled je tedy na jedné straně respondentkami vnímán jako něco důležitého, jako něco, čím světu sdělujeme nějakou informaci, a taktéž jako něco, co do jisté míry rozhoduje o tom, kam nás lidé zařadí. Starat se o vzhled je bráno jako závazek a úkol žen. Důležité však je, že téměř jedním dechem bylo v rozhovorech uváděno, že hodnotit někoho podle vzhledu, a často i přisuzování důležitosti vzhledu, považují samy respondentky za povrchní a ne-dobré.

„Vím, že se mi, že se hodně snažím druhé ovlivňovat k tomu, je nutit k tomu, aby vypadali líp. Snažím se je mírně vmanipulovávat do toho, aby jako... to si obleč, to si jako učeš, to si vem na sebe, jako boty a kabelka, jo a obočí... no prostě všechno. A hlavně to u druhých hrozně moc i podvědomě i cíleně hodnotím. Což shledávám jako nepřilíš pozitivní, protože si myslím, že na tom vzhledu de facto zase až tak nezáleží. Ale já jsem nastavená tak, že já jako jdu

po ulici a koukám na ty lidi okolo a u každého si řeknu jako jo, dobrý, ne, špatný. Vím, že to dělám, a ani to nedělám cíleně. Je to automatický. (...) Má to další to, že si řeknu, tak tomu bych jako navrhla toto. Že to nedělám, že ty lidi jako neodsuzuju, ale chtěla bych jim jako kdyby pomoci. Ale já jako netvrdím, že jsem nějaký módní vzhledový guru, ale mám v sobě zakořeněno to, že mi na tom prostě záleží. Tudíž když u někoho vidím něco, co se mi nelíbí, tak samozřejmě mu to neřeknu, protože si myslím, že každý to vidíme prostě jinak, takže většinou to neříkám, ale myslím si o tom svoje a neodsuzuju ty lidi, ale vnitřně bych jim chtěla jako že pomoci.“ (Lenka)

„Když potkám někoho neutrálního, úplně prostě ženskou, kterou fakt neznám a sluší jí to, tak si řeknu, jo, sluší ti to. Pak potkám, když jde třeba v nějakých šilenejch těch, tak si říkám, taková hezká holka a takhle se zabije, takovou vonucí, prostě. Jo, taky si to řeknu, ale prostě myslím si že ... já nesnáším povrchnost... A v životě to je vlastnost, kterou po lhaní já asi nenávidím úplně nejvíc. Řekla bych, že od té doby, co jsem ztloustla, u mě ještě nabyla na intenzitě, ale neměla jsem ji ráda nikdy.“ (Gábina)

Jak by se tedy daly shrnout závěry z této oblasti zkoumání? Mladé ženy vnímají ve svých životech vzhled jako důležitou kategorii. Ve vzhledu se podle nich odráží další charakteristiky lidí a je to tedy spolu s genderem jeden ze základních aspektů, podle kterého si o lidech utváříme první dojem. Právě spojení genderu a vzhledu tvoří další zajímavou část jednotlivých výpovědí. V případě mužů hovořily respondentky hlavně o propojení toho, jak muž vypadá, s jeho prací nebo sociálním postavením. Vzhled u mužů lze tedy brát jako něco, co je spojeno se zaujatými společenskými pozicemi a do interakcí vstupuje tedy jako prostředek podporující představení dané pozice. U žen je ke vzhledu a hlavně péči o něj přistupováno jako k samozřejmě součásti ženské role, a tudíž prostupuje všemi interakcemi. Jak již bylo řečeno výše, na ženy je kladena především zodpovědnost za to, jakým způsobem přistupují k péči o svůj vzhled, a podle toho je usuzováno na další jejich charakteristiky. Z rozhovorů tedy vyplývá vnímaná důležitost vzhledu pro ženy. V čem se jednotlivé výpovědi žen lišily, bylo místo, ze kterého na tuto důležitost pohlížejí. Pro některé je důležitý dobrý vzhled jako takový, to, co je spojeno s péčí o něj, vnímají jako zábavu a tento rolový požadavek berou jako výhodu. Na druhé straně pak stojí ženy, pro které jsou důležité spíše situační výhody

dobrého vzhledu a přistupují k němu jako k povinnosti a závazku, kterého by se v některých případech rády zbavily. Tento postoj pak vede k tomu, že v některých situacích se ženy rozhodly na vzhled rezignovat a svým přístupem ho jako rolový požadavek potlačovat.

Tyto rozdílné postoje mohou být v jistém smyslu ovlivněny ambivalentním postojem ke vzhledu, který se ve výpovědích objevoval. Na jedné straně je od žen vyžadován jistý (kulturně podmíněný) vzhled a péče o něj a tyto požadavky jsou součástí rolových očekávání vůči ženám. Na straně druhé je však vzhled a zejména výrazná péče o něj prezentována jako něco povrchního, tudíž něco, čemu je přisouzena negativní hodnota. Tím vzniká jakási forma rolového konfliktu, kdy je na jedné straně od žen jako „žen“ požadována jistá forma péče přibližující je k normativu krásy a na straně druhé je tato snaha společností v jistém smyslu vnímaná jako povrchní. Tato ambivalentnost dostává ženy do pozice ne nepodobné těm, do kterých se dostávají prostřednictvím normativních předpisů spojených s rolí matek, manželek, účastnic trhu práce. V této roli musí neustále myslet na udržení jakési rovnováhy, která však nevypovídá o ideálním pozitivním stavu, ale spíše o nalezení jakési únosné míry zátěže, kdy žena reaguje na požadavek jistého vzhledu, ale nedostává se ještě do pozice odsouzeníhodné za povrchnost.

O ambivalentnosti ve vztahu ke vzhledu hovoří ve svém výzkumu i Jarkovská (2009). Ta v rámci studia genderové reprodukce v rámci školní třídy položila dětem otevřenou otázku, jaké vnímají výhody a nevýhody toho, být klukem/dívkou. Druhým nejčastějším tématem v té části dotazníku, která se zabývala výhodami a nevýhodami spojenými s jejich genderem, byl u dívek i chlapců právě vzhled. Podle výsledků byly dívky hodnoceny chlapci i dívkami jako ty hezčí. Jak ale dál píše autorka, ve výpovědích se objevuje ve vztahu ke vzhledu jistá ambivalence. „Na jedné straně je péče o vzhled považována za pozitivní hodnotu, která přináší zábavu a svobodu. Na straně druhé je povinnost péče o vzhled uváděna samotnými dívkami hned po menstruaci a porodu jako nejčastější nevýhoda a práce na zkrášlování a povinnost být krásná jsou vnímány jako břemeno.“ (Jarkovská 2009: 157an)

3.2 Vzhled a jeho role v procesu neformální sociální kontroly žen

Vzhled a vnímání jeho role v procesu sociální kontroly žen bude tvořit náplň druhé kapitoly analytické části práce. Tato část si klade za cíl lépe porozumět tomu, jak mladé ženy vnímají a „uvědomovaně“ prožívají právě tuto roli vzhledu. Termín „uvědomovaně“ je v textu uveden záměrně. Jeho cílem je upozornit na jedno potenciální omezení následující analýzy vyslovené v metodologické části práce a odkazující na možné limity komplexnosti dat získaných technikou rozhovoru.

Tak jak bylo již zmíněno v teoretické části, na začátku procesu stojí normy, včetně procesu jejich ustanovování. Cílem norem, o kterých se bude v textu hovořit, je udržet genderový řád společnosti¹⁷, jinými slovy, udržet ženy „na jejich místě“. Za jednu ze základních oblastí genderových norem lze podle Schura (1984) považovat právě normy týkající se vzhledu.

3.2.1 Normy týkající se vzhledu

Při analýze získaných dat se objevily dvě oblasti, o kterých ve vztahu k normám a neformální sociální kontrole mladé ženy hovořily. První oblast se týkala postavy, druhá souvisela s oblékáním, účesem, líčením a s péčí o pleť.

První oblast, o které mladé ženy hovořily, byla oblast těla, přesněji tedy štíhlosti a daných proporcí.

„Protože všude máš ty reklamy na ty štíhlý těla, na ty krásný modelky, a když si uvědomíš, že to vlastně není žádná pravda, tak pak máš strašně zkreslenej pohled i v tom zrcadle, jak vidíš sebe. Já třeba když... Já tohle moc neřeším, neřeším nějaký módní ikony, ale vím, že jsem žena a že mužům se to líbí, tak vnímám jakoby ten trošku tlak, musíš se lehce přizpůsobit. (...) Vypadat konkrétním způsobem. Jako přes kopírák.“ (Olga)

¹⁷ Do genderového řádu společnosti samozřejmě patří i normy týkající se mužů, ale ty nejsou předmětem této práce, proto v dalším textu bude již pojednáváno jen o specifických normách vztahených k ženám.

Mladé ženy vyprávěly o tom, že vnímají právě výše zmíněný tlak na svoje tělo, který je dán jak ze strany médií, tak i ze strany jejich okolí. Média podle nich představují tyto ideály, které pak vytvářejí jakousi představu toho, jaká by žena měla být, jak by měla vypadat, a vytváří tím šablonu, podle které se pak ženy samy posuzují a jsou i posuzovány svým okolím. Oba tyto pohledy jsou vidět v následujících ukázkách.

„Takže si myslím, že tohle taky hodně hraje roli, a no prostě si myslím, že prototyp krásky je jinej. (Předtím hovořila o svojí váze.) Že ve společnosti je to nastavené jinde a žel i já se podle toho tak vnímám. Ale uvědomuju si to, takže to si myslím, že je jako i dobré, že třeba se snažím si to v hlavě i vysvětlit, že to takhle nemá fungovat. Ale někdy je to jakoby těžký žít sama se sebou a smířit se s tím, že nikdy nebudu tak, jak jako bych chtěla vypadat... protože jsem tak jako ovlivněná.“ (Lenka)

„Chlapi to hodně řeší, protože všichni jsou zmasírovaní těma modelkama, rádoby modelkama, rádoby top celebritama, top modelkama, a pak najednou zjistíš, že když oni se fotijou, tak mají po zádech nalepený izolačky, místo obědu jíjou vatu (...) a jak prostě jsou dodělávaný ve fotoshopu, vyhlazovaný a zužovaný a to. Tak si říkáš, že ty chlapi žijou v bludu. A pak samozřejmě mají na ty ženský přehnaný nároky a pak to samozřejmě ovlivňuje i ten jejich vztah k těm ženským, protože oni mají v hlavě tu dokonalou ženskou, která na ně čumí z těch titulek časopisů, ale neberou to, že dokonalá ženská může být i to, že je skvělá máma, má doma pořádek, dá se na ni spolehnout, je jako že si s ní člověk může popovídat a podobně. Takže prostě ty chlapi to fakt jako maj zkraslený a chlapi jsou takový, že jdou prvně po tom vzhledu.“ (Nikol)

To, co může být důvodem pro silnou touhu žen naplňovat právě tuto charakteristiku (charakteristiku štíhlosti) a taktéž pro silnou sociální kontrolu právě v této oblasti, je především to, že v dnešní západní kultuře je kladeno rovnítko mezi normativní feminitu a štíhlé tělo. Ženské tělo tedy znamená tělo štíhlé a jakýkoli nadbytek (nadváha) je pak příčinou toho, že se ženy vnímají a jsou vnímány méně jako ženy. U žen dochází k tomu, o čem hovoří Travisová, Meginnisová a Bardariová (2000), totiž že ženy internalizovaly ideu, že jejich sexualita, vzhled a identita jsou jedno. Jejich vnímání vlastní hodnoty a duševní pohody tedy závisí do velké míry na jejich schopnosti

vyhovět jakkoli nemožným standardům, které jsou v současnosti populární. To dokazuje i již výše zmiňovaný výzkum Tischnera a Malsonové (2010), který se s využitím techniky diskurzivní analýzy zabýval tematikou obézních žen. Právě ony zmiňují vztah mezi prožíváním ženskosti a velikostí těla (nadváhou). V rozhovorech s nimi zazněly výpovědi jako „díky svojí velikosti se cítím méně jako žena“ nebo „nemůžu říci, že bych se kdy cítila žensky“.

Nadváha je v západní společnosti spojována se ztrátou kontroly a sebekontroly. Jak dále ve svém výzkumu uvádí Tischner a Malsonová (2010), západní kultura připisuje velkou hodnotu sebedisciplíně (tak jak o tom hovořil již Foucault v knize *Dohlížet a trestat* (2010)) a velikost těla je pak významným ukazatelem sebekontroly jedince, obzvláště pak ženy. Pokud je žena obézní, znamená to absenci kontroly, což je vnímáno jako potenciální nebezpečí patriarchálního řádu západní společnosti, a hlavně absenci sebekontroly, která je v souvislosti s danou problematikou interpretována především jako držení diet.

„Tělo daných rozměrů“ je tedy jedním ze základních požadavků kladených na ženský vzhled. Jak píše Tischner a Malsonová (2010), genderový ideál ženského těla je od šedesátých let spojen se štíhlostí jako s klíčovým aspektem ideální feminity. Štíhlé tělo je bráno jako normativní požadavek a v rozhovorech lze vidět, že tento požadavek je i ženami vnímán jako jeden ze zásadních.

„To je to kolo a neumíš najít v něm, v tom bludišti, to neumíš, ale všechno se vším souvisí. Já jsem nešťastná. Nechci být nešťastná. Víím, že bych byla míň nešťastná, když bych zhubla, ale neumím zhubnout, protože si nevěřím, protože sem nešťastná a jsem ve stresu teď. Takže já furt takhle jezdím a to je to bludný kolo. To si myslím já.

A myslíš, že bys byla šťastnější, kdybys byla hubená?

Jo, když sebe vidím teď, tak jo.“ (Gábina)

Druhou oblast norem, o kterých respondentky hovořily, představují normy, které se týkají zdobení ženského těla. Sem patří jednak péče o pleť, make-up, ale i oblékání. Na rozdíl od oblasti těla, kde je předepsána konkrétní podoba naplnění této normy –

štíhlost, v oblasti zlobení jde především o činnost s tím spojenou – o neustálou a velmi komplexní péči. (Důležité je však upozornit na to, že i v případě norem vztahujících se k tělu jde především o činnost, jak již upozornila Naomi Wolf v knize Mýtus krásy (2000: 15), když zmínila, že mýtus krásy jako takový předepisuje vždy chování, nikoli vzhled. Ačkoli je tedy předepsána konkrétní podoba – štíhlost, je představená v téměř nedosažitelné úrovni, a tudíž je jen velmi obtížné, aby byla ženami naplněna. V kontrole jde tedy hlavně o to, aby ženy vykonávaly činnosti, které směřují k naplnění této normy, jako je například cvičení či diety.) I zde ale existuje jakýsi předpis pro správný výsledek této péče a tím je upravený a decentní vzhled, který o této péči informuje v každé interakci, ale nedostává se do roviny vzhledu vyzývavého, který by odporoval základnímu požadavku kladenému na ženy a tím je morálnost zejména v oblasti sexuality. O prohřešku ve vztahu k sexualitě lze hovořit i v kontextu váhy, kdy je přílišná štíhlost definovaná jako ohrožující vzhledem k reprodukčním funkcím. Ženy tak mohou snadno obdržet nálepkou „anorektička“, což jinými slovy znamená „psychicky nemocná“. O tomto strachu mluví jedna z respondentek: *„Já mám strach, abych nevypadala nezdravě. Strašně bledá, pohublá. Já mám úplnou hrůzu z toho, jak mi každý říká, že vypadám strašně vychrtle a jestli jím a že sem zhubla a to je pro mě jako nepříjemné strašně. Protože já vím, že to tak není, že bych byla anorektička a těšila se z toho. (...) Abych nevypadala, že si druzí myslí, že jsem chorá. Aby si mysleli, že nejím. To je strašně nepříjemné, když ti někdo poví, že prostě jak paní na svatbě mi říkala, že něco s anorexií, že snězte to nebo dostanete anorexii.“* [Petra])

„Podle mě u těch žen je to trošku těžší, protože jsou dvě kategorie, dobře upravené a vyzývavě upravené ženy, protože i ta vyzývavá může být dobře upravená, akorát třeba volí ještě extrémnější barvy, kratší sukně, větší výstřihy a podobně. Tak u té upravené ženy, fakt jako decentně upravené, tak tam mě napadne tak stejně, že má nějakou dobrou práci, chce se prezentovat tím, že dosáhla určitou nějakou kariéru. A u těch úplně vyzývavých, tak tam mám žel ten předsudek, že je to takový určitý způsob, jak na sebe v té mužské společnosti upoutat ne tím, možná, co úplně mám, jaké mám schopnosti, ale třeba tak jako abysem vynikla. Třeba možná až v tom negativním smyslu slova.“ (Petra)

Pokud bychom se podívali na to, jak je v rozhovorech tato oblast tematizovaná, zjistíme, že o těchto věcech často mladé ženy hovoří ve vztahu k práci nebo k partnerským vztahům. Zde je dobře vidět, že i ženy reflektují ve svých výpovědích vztah mezi vzhledem a dosaženým statutem, který, jak bylo uvedeno výše, literatura uvádí ve vztahu k mužům.

„U nás hraje velkou roli to, že jsme všechny jako bez chlapů, víš? My jako všechny, to že se jako fintíme, má něco společného s tím, že chodíme ven, a tam jako hledáme ty potencionální partnery. Takže se oslabovat ještě tím, že se o sebe nebudeme starat, by bylo hloupý.“ (Edita)

„Tak jako možná u těch žen, možná tomu ty ženy jako dávají větší váhu, že si myslím, že tu situaci tím vzhledem opravdu jako ovlivní, jak si to myslím třeba i já. Myslím, že je to tak jako zakořeněný, že prostě máš pocit, že ten vzhled ti může pomoci, nebo vzhled... jako že dobře upravený.“ (Petra)

Právě v těchto dvou oblastech je u mladých žen v rozhovorech vzhled výrazně vnímán. Práci a partnerským vztahům bude věnována samostatná kapitola analýzy, protože se jedná o dva významné aspekty života v období mladé dospělosti, a zároveň i o dva aspekty, v rámci kterých je o vzhledu žen nejčastěji pojednáváno.

O oblastech norem vztahujících se k ženskému tělu hovořila již výše zmiňovaná Sandra Lee Bartky (1997), která vymezuje tři oblasti, na které se zaměřují praktiky ovlivňující ženská těla. První oblast řeší problematiku těla jistých rozměrů (tomu odpovídá část analýzy zabývající se postavou), druhá se zaměřuje na ženské tělo jako povrch vhodný ke zdobení (tomu odpovídá oblast zabývající se oblečením, líčením, účesy a péčí o pleť) a poslední z nich pak řeší gesta, pohyby a tělesné postoje žen. Poslední z oblastí se v rozhovorech neobjevila. To může být dáno tím, že v rozhovorech byly respondentky dotazovány na vzhled jako takový. V textu Sandry Lee Bartky je však použito slovo „appearance“, které má širší význam než jenom vzhled a patří sem právě i vystupování. Další text je tedy vystaven na úryvcích z rozhovorů, které se týkají dvou výše zmiňovaných oblastí.

Jak vyplynulo z rozhovorů, mladé ženy jsou si tedy vědomy existence tlaku k dodržování norem souvisejících se vzhledem. Protože se však jedná o oblast norem

neformálních, je velmi obtížné, v některých případech možná spíše nemožné, dopátrat se jejich přesné formulace. Neformální genderové normy jsou totiž obvykle normami nepsanými, jak již uvádí Schur (1984). Jedinou výjimkou tvoří snad pouze normy obsažené v pravidlech slušného chování – etiketě. Na existenci těch ostatních neformálních norem pak můžeme usuzovat hlavně z jednání žen, ale i mužů vůči ženám. Problematikou jednání podporujícího existenci norem a přispívajícího k jejich udržování se zabývá následující text.

3.2.2 Mechanismy podporující dodržování norem týkajících se vzhledu

Tak jak bylo naznačeno v předešlé kapitole, ženy jsou si vědomy tlaku, který je na ně v oblasti vzhledu vyvíjen. Tento tlak je vykonáván právě i skrze mechanismy podporující dodržování norem. Další část analýzy je tedy založena na výpovědích žen právě o těchto mechanismech a principech jejich fungování.

Sebekontrola

V první řadě bude zmíněno jednání související se sebekontrolou. Je to takové jednání, kdy jsou ženy samy sobě těmi dohlížitelkami. Je to oblast, kdy se setkává Meadem¹⁸ (1967) definované „me“, které v této situaci představuje zvnitřněný soubor norem souvisejících se vzhledem žen, a „I“, které pak představuje konkrétní jednání/reakci té které ženy na výše zmíněný soubor požadavků obsažených v „me“.

Jednou z oblastí sebekontroly ve vztahu k vzhledu byla otázka váhy. Na jednotlivých úryvcích z rozhovorů je dobře vidět, že norma štíhlosti je společná všem výpovědím.

„Mohla bych mít menší břicho, na tom se pracuje. Můžu být lehčí, na tom se taky pracuje.“ (Nikol)

„Důraz je dán na štíhlost. To je primární (...) s tou váhou bojuje každý, denně. I ten hubenej.“ (Lenka)

„Je to věc, za kterou si můžu sama. To, že prostě mám stres, kdy ho řeším zajídáním jídla. (...) Já vím, že bych jako sama strašně chtěla, ale já na to teď psychicky nemám. (...) Ale vykládat to nikomu nebudu, protože to nepochopí. Jsem nešťastná tlustá kráva, která si za to může sama.“ (Gábina)

„Teďka vím, že kdybych si udělala BMI, tak mám lehkou nadváhu. Takže teď bych opravdu ze zdravotního hlediska neměla jíst tady tu sušenku, ale je mi to prostě jedno, ale dřív, když jsem prostě byla v pohodě, tak jsem si myslela, že nejsem. A teď si říkám, tys byla tak blbá, tys byla jako úplně pěkná. Teďka

¹⁸ Podle Meada (1967: 174) převzetím postojů druhých představujeme „me“ a jako „I“ na tyto postoje reagujeme. „I“ lze tak označit jako tvořivou reakci na „me“.

když si fakt trochu tlustá, tak je ti to úplně jedno, ale jako spíš teďka by ses měla snažit zhubnout, ale ne tehdy, když si byla v pohodě ještě.“ (Radka)

Pokud jde o konkrétní jednání ve vztahu k váze a postavě, mladé ženy v rozhovorech zmiňovaly klasické způsoby, jakými jsou cvičení (*„Taky cvičím, tak jsem vymyslela heslo, žádný splíny, v krvi mám endorfiny.“* [Nikol]) nebo obecně pohyb a diety. Celkově však tématu pohybu a stravování nevěnovaly ve svých výpovědích příliš pozornosti.

Pokud se zaměříme na jednání v souvislosti s oblékáním a zdobením, potvrzují existenci těchto neformálních norem zejména výroky, kde mladé ženy hovoří o důležitosti a využívání těchto prostředků vzhledem k některým rolím, a to především těm pracovním.

„Myslím si, že při získávání zaměstnání. To určitě. Taky záleží, na jakou pozici se ten dotyčný hlásí, ale myslím si, že já kdybych šla na pozici manažerky, tak bych si na sebe musela vzít nějaký sako, bych se musela přizpůsobit.“ (Olga)

„To, že chodím na různé fóra, se přece oblíkám jinak. Když půjdu prostě na neformální schůzku s kamarádama, tak se obleču jinak, než když půjdu na místo, kde žádám o práci. A budu přemýšlet o tom jinak a budu přemýšlet i o tom, jaký typ účesu nebo typ brýlí vyzdvihuje určité rysy osobnosti, protože si myslím, že jsou to docela mocný zbraně. To jaký člověk zvolí účes...v něčem působí formálně, konzervativně, v něčem naopak jinak... Takže takhle to myslím, že někdy je možný o tom vzhledu uvažovat cíleně jako o nějakým prostředku, prostě.“ (Lucie)

„Tak jsem se oblíkla, ty podpatky jsem si taky vzala. Protože tam je to i nepraktický, jak je tam ta gumová podlaha, tak to tam strašně klouže. (...) Protože jsem si říkala, že je to trochu jako výjimečná situace v té práci. Že jde o to, že my poznáváme toho šéfa, jsme tam s vedoucíma týmu, s vedoucíma skupiny a vlastně se tam i představujeme, a věděla jsem, že se budu i nějak prezentovat, tak jsem chtěla vypadat hezky.“ (Iva)

První oblast lze tedy shrnout jako soubor činností, které ženy buď aktivně vykonávají, nebo jsou přesvědčeny, že by je vykonávat měly (například by měly zhubnout, měly by se adekvátně oblékat, líčit se atd.) proto, aby si připadaly dobře (vhodně) nebo něčeho

dosáhly. K potvrzení norem tedy dochází nejen prostřednictvím snahy o jejich dodržování/naplňování, ale i existencí těchto předpisů ve vědomí žen – v jejich „me“.

Zajímavým aspektem rozhovorů bylo, že ačkoli ženy v rozhovorech reflektují fakt „neskutečnosti“ obrazů ženskosti (neskutečnost byla v rozhovorech spojována jak se štíhlostí a proporcionalitou těla, tak i s dokonalostí pleti), které jsou prezentovány v médiích, dost často zároveň připouštějí, že by samy těchto neskutečných obrazů chtěly dosáhnout.

„Já si totiž myslím, že to prostě není pravdivý. To, co vidíme na internetu nebo v časopisech, je všechno nějaký upravený. Jako jo, dívám se na nějaký fotky třeba a říkám si jo... Třeba ... Jo, jako takhle bych chtěla vypadat.“ (Iva)

„Tak u žen jde o to, že chtějí být taky tak nedosažitelné jakou jsou ty z časopisů. Chtějí, aby u jejich fotky, nebo když je vidí, řekl jejich chlap to stejné, co řekne, když se podívá na fotky těch modelek.“ (Katka)

V předchozích úryvcích můžeme vidět jednak společnou reprezentaci požadavku štíhlosti v „me“ respondentek a v některých z nich je patrná i konkrétní forma přijetí těchto požadavků. V textu dále bych však na základě úryvků rozhovoru představila i konkrétní formy vyjednávání a přizpůsobování těchto norem v interakcích, do kterých mladé ženy vstupují. Ne vždy totiž dochází k tomu, že jsou normy obsažené v „me“ v plném rozsahu dodržovány i skrze konkrétní jednání „I“. V rozhovorech o tomto rozporu některé z žen hovořily.

Následující analýza se tedy zaměří na jednotlivé strategie vyrovnávání se s těmito požadavky. O první z nich hovoří (Radka), když popisuje svůj vztah k postavě. Jedná se o postup, kdy je vyjednán jakýsi dostačující stav, dostačující k dosažení pozitivních reakcí a vyhnutí se negativním sankcím.

„A asi proč je mi to jedno, je právě kvůli tomu, že hrozně moc chlapů a kluků na mě oceňuje hrozně moc prsa. A mně to prostě stačí. Si říkám, jako co, stejně jim připadám přitažlivá, tak proč mám řešit nějaký 2 cm na břichu. Že to беру jako tímhle způsobem.“ (Radka)

„I když vím, že jsou na mě dobrá prsa, co se chlapům líbí, tak vím, že kdybych zhubla, tak by to bylo úplně jiné. Ale tam je fakt jenom to, že jsem prostě líná,

že se mi nechce, že mi nepřijde ten výnos za to takový. Jako že stejně nechci spát s každým na setkání a nepotřebuju, aby se mi chlapi klaněli, tak jako že co...“ (Radka)

O další z možných strategií hovoří (Gábina). Tato strategie je založená na jakémsi nahrazení.

„Ale myslím si, že je to přehodnocovaný, je tomu kladenej vyšší význam, než to ve skutečnosti prostě je. Ale někdo si na tom prostě zakládá, bejt hezkej, bejt krásnej. Je to jediná starost prostě. Já radši zvládnu dalších 10 věcí a půjdu s mastnou hlavou, teď tady budu sedět nenamalovaná a je mi to úplně u ... A takhle klidně půjdu i do práce, protože si myslím, že i když nebudu upravená, nebudu namalovaná, nebudu vypadat báječně, budu mít tady ten drcek na hlavě a budu milá na klienta, ocení to víc než to nějakou dokonale upravenou zapšklou krávu.“ (Gábina)

V interakcích je vzhledu sice přisouzeno jeho místo, ale tím, že budou zdůrazněny jiné aspekty, to znamená, že budou v interakci naplňována jiná normativní očekávání¹⁹, lze i přesto získat pozitivní zpětnou vazbu.

Poslední strategii by bylo možno popsat jako únik. Pokud bychom si částečně vypůjčili Mertonovu teorii anomie (2000), mohli bychom normativ krásy označit za genderově specifický „kulturně definovaný cíl“ (záměr, zájem, tzn. „věc, o kterou stojí za to usilovat“). V přijetí této únikové strategie jde o odmítnutí cílů i prostředků k jejich dosažení. Výhodou tohoto typu je, že tito lidé sice nezískávají výhody nabízené z přijetí cílů, ale netrpí ani frustracemi.

„Jako nekoukám, jestli teď frčí tohleto, nebo tohleto. (...) Ta moje vizáž je někdy dost pochybovačná, jako že z vesnice nějaký vidlák, ale mně, jako by, na tom moc nesejde.

Já jsem o tom nikdy takhle nepřemýšlela, že kdybych něco změnila na svých zvycích, nebo co se týká módy nebo malování, make-upu, že by mi to mohlo pomoci.

¹⁹ V úryvku je vidět, že je sice jistým způsobem potlačen vzhled jako jeden ze základních požadavků kladených na ženu, ale je nahrazen požadavkem, který je též možné nalézt v repertoáru těch, které jsou připsané ženskému genderu („být milá“).

Já si myslím, že jsme asi nezažila nějakou situaci, že by mě záleželo, asi jako jak budu jako vypadat.“ (Silva)

Jak bylo naznačeno již v teoretické části práce, sebekontrola je jedním ze zásadních a prvotních mechanismů, které slouží k udržení řádu ve společnosti. Sebekontrola je úzce spjatá s procesem socializace, v rámci kterého se jedinec učí znát normy a hodnoty dané společnosti, do níž je socializován. Sebekontrola je pak psychický mechanismus, který jedince udržuje v jakémsi souladu s těmito přijatými normami.

Z analýzy jednotlivých úryvků je patrné, že mladé ženy ve svých životech reflektují normativní požadavek kladený na ženy v oblasti vzhledu a hovoří o sebekontrolě, kterou ve vztahu k tomuto požadavku vykonávají. Mimo tuto strategii přijetí a přizpůsobení se normativnímu požadavku se však v rozhovorech objevily i další možné strategie vyrovnávání se s tímto požadavkem. První z nich se orientuje na nalezení dostačujícího stavu, to znamená stavu, kdy se stane míra negativních sankcí pro ženu přijatelná a únosná. Druhá strategie je založená na přenesení, kdy je předpokládáno, že skrze akcentování jiného z normativních předpisů kladených na ženy v jednání dochází k dorovnání pomyslného souhrnu požadavků a k umenšení možných negativních sankcí. Poslední strategie pak spočívá v úniku a jakémsi odmítnutí, které, jak bylo řečeno již výše, sice přináší ztrátu výhod spojených s naplněním, ale taktéž zbavuje jedince potenciální frustrace.

Vyčlenění

Mimo oblast sebekontroly vnímaly mladé ženy i další mechanismy, které podporují dodržování norem. O svých zážitcích z nakupování hovoří dvě z respondentek takto:

„No to jasně že jo, dřív jsem měla gatě 40 (...) a více méně jsem si to ani nezkoušela. (...). Ted' jsem ráda, že na sebe seženu jednu tuniku. (...) Nic neobleču. No ale jsem „píp“... ale jsem „píp“, protože jsem se tak vyžrala. Ale ani tohle mě prostě nedonutí, protože na druhou stranu vždycky něco seženu, byť je to jedna věc.“ (Gábina)

„Já jsem potřebovala na tu svatbu bílou košili, prostě jo. No něco neskutečného, fakt problém sehnat, prostě. Abych to nemusela mít zaplý až docad', abych nebyla za rajdu prostě, ty jo. Protože jsem to chtěla mít zaplý úplně celý. (...) A tak se prostě jako díváme a kamarádka prostě hele, tohle jako vypadá dobře. Je taková jako i volnější, já jsem jako nikdy neměla ty uplý ráda až tak. (...) To jako vypadá dobře, tak já si ji zkusím. A běží k nám prodavačka a říká: „Jé, slečny, né, to je pro těhotný.“ (Gábina)

„A nakupování ted'kom mám i nemám ráda. Mám ráda, když mi něco padne a dostanu se do toho, dá se říct, že mi to sluší, schová to moje nedostatky. A nemám ráda, protože to stojí čas a kabinkový zoufalství, kdy se snažíš nasoukat do 15 riflí a zjistíš, že veškerých 15 modelů jsou bokové modely, který ti skončijou na stehnách. Tak to je fakt jako psycho. Pak je to úplně ztracenej čas.“ (Nikol)

Ve vyprávěních těchto žen můžeme spatřit další z mechanismů, který jakoby pomáhá v udržení normy vzhledu. Jedná se o typ jakéhosi vyloučení, kdy jsou ženy, které v oblasti tělesných proporcí vybočují, dalo by se říci marginalizované. Nejsou sice z účasti na trhu s oblečením zcela vyloučené, ale zaujímají na něm okrajové a velmi omezené postavení. Toto vyčlenění je pak nejen vzhledem k dostupným modelům (dostupnému zboží), ale jak zmínila i jedna z respondentek v ohniskové skupině (sk. B), jedná se i o vyčlenění prostorové. *„Já si myslím, že už je hrozný jenom to, že máš takový ty jako normální obchody, jako je (...), a pak máš obchody, kde máš nápis*

móda XL, XXL a XXXL. Prostě to mně přijde jako úplně hrozný, protože lidi si musí připadat hrozně, když jdou do takovýho obchodu, kterej jako že, já nevím... Proč to nemůžou prodávat jako normálně v tom obchodě a proč to musí být jako spešl obchod? Tohle prostě nechápu.“

V předchozích případech byly zmíněny obchody a obchodní řetězce, které působením mechanismů vyloučení pomáhají podporovat normu štíhlého těla. Norma štíhlého těla je však prostřednictvím principu vyloučení podporována i organizacemi, které nenabízejí „zboží podporující normy“, ale poskytují služby. Jedna z žen hovoří například o tom, že díky (nad)váze nemůže nosit uniformu předepsané barvy, protože není dostupná.

„Jdu do práce (...), tam se převleču do žlutý haleny, do žlutých gatí, sem tam v tom dvanáct hodin, zesleču to a vodejdu dom, zase se převleču do toho svého pohodlnýho. Více méně i ty stejnokroje jsou pohodlný. Od té doby co jsem ztloustla tak už tak ne, ale tak dobrý. Já nosím zásadně žlutý, protože bílý neobleču.

Vrchní říká: ‚musíš chodit v bílým‘ .

‚Já tam v tom nejdu‘ .

A ona že: ‚se převlečeš‘ a

Já: ‚asi do čeho, když žádný neobleču?‘

‚Tak nežer. ‘‘ (Gábina)

V úryvku je dobře vidět rozebíraný způsob podporování norem. Funguje na principu nedostupnosti některých možností pro ty, kteří předepsané normy nesplňují. Jsou tedy jakoby vyloučení a daná situace je představena jako ta, se kterou se „snad ani nepočítá“. Prostřednictvím vyloučení je na tyto jedince poukázáno a mohou se tak snadněji stát předmětem dalších mechanismů kontroly.

3.2.3 Udílení sankcí

Mezi nejvýraznější prostředky sociální kontroly patří udílení negativních sankcí. Jak bylo pojednáno v úvodu, na udílení sankcí lze dobře sledovat neformální sociální kontrolu, která je jinak zkoumání obtížněji dostupná. V jednotlivých rozhovorech popisovaly mladé ženy, především při interakci s ostatními, kdy vnímají, že vzhled (myšleno normativní požadavky na něj) hraje roli, kdy je tematizován a hodnocen a v jakých souvislostech.

Následující analýza si klade za cíl projít jednotlivé výpovědi a právě prostřednictvím popisu interakcí a jejich vnímání najít nejen udílené sankce (především ve smyslu prostředků) a identifikovat mechanismy kontroly, ale díky tomu i lépe porozumět celému procesu neformální sociální kontroly.

Je důležité upozornit na to, že normativní požadavky na vzhled jsou přítomny v každé interakci (samozřejmě mimo ty interakce, kde není umožněno druhou osobu vidět). V následující kapitole jsou rozebírány ty interakce, kde roli vzhledu a jeho intervenujícího vlivu reflektovaly samy respondentky.

Z výpovědí žen o prostředcích neformální sociální kontroly vyplývají dvě oblasti. První z nich je oblast prostředků verbálních, druhou pak tvoří ty neverbální. Do těchto dvou bloků tedy bude rozdělena i následná analýza.

Verbální prostředky

První z oblastí sankcí, o kterých mladé ženy hovořily, by se dala nazvat kritikou²⁰. Jedná se o situace, kdy je vzhled žen podroben verbálnímu posouzení a výsledek tohoto posouzení má negativní nádech. Z rozhovorů vyplývá, že se jedná o velmi silné projevy sociální kontroly. První z úryvků ukazuje tuto formu kontroly ze strany cizího člověka, druhý z úryvků pak ze strany kamarádky.

„Řešili to ostatní, že neustále jsem byla pod tlakem, že mám se sebou něco dělat., v létě na (...) bylo mistrovství Evropy, já jsem byla delegátka pro ruský tým a jeden kluk tady z T. je takovej narcisek, šamponek, tak byl opilej, a když jsem kolem něho procházela na závěrečném večírku (...), tak jsem šla kolem

²⁰ V tomto případě se bude jednat o kritiku v negativním smyslu slova.

něho, on mě chytl za bradu a řekl, ty jo, obličej máš pěkný, ale s tím zbytkem bys měla něco dělat. Tak to mě tak naštvalo, protože vlastně neustále od konzervatoře se pokouším zhubnout, tak to mě naštvalo.“ (Nikol)

„Jako taky mi kámoška řekla: ‚Jak ses mohla takhle vyžrat?‘ Jako ale já jsem byla úplně v klidu. Nebo v klidu... jako tohle není situace, kdy můžeš být v klidu.“ (Gábina)

Forma kontroly skrze přímou kritiku byla v rozhovorech velmi často svázaná s prostorem rodiny.

„No tak v dospívání, když to tak jako vezmu, ne jako v dětském věku, tak to mně akorát rodiče nebo maminka říkala, že prostě mám něco dělat s postavou, ale to byli jako lidi, kteří mě měli rádi a kteří to se mnou mysleli dobře.“ (Dana)

„Oni mi to (že jsem tlustá) říkali doma, já nevím. Jestli sem nežila nějaký dvojitý život, kde jsem byla tlustá a pak na fotkách ne... Ale fakt jako že babička... Já mám zhruba celý život takovou postavu, jako mám teď. No a babička mi pořád říkala, že si mám kupovat, že L mi bude jako malý, a že si musím koupit jako větší a tímhle způsobem jako. A pak jsem snědla jako celou čokoládu a tak mě nutili hodinu šlapat na rotopedu a takový.“ (Edita)

„Hodně mě to bolí od mámy. Tam to hrozně blbě nesu a moje matka, jestli je něco, tak je netaktní. To bych jako řekla blbě. Ona je taky taková ta držka, na férovku. A tím, že sem její dítě, třeba moje ségra, ta to zaobalí prostě, ta má víc taktu. Moje matka ne, ta ti to prostě vmete a ty ‚Ee?‘. Od tý tak asi nejvíc to tak jako že bolí. I když vím, že ona to se mnou myslí dobře. To jako já všechno vím.“ (Gábina)

Kritika jako nástroj kontroly byl v rozhovorech reflektován ještě ve formě kritiky nepřímé, kdy kritizovaný nebyl účastníkem interakce. V běžném jazyce by podobné jednání bylo pravděpodobně označeno jako „pomlouvání“, ale vzhledem k faktu, že pomluva je přesně definovaná v našem právním systému²¹, bude v analýze využito spíše označení nepřímá kritika.

²¹ Jedná se o Zákon č. 40/2009 Sb., §184.

„Nebo třeba slyším, že jak vyjde sluníčko, tak si třeba nějaká silnější holka vezme tričko na ramínka a hned: ‚Jak si to může vzít? Vždyť to je hnus! ‘ a podobné... Ale přece se neuvaří, ne? To jsem mu řekla, když to jednou řekl můj přítel.“ (Katka)

Ve vztahu ke kritice ženy zmiňovaly ještě jednu její specifickou podobu, a tou je posměch. Ten lze považovat za jakousi formu kritiky, kdy je taktéž zcela zřejmé, za jakou vlastnost či charakteristiku je negativní sankce udělena, ale účelem není pouhé upozornění na nedostatek, ale cílem je i nositele tohoto nedostatku zesměšnit, což může umocnit efekt tohoto prostředku kontroly. O posměchu však hovořily především ve vztahu k mladšímu věku – konkrétněji ve vztahu ke školnímu věku.

*„Ale fakt si myslím, že měli (myšleno spolužáci ze základní školy) **problém s mým...** (...) oni mně jako normálně říkali na základce velkoprdko. Jako že měli problém s mým zadkem, no. (...) No my jsme snad ve třídě neměli nikoho tlustýho, že by na něj byl směřovanej tenhle tlak, tak nikdo takovej nebyl.“ (Edita)*

Další z úryvků se týká vyšší váhy a toho, jak na ni reagovalo okolí respondentky.

„Jako když jsme byli na základce, tak takový ty dětský pokřiky, jako že to je prostě klasika.“ (Silva.)

V posledním citátu pak respondentka reflektuje, jak spolužáci vnímali její odlišnost v oblasti vzhledu, která byla způsobena úrazem.

„Lidi v určitých věcech nemají rádi, když je něco jinak, jiného. Třeba mně se děčka ve škole smály, že jsem měla jizvy.“ (Katka)

Posměch patří k velmi efektivním mechanismům neformální sociální kontroly. Společným znakem však bylo umístění tohoto mechanismu do období dětského/školního věku. O posměchu nebo urážkách žádná z mladých žen nehovořila ve vztahu k dospělosti/současnosti. Vzniká tak prostor pro ověření hypotézy, která by

reflektovala vztah mezi využívanými mechanismy neformální sociální kontroly a věkem²².

Pokud budeme kritiku a posměch považovat za tresty, pak pochvala jako druhý významný moment ve vyprávěních žen bude mít bezpochyby označení odměna. Pokud bychom se na sebraná data podívali kvantitativním paradigmatem, jednoznačně bychom pochvalu museli označit jako nejčastěji zmiňovanou formu sociální kontroly, protože pochvala se jako prostředek kontroly objevila ve všech rozhovorech. Ženy v souvislosti s ní hovořily o situacích, kdy jejich okolí pozitivně reagovalo na nějakou změnu ve vztahu k jejich vzhledu:

„Když přijdu po čtrnácti dnech namalovaná, tak klienti hned: ‚Vám to dneska sluší, že jste se namalovala. ‘ A já: ‚To je nezvyk, že? ‘“ (Gábina)

„Ale třeba zrovna včera, my jsme měli celý den workshop s tím mým novým šéfem, tak jsem si říkala, že se taky tak nějak jinak obleču. Tak jsem se oblíkla, ty podpatky jsem si taky vzala, protože tam je to i nepraktický, jak je tam ta gumová podlaha, tak to tam strašně klouže. Já nevím, jak tam můžou ty holky s podpatkama chodit. (...) Ale hnedka byly ohlasy. Hnedka ráno jako jsem přišla do kanceláře. Tak kolegové, nechci říkat každé, ale myslím si, že fakt skoro každé, tak prostě hnedka: ‚Jé, tobě to nějak sluší, ty si se vyfikla. A co je dneska jako důležitýho? ‘ Že na to hnedka reagujou. To je jako bych tam chodila jako nějaká... Ale je fakt, že já chodím spíš v tmavý barvě a spíš takový sportovnější, abych se cítila pohodlně. No ale včera jsem měla červenou košili, takže to bylo úplně něco jinýho.“ (Iva)

Taktéž hovořily i o situacích, kdy ony samy nejen vnímají, ale i využívají pochvalu:

„A přátelé většinou, jako kdyby si myslím, že někteří mě oceňují, to, jak vypadám, a říkají mi to a na druhou stranu pak jsou přátelé, kteří si myslí, že je to jako u mě samozřejmostí a už mi to jako neříkají. Takže já mám jako pak pocit, že je to každý den divný, hrozný a tak. Ačkoli tomu tak třeba není, nebo já nevím, no. Neumím to sama jako objektivně nějak posoudit. To je jako

²² Z analýzy rozhovorů nelze jistě stanovit, zda by se mělo jednat pouze o věk toho, kdo kontrolu vykonává (tzn. toho, kdo se v tomto případě posmívá), nebo i o věk devianta (tzn. jedince, který porušuje nějakou z norem neformální kontroly).

subjektivní záležitost, ale jako někdo mi to říká, že třeba dneska je to špatný a to jako taky není úplně ... nevím. Nevím, jak to vnímá úplně moje okolí. Teďka jako v poslední době o tom hodně přemýšlím, takže na to nemám jako ucelený názor, ale vím, že sem se třeba tak dva týdny zpátky setkala s tím, že vždyť ty o sobě víš, že seš jako pěkná, takže už ti to jako nikdy nemusím říkat, takže už to ber jako samozřejmost. A to si myslím, že jako taky není dobrý přístup ke vzhledu. Ale snažím se lidi hodně jako chválit, jak vypadají, protože to je jako podle mě důležité. Jednak to člověka jako povzbudí a jednak je dobré, když to člověk řekne, když si to opravdu myslí.“ (Lenka)

Zajímavý moment ve vztahu ke kritice a pochvale jako k prostředkům neformální sociální kontroly pak vyjadřuje respondentka v jednom z rozhovorů následovně:

„No a jak moje okolí vnímá můj vzhled? To ti nikdo neřekne upřímně. Oni ti řeknou... Když máš něco nového, tak ti to pochválí, když máš nové vlasy, něco, tak ti to pochválí, ale když si oblečeš něco strašného, tak ti to nikdo neřekne. No alespoň pokud se pohybuješ v okruhu lidí, se kterými dobře vycházíš. No a už pokud se pohybuješ na určité úrovni. Samozřejmě, jako když jsou třeba ženský v továrně někde a jedna přijde nějak strašně zmalovaná a nebo..., tak jí to řeknou samozřejmě, protože tam už se komunikuje trochu jinak. Ale na naší úrovni jakoby, v naší jakoby vrstvě, tak tady si jako myslím lidi až tak moc úplně neříkají pravdu v tomhleto.“ (Vanda)

Tento úryvek přináší otázku, která by byla vhodná pro další zkoumání. Otázka zní, zda jsou využívané prostředky neformální sociální kontroly svázány s postavením účastníků interakce ve stratifikačním žebříčku. Vzhledem ke kvalitativní povaze tohoto výzkumu se nelze touto hypotézou vzhledem k získaným datům zabývat, ale její potvrzení by částečně vysvětlovalo absenci kritiky a odlišnou míru využívání pochval jako nástroje kontroly v některých rozhovorech ve vztahu k postavení respondentek.

Posledním verbálním prostředkem neformální sociální kontroly, o kterém se v rozhovorech mladé ženy zmiňovaly, bylo varování. Jednalo se o varování spojené s dvěma oblastmi života. První z nich byla oblast zdraví, druhou oblastí pak byly partnerské vztahy.

„To mi třeba říká mamka, abych se sebou jako něco dělala. Jako ale vím, že to nemyslí nějak jedovatě, ale že to jakoby v dobré víře (...) Kvůli těm zdravotním následkům. Mamka je takovej prorok, že jednou dopadnu jako ona, protože ona má artrózu a artritidu a bolí ji všechno a má cukrovku, takže spíš na tohleto ona navazuje.“ (Silva)

„Dřív si myslím, že třeba můj otec s tím měl jako hodně problémy, s tím že dělej se sebou něco, jinak budeš jako odporná a nikdo si tě jako... A nebudeš se nikomu líbit. Ale myslím, že teďka jako už ví, že je to asi zbytečné mi říkat.“ (Lenka)

Z oblasti verbálních prostředků kontroly se tedy v rozhovorech objevily čtyři – kritika, posměch, varování a pochvala. Jak bylo zmíněno již v textu, ačkoli početně převládají prostředky kontroly s negativním znaménkem (kritika, posměch a varování) v rámci rozhovorů to byla naopak pochvala, která byla nejčastěji spojována se vzhledem a jeho kontrolou. V textu byly předloženy i dvě hypotézy, které by byly vhodné k dalšímu zkoumání. V nich bylo propojeno využívání odlišných prostředků kontroly vzhledem k postavení účastníků ve stratifikačním žebříčku a vzhledem k věku. Zajímavým momentem je i spojení negativních verbálních prostředků kontroly s prostředím rodiny a dětské vrstevnické skupiny, což jsou dva základní prostory primární socializace.

Neverbální prostředky

Neformální sociální kontrola žen prostřednictvím vzhledu a využitím prostředků sloužících jako sankce však probíhá i na neverbální úrovni. Tím zmiňovaným prostředkem kontroly je „pohled“. Mohlo by se zdát, že spojení vzhledu a pohledu je zcela samozřejmé a dokonce nutné. Je však třeba rozlišovat mezi prostým pohledem (díváním se), který v sobě nenese žádnou další informaci a slouží člověku pouze k orientaci a poznávání, a pohledem, kterým se jedinec snaží v interakci předat nějaké sdělení. Podle úryvků z rozhovorů je tento rozdíl pro respondentky patrný a je podle nich i jasné, jakou informaci takovýto „pohled“ sděluje.

Způsob využití tohoto prostředku kontroly lze velmi dobře rozeznat v následujících úryvcích z rozhovorů. V prvním případě se jedná o situaci, kdy se jedna z respondentek ocitla s kamarádem na akci, kde byli všichni společensky oblečení a upraveni a ona nikoli, protože s účastí na takovéto akci nepočítala. V druhém případě se jedná o situace, do kterých se dostává jedna z respondentek, která právě v období mladé dospělosti přibrala.

„Myslím si, že některý pohledy mi to dávaly docela sežrat, a myslím si, že i na toho kamaráda, jako co si to sem dotáhl. (...) Já jsem spíš... Já jsem byla na střední škole a tohleto byly samý bedny jako inženýři, doktoři, prostě taková ta vysoká lajna pro středoškolského studenta. Takže taková vysoká meta, když to tak řeknu. Takže já jsem si tam připadala strašně, jak kvůli oblečení, tak kvůli tomu. Prostě jsem si připadala, že tam fakt nemám co dělat. (...) Ale copak ty chlapi, ty byli v pohodě, ale ty ženský, co tam stály, ty mi to dávaly tou mimikou hodně sežrat. Ty si mě prostě sjížděly od hlavy k patě několikrát a otáčely se jako: „Jejdamane, co to je?““ (Silva)

„Pohled je to v osmdesáti procentech. Ten pohled zastoupí jakýkoliv další komentář. Opravdu z toho pohledu poznáš vše. (...) Jako taky mi kámoška řekla: „Jak ses mohla takhle vyžrat?“ Jako ale já jsem byla úplně v klidu. Nebo v klidu... jako tohle není situace, kdy můžeš být v klidu. Ale myslím, že to bylo srovnatelný s tím, když jsem potkala kámoša a ten na mě zůstal takhle zírat a sjel si mě asi pětkrát nahoru a dolu.“ (Gábina)

Posledním příkladem je situace, kdy se jedna z respondentek snaží vědomě vybočovat.

*„Ty holky některý, já si toho docela všímám, protože ráda pozoruju lidi, tak já vidím v těch holkách určitý rysy. Úplně shodný rysy a mně se to strašně přičí. Když mluvím sama za sebe, tak se kolikrát snažím vybočovat, at' už jako vědomě, nebo nevědomě. Jak reaguje okolí na tvoje vybočení?
Jak kdo. Já myslím, že ti, co mě znají, tak už vědí, že jsem taková, jaká jsem, že jsem taková už od malička, že jsem takovej rebel. Ale právě tady ty holčiny, co mi přijdou jako přes kopírák, tak mám pocit, jako by se dívaly někdy skrz prst.
Jako že: ‚Co ty seš zač, nějakěj vesnickej buran?‘“ (Olga)*

Následný a poslední úryvek představuje stejný prostředek kontroly, ale s opačným znaménkem. V tomto případě se jedná o pohled, který pro respondentku naopak vyjadřoval pozitivní odezvu na její vzhled, na to, jak v danou chvíli vypadala.

„Měla jsem pevnější zadek, stehna, lýtka, boky, všechno zpevněné. A potom jsem šla po ulici a opravdu jsem si užívala to, že občas se někdo otočil, a i když jsem se já neotáčela, tak jsem věděla, že se otáčí, a tak nějak mi to přišlo celkově i vtipné. Jo a bavila jsem se třeba tím, já nevím, že jsem se slíkala na koupališti, převlíkala a věděla jsem, že se někdo otáčí a kouká.“ (Tereza)

Pro tento typ kontroly je velmi důležité, jak ženy svůj vzhled vnímají a hlavně prostřednictvím jakých „schémat“ ho posuzují. Tím, že v tomto typu interakce není přítomno explicitní vyjádření vztahující se k hodnocení vzhledu (co se líbí nebo nelíbí; co je hodnoceno; zda je hodnocen opravdu vzhled), je interpretace toho, k čemu se „pohled“ vztahuje, zcela závislá právě na výše zmíněných „schématech“, kterými na sebe mladé ženy pohlíží a přepokládají, že na ně jimi pohlíží i ostatní. Pokud by se tato schémata lišila, hrozilo by, že tato forma komunikace selže a dojde k dezinterpretaci „sdělení“. O tom, čím je zajištěna tato shoda ve schématech, pojednává Bourdieu, který uvádí: „Vztah k vlastnímu tělu nespočívá pouze v jakémsi jeho ‚obraze‘, subjektivní představě (*self-image* či *looking-glass self*) spojené s určitým stupněm *self-esteem*²³, aktérovým soudem o jeho sociálních účincích (svůdnosti, půvabu apod.), vycházejícím v podstatě z objektivní představy o těle, kterou k němu formou popisného a normativního zpětného obrazu, *feedback*, vysílají ti druzí (rodina, vrstevníci atd.). To

²³ Srov. např. Cooley, 1902; Callero, 2003

bychom zapomínali, že do každé interakce se prostřednictvím schémat vnímání a hodnocení, vepsaných do těl zúčastněných aktérů, zapojuje celá sociální struktura. Schémata, do nichž určitá skupina ukládá své základní struktury (malý/velký, silný/slabý, drsný/jemný apod.), vstupují mezi aktéra a jeho tělo od samého počátku, neboť podle nich se formují jak reakce či představy, které jeho tělo vyvolává u druhých, tak i způsob, jakým tyto reakce vnímá on sám: například reakce vycházející z opozic velký/malý a maskulinní/femininní (všechny soudy typu ‚na děvče je příliš velká‘ nebo ‚to se pro děvče nehodí‘, nebo ‚to u chlapce nehraje roli‘ (...) postupně subjekt přiměje ona schémata si osvojit, takže je pak dotyčný příkládá i na své vlastní tělo a reaguje stejným způsobem, čili zakouší své tělo způsobem zplozeným těmito schématy.“ (Bourdieu 2000: 59)

Z hlediska sociální kontroly vzhledu žen je však důležitý i první typ pohledu – pohled, na základě kterého dojde k posouzení a následné reakci. Právě tohoto „pohledu“ jsou si respondentky velmi dobře vědomy a jedná se o ten zásadní moment, který rozhoduje o tom, jak bude probíhat další interakce, což v slovníku sociální kontroly znamená, zda a jaké sankce (pozitivní či negativní) budou uděleny.

V prvním z úryvků je vidět, že přítomnost publika, tedy skupiny lidí, kteří ženu hodnotí, má vliv na to, jak žena ke vzhledu a jeho úpravě přistupuje. Druhý úryvek taktéž reflektuje důležitost soudu ze strany publika.

„Je to i tím, že hodně se setkáváš s těmi lidmi třeba, hodně jsi vidět. Protože je pravda, že jak jsme chodili na tu výšku, tak tam jsme měli ten kolektiv, větší kolektiv. Prostě každý den si se s těmi lidmi viděla a třeba dbala jsem na to, abych měla třeba různé oblečení. A bylo to o tom, že tě vidí hodně lidí, teda. A teď mám takový ten pocit, že pořád sedím v té kanceláři, a co? Tak jako jdeme do práce, tak si tam něco udělám a stejně se s nikým moc nevidím, takže pak se zase odvezu domů, a když se neodvezu, tak zase jdu přes město, takže zase co nejpohodlnější boty, protože je třeba potřeba nakoupit, takže více méně... Ale zase například vidím, že to není úplný skok, protože například, když jezdím učit, tak třeba nad tím jako hodně přemýšlím, jako že mám to publikum. Ale není to jako, nevrátila jsem se jako zpět k tomu, jak to bylo na té výšce. Jako

přemýšlím nad tím, snažím se to nějak jako řešit, ale určitě to není to, co jsem měla předtím.

Takže se změnou práce by ses k tomu vrátila?

Asi ano. Myslím, že jako mi hodně záleží na tom, aby to bylo jako pro to okolí... Já se v tom dobře cítím. Neříkám, že vybírám ty věci tak, aby... Že to dělám na oko v tom smyslu, že bych se v tom špatně cítila, že to dělám pro ty druhé. Vybírám to tak, abych se v tom cítila dobře, ale záleží mi na tom víc, když vím, že budu mít nějaké publikum.“ (Petra)

„Tak já si myslím, že mám celkem problémy se sebevědomím, se sebehodnocením, a že se hodnotím. A že kolikrát je mi líto, že třeba nejsem pěknější. (...) Že bych kolikrát chtěla být přitažlivá pro spoustu lidí, aby když mě někdo potká, tak aby si řekl: ‚Jé, ta je pěkná. Ta je krásná. ‘“ (Dana)

Posuzování však nejsou ženy vystaveny jen v reálných situacích, ale jak je vidět v dalších citátech, důležitá (dle výpovědi se zdá dokonce důležitější) je i prezentace formou fotografií. V druhém citátu je pak patrný pocíťovaný rozdíl v důležitosti prezentace u mužů a u žen.

„Facebook jsem neřekla, to je strašně důležitá věc. A to mě určitě hodně ovlivňuje. Jako že rozhodně ovlivňuje v tom, jako že si upravím fotku a ... Jako nezeštíhluju se na těch fotkách, ale když jsem na nějaké moc bledá, tak se to dá přes vyvážení těch barev.

A proč?

Protože prostě musím být nejlepší na tom facebooku, protože takhle to funguje. Protože chci být prostě pěkná. Jako já prostě vím, že vyjdu na ulici a mám prostě někde jebáka nebo tak. Ale prostě se tak nevyfotím a nedám si to na facebook. (...)

Proč se tam teda prezentuješ?

Já nevím, abych si zdvihla sebevědomí. Nebo to není ani jako sebevědomí, ale abych si jako prostě... Řeknu si: ‚Byla jsem na párty, mohla bych ty fotky dát na facebook a oni mi tam napíšu, že jsem hezká a to bude fajn pocit. ‘ Jako že uvažuju prostě takhle.

Takže to je kvůli těm reakcím?

Jo, určitě. Jo jako že si tam dám tu fotku a očekávám, že tam budu mít nějaký lajky a nějaký komentáře. A kdyby tam nebyly, tak by mě to prostě znejistilo.“

(Radka)

„Pak je to tak, že na fotky z party dávám fakt jenom fotky, kde prostě ti lidi vypadají dobře (...) Dřív jsem prostě dávala fotky, které mi přišly vtipné, (...) ale pak jsem hrozně dostávala ty feedbacky od těch holek: ‚Prosím tě, tohle smaž, nevypadám tam dobře! ‘ a tak. Hrozně často se mi to stalo, že mi to někdo napsal. (...). Hrozně často jsem i upravovala kámošky, že měly třeba mastný vlasy, tak jsem jim to prostě předělávala v nějakým tom. (...)

A chlapy taky upravuješ?

Ne, nikdy! Jenom holky. To je dobrej dotaz. Možná červený oči. (...) Ale v životě bych asi chlapovi neupravila jako něco... Myslím si, že jako chlapi ty fotky tak jako neřeší.“ (Radka)

Jak píše Bourdieu: „Pohled tedy není prostě jen univerzální a abstraktní objektivizující síla (...); je to síla symbolická, jejíž účinnost závisí na vztahu mezi postavením hledícího a postavením viděného a na tom, do jaké míry ten, kdo je viděn, zná a uznává schémata vnímání a hodnocení na něj přikládána.“ (2000: 60) Z uvedených rozhovorů je patrné, že u některých žen dochází jak k přijetí těchto schémat hodnocení, tak i k uznání postavení hodnotících. Zajímavým bodem rozhovoru pak byla výpověď o pocitech, které mají, pokud se do situace potenciálního negativního hodnocení dostanou.

„Je to tím, jak se ta žena vnímá a cítí. Já když třeba zhubnu, tak tak jakoby zářím, ale když si nepřipadám dobře, třeba přiberu nebo tak, tak nechci být vidět, chci být nenápadná, neviditelná.“ (Katka)

„Když bych byla v nějakým kolektivu třeba s nějakou holkou, která by byla výrazně pěknější a výrazně štíhlejší, tak vůči tomu. (...) Kdybych šla někde a byly jsme tam třeba jediný dvě holky, kdyby nás tam bylo třeba víc, ale my dvě jediný holky, tak bych se cítila asi hůř a byla bych taková jako že víc uzavřenější do sebe.“ (Dana)

Nebýt viděna, být nenápadná. Tak bychom mohli popsat pocity žen, které svůj vzhled hodnotí jako „ne-dostatečný-vzhledem-k-požadavkům“. O důležitosti viditelnosti /

neviditelnosti hovoří ve své studii o obézních ženách i Tischner a Malsonová (2010), kteří uvádějí, že tyto dvě kategorie hrají centrální roli v konstrukci subjektivity těchto žen. V ohniskové skupině hovořily účastnice o tom, že pro ženy obecně je zcela zásadní to, jak jsou viděny a zda to umožňuje stigmatizaci. Dávají si proto pozor nejen na svůj vzhled jako takový, ale i na aktivity, které by ke stigmatizaci mohly vést. Jedna z jejich respondentek uváděla, že je velmi opatrná na to, co jí a s kým, protože se chce vyhnout odsouzení, že se přejídá.

Touha žen nebýt viděny v těchto „nevhodných“ situacích může být výsledkem postavení žen, jejichž bytí je, jak píše Bourdieu, bytím viděným. Ženy jsou podle něj stavěny do „situace permanentní fyzické nejistoty, či spíše symbolické závislosti: žena existuje především skrze – a pro – pohled těch druhých, neboli jako přístupná, přitažlivá a disponibilní věc.“ (Bourdieu 2000: 61) Když je tedy žena viděna, měla by být viděna jako ta „přitažlivá“.

Tento pohled je tím zásadním momentem pro neformální sociální kontrolu žen. Díky tomu, že se stal vzhled důležitým kritériem pro sociální kontrolu žen, stala se tak kontrola velmi snadnou a došlo k jejímu rozšíření do všech interakcí probíhajících na vizuální úrovni. Jak píše Travisová, Meginnisová a Bardaryová (2000), tím, že došlo ke spojení ženské identity se znaky, které jsou snadno dostupné veřejnému sledování, komentování a udílení sankcí, stala se sociální kontrola žen nepřetržitou.

3.3 Prostory kontroly

Ženské bytí je bytím viděným. Ženy jsou neustále vystaveny pohledu ostatních, a to jak žen, tak i mužů. O důležitosti vzhledu bylo pojednáno v první části práce. Tam také byly naznačeny dvě oblasti, o kterých se ženy ve svých výpovědích ve vztahu ke vzhledu vyjadřovaly. Těmito oblastmi byly partnerské vztahy a pracovní sféra. Prožívání vzhledu ve vztahu k těmto dvěma oblastem bude tedy obsahem této poslední kapitoly.

3.3.1 Partnerské vztahy

Navazování trvalého partnerského vztahu je jedním z vývojových úkolů období mladé dospělosti. Partnerský trh je oblastí, na kterou se lidé v tomto věku zaměřují a kde investují svoji energii. Oblast vztahů se tak objevila i ve výpovědích respondentek, a to v úzké souvislosti právě se vzhledem, který v této oblasti hraje velmi důležitou roli.

V jednotlivých rozhovorech se mladé ženy vyjadřovaly zejména k fázi hledání partnera. Tam vnímaly tu zásadní roli vzhledu. Jak je vidět v prvních úryvcích, vzhled je u žen považován za jakousi vstupenku. Dalo by se říci vstupenku mezi ty, ze kterých si muži volí své budoucí partnerky.

„Prvně než má vůbec člověk šanci se k tomu chlapovi dostat, tak to je něco jako vstupenka nebo něco takovýho. Pak už se to jako může vyvíjet různěma směrama. Můžu ho očarovat svým šarmem, humorem, intelektem a tak, ale bez toho, abych ho zaujala vizuálně, to asi nepůjde.“ (Edita)

„Tak jako samozřejmě záleží, jestli se potkám s někým, kdo mi fakt sedne. A jako jo, ale ... Ale dejme tomu jako nezadaná, která kouká okolo, tak jako kdo si najde dřív partnera? No ten, kdo je prostě, jako... Kdo je pěkněj. Je to tak. Protože to seznamování je na bázi toho, kdo tě zaujme v baru, tak za tím půjdeš, že jo? A když tě ten člověk nezaujme, tak ani nezjistíš, jaký je, a hůř se to hledá, ten partner.“ (Lenka)

„Chlapi letěj jakoby na vzhled, ale samozřejmě ne všichni. Jako že když je krásná, štíhlá, vysoká holka s minisukní, prostě, dobře prostě vypadá, jakkoli,

tak vždycky se najde pár chlapů, kteří se jako otočej, at' se jde třeba kamkoliv.“
(Silva)

„I když může to být příjemný, když se ženskejm dvořijou ti chlapi, a nabízejou jim to a tohle a tak jako. (...) Tak jako určitě ten první dojem, že tě někdo uvidí a řekne, jo fajn, to je kočka a tak. A když pojeděš tramvají, budou se na tebe dívat nebo si o tobě vykládat, tak to může být fajn, ale nevím...“ (Zita)

Z jednotlivých úryvků je vidět, že ženy vnímají důležitost vizuálního zaujetí ze strany mužů. To potvrzují ve svém článku i Fisman, Iyengarová, Kamenica a Simons (2006) kteří uvádějí, že ženy přikládají při hledání partnera větší váhu inteligenci než muži a u mužů naopak hraje významnější roli než inteligence nebo ambice ženy právě její vzhled. Jak uvádí i Lundyová, Tanová a Cunningham (1998), fyzická atraktivita má větší vliv na touhu mužů navazovat vztahy s ženami, než je tomu opačně.

Šmausová (*Dívčí válka s panstvím*, nedatováno) k tématu sňatkového trhu dodává: „Na sňatkovém trhu se jak známo směňuje dobré postavení muže – měřeno na co možná vysokých příjmech – za sexuální atraktivitu žen – bez ohledu na to, jakými jinými vynikajícími vlastnostmi oplývají. Abstraktněji řečeno se směňuje mužův výkon za módní ženské tělo. (...) Tato původní atraktivita žen se ovšem spotřebovává tou měrou, jakou žena rodí a vychovává děti, a při tom jakoby z praktických důvodů zabezpečuje i manžela. Naopak atraktivita muže, vyjádřena jeho pozicí a příjmy, s přibývajícím věkem dlouho stoupá.“

Aspekt vzhledu partnera je při navazování vztahů zcela přirozený. Naomi Wolf ve své knize *Mýtus krásy* (2000) píše, že jak muži, tak i ženy potřebují mít pocit, že jsou pro svého partnera krásní. Ovšem krásní ve smyslu sympatičtí, vytoužení a milovaní. Nicméně jak je vidět ve výpovědích, ženy tu nemluví o jakési kráse viděné konkrétním člověkem a nabývající různých podob, ale o jakési předloze, podle které lze určit, kdo krásným je a kdo nikoli. Toto spojení krásy s onou předlohou je patrné ve shodě, o které se ve výpovědích hovoří – „partnera si najde dříve ten, kdo je pěkněj“; „když je krásná ...“; „...budou se na tebe dívat nebo si o tobě vykládat...“.

Existenci takovéto předlohy a její vliv potvrzuje i další z úryvků. V něm jedna z respondentek popisuje zážitek z vinárny. Z popisu je patrné jednak to, že respondentka

ví, co znamená vypadat dobře – vyfiknout se, a toto vědění je jí i následně v interakci potvrzeno.

„Já ti můžu dát úplně konkrétní příklad. S kamarádkou jsme šly do vinárny. Jeden den. Šly jsme obě fakt perfektně vyfiknutý, obě jsme neměly brýle. Pozor, šly jsme v čůčkách. Jsme si tam sedly a ten číšník s náma koketoval a furt tam za náma chodil a bavil se s náma a usmíval se na nás a tak. Šly jsme tam asi za dva dny, byl tam ten samý číšník, my jsme měly obě brýle, nebyly jsme tak jako... jsme se nenastrojily, protože jsme šly tak nějak jako okolo, a nic prostě. Jako že absolutně.“ (Edita)

I další z respondentek při popisu toho, jak přistupuje ke svému vzhledu vzhledem k mužům, potvrzuje existenci jakési předlohy, které se ženy mohou přizpůsobit a tím dosáhnout u mužů úspěchu.

„Určitě jo (odpověď na otázku, zda řeší svůj vzhled ve vztahu k mužům), když si to tak vezmu, tak hlavně když jsem chtěla něčeho dosáhnout. Když třeba mi o něco šlo nebo jsem chtěla být ve středu pozornosti, tak jsem se vyfikla a dělám to doted'ka. Chápu to jako docela silnej prostředek. Zabírá to.“ (Olga)

I další citáty vypovídají o vztahu vzhledu a partnerských vztahů. Objevuje se v nich však další velmi důležitý aspekt, který hraje zcela klíčovou roli, a tím je potvrzení jakési hierarchie krásy a konkurenčního prostředí založeného právě na kráse.

„Poslední dobou hodně přemýšlím nad tím, proč to jako všechny holky kolem mě strašně řeší, že to až jako není normální. To je jako hodinová příprava na to, jít do obchodu jako.“

A přišla jsi na to, proč to řeší?

Já si myslím, že to je, že mají pocit, a ono to tak asi možná je, že čím líp vypadáš, tím rychleji si najdeš jako nějakého muže, který tě bude jako živit a prostě tak jako. Jako že mám pocit, že v tolika letech, ve dvaceti třech třeba jako riskovat, že se jako nebudu snažit... ty holky to dělají hlavně kvůli tomu, kvůli těm vztahům.“ (Lenka)

„U nás hraje velkou roli to, že jsme všechny jako bez chlapů, víš? My jako všechny, to že se jako fintíme, má něco společného s tím, že chodíme ven, a

tam jako hledáme ty potencionální partnery. Takže se oslabovat ještě tím, že se o sebe nebudeme starat, by bylo hloupý.“ (Edita)

Právě tato hierarchizace vnáší do sociální kontroly vzhledem k této normě několik zajímavých momentů. Prvním z nich je nemožnost dosáhnout ideálu. Tak jak naznačuje Naomi Wolf (2000), mýtus krásy se stal náboženstvím. A tak jako ani v náboženství nelze dosáhnout naprostého ideálu a člověk neustále bojuje se svými nedostatky, je tomu stejně i v rámci mýtu krásy. Spokojenost je nedosažitelná. Jak uvádí jedna z respondentek: *„Ženy nejsou nikdy spokojené, jsou prostě bytostně nespokojené. Vždycky s něčím. Neznám žádnou ženskou, co by byla spokojená se vším.“* (Katka) Tato nedosažitelnost pro proces sociální kontroly znamená, že je žena neustále ohrožena odsouzením a obdržením negativních sankcí.

Dalším momentem, který přináší hierarchizace, je možnost (možná spíše nutnost) porovnávání se mezi sebou. Je to naznačení jakési konkurence mezi ženami. Tato konkurence a možnost srovnání vnáší do sociální kontroly aspekt moci, kdy ženy dosahující vyšších pozic v hierarchii krásy mohou lépe využívat prostředků neformální kontroly vůči ženám postaveným níže.

Posledním aspektem, který přináší hierarchizace, je popření nebo potlačení různorodosti. Částečně již různorodost potlačuje fakt, že se jedná o normativ krásy. Přestože by však normativ krásy, definovaný, jak již zmiňovala Naomi Wolf (2000), spíše jako předpis chování než konkrétního vzhledu, teoreticky umožňoval existenci stejně hodnocených alternativ, jsou díky hierarchické povaze tyto alternativy posouzeny a seřazeny. Tento fakt tak rozšiřuje pole sociální kontroly vzhledu o další aspekty, které mohou být podrobny udělení negativních sankcí.

V potlačení definice krásy jako hierarchické, konkurenční a násilné vidí Naomi Wolf (2000) cestu, jak se vymanit z negativního vlivu mýtu krásy. Podle ní je takto úzce definovaná krása mylně spojována se sexualitou a láskou a je třeba toto propojení zrušit a lásku a sexualitu osvobodit. Právě propojení lásky a vzhledu je vidět ve výpovědi níže.

„A pak kdybych byla do někoho zamilovaná a ten člověk by mi řekl, že to ode mě vyžaduje, tak bych to udělala, myslím si. Že bych jako jevila snahu, ale už

by tam muselo být to, že jsem do něho nějakým způsobem zamilovaná, protože kdyby mi to třeba řekl někdo na začátku vztahu, tak mu řeknu, že když se ti nelíbím taková jaká sem, tak máš prostě smůlu, čau. (...) Kdybych já třeba měla chlapa, který by se mi jako líbil a takový ten idol, že jsem do něho strašně dlouho zamilovaná, a on by pak přišel s podmínkou, ano, budu s tebou chodit, když zhubneš, tak bych to taky udělala. Protože by tam asi bylo to, že už dlouho se mi líbí a že je to pro mě ten pravý. (...) Ale jsou to hodně hypotetické věci, protože se mi to nikdy nestalo, ale myslím si, že bych taková byla.“ (Radka)

Z rozhovorů s mladými ženami vyplývá, že oblast vztahů patří k těm základním prostorům, kde vzhled ženy hraje zásadní roli. Této role jsou si vědomy a velmi dobře si i uvědomují sankce, kterým jsou vystaveny, pokud by se odmítly nastaveným normám podřídit. Ve výpovědích se však objevují i aspekty jakési hry, kdy ženy naznačují, že ačkoli normy na oko přijímají, ne vždy se s nimi ztotožňují a v některých případech do budoucna uvažují o jejich odmítnutí. Toto jednání však jen přispívá k potvrzení platnosti těchto norem a vede k jejich reprodukci a udržování.

„Tak jako holky, co znám, to řeší...No neřeší to ani tak kvůli sobě, ale kvůli... Jakože padají taková ta slova, že podpatky přestanu nosit, až najdu toho pravého. (...) Prostě on člověk k tomu tak jako směřuje, teď po ránu vstanout a každý den být jako dokonalý, aby mohl vyrazit do ulic. A jakmile už člověk u sebe někoho má, tak už se... pak už jako záleží na tom, jak ten člověk to doopravdy vnímá. Jestli je to pro něho důležité jako i pořád, i když je sám, i když je s někým, nebo teda jen aby někoho dostal.“ (Lenka)

„Šla jsem v těch botech, co tady mám. Šla jsem do knihovny a pak někam do města, a u knihovny mě zastavila nějaká babička a říká mi: ‚Slečno, nechod'te na tak vysokých botách, zničíte si kyčle. Já jsem na tom taky chodila, když jsem byla mladá.‘ Já jsem jí řekla, že počkám, až si najdu manžela, a pak že to trochu omezím, a ona říká: ‚Já vám rozumím, já jsem byla úplně stejná.‘ Tak to je asi tak, no.“ (Edita)

Pokud se tedy žena odmítne podřídit těmto normám, hrozí jí, že si nenajde partnera, tzn. někoho, kdo ji bude živit (jak řekla jedna z respondentek, že *„čím líp vypadáš, tím rychleji si najdeš jako nějakého muže, který tě bude jako živit a prostě tak jako.“*

[Lenka]). O hrozbě této sankce hovoří i Bartky (1997), která uvádí, že neexistence formálních sankcí při odmítnutí norem vzhledu neznámá, že se ženy vyhnu sankcím jako takovým. Naopak se ve světě ovládaném muži setkají se sankcí velmi vážnou – odmítnutím mužské patronace. Pro heterosexuální ženu to znamená jednak ztrátu nutně potřebné intimity a pro obě, heterosexuální i homosexuální ženu, to může znamenat odepření slušného živobytí. Právě vztah vzhledu a trhu práce je obsahem následující podkapitoly.

3.3.2 Pracovní trh

Jak bylo zmíněno již v teoretické části práce, patří společně s hledáním partnera do základních úkolů období mladé dospělosti i jakási kariérní stabilizace a s tím spojené hledání pracovního uplatnění. I tato oblast se dostala do rozhovorů a i zde podle žen hraje sociální kontrola prostřednictvím vzhledu významnou roli. Jak uvedla jedna z respondentek: „*Přednost mají ti, co nějak vypadají.*“ (Lenka) A přednost mají nejen v navazování vztahů, jak o tom bylo pojednáváno v minulé kapitole, ale i ve vztahu k práci.

„No já jsem to myslím začala uvažovat ve vztahu k práci. Že prostě to ovlivňuje podle mě všechno. Ne jenom vztah, ale i takový to, že když je někdo pěkný, tak si ostatní myslí, že prostě je lepší. (...) Já třeba sama s tím docela bojuju, že prostě fakt si uvědomuju sama u sebe, že prostě dávám hrozně na první dojem. Že mně to docela trvá, než si odbourám některé věci u lidí. Že prostě fakt potkám nějakou holku, která je úplně pěkná, v práci nebo někde, a hnedka se k ní myslím si chovám o něco líp. Že prostě si říkám, ale buď prostě normální a fakt jako že mně to prostě trvá. Mně se to potom odbourá, až uplyne nějaká doba, že prostě toho člověka poznám, tak se k němu chovám podle toho, jak ho znám. Ale myslím si, že já na začátku fakt, když je někdo jako pěkný, tak z něho mám jakoby respekt nějaký.“ (Radka)

Být pěkný, to znamená jinými slovy naplňovat panující představu krásy, znamená, že budete považováni za lepší i v charakteristikách, se kterými nemá vzhled člověka žádnou souvislost. O tomto efektu (What Is Beautiful Is Good) hovoří ve svém článku i Comila Shahani-Denning (nedatováno). Těm, co vypadají atraktivně, mají lidé tendenci přisuzovat charakteristiky jako společenější, šťastnější či úspěšnější. Jak uvádí Shahani-Denning, dle výsledků jednotlivých výzkumů mají atraktivní lidé v rámci přijímacích pohovorů výhodu. To potvrzuje Bennettová (2010). Podle výsledků výzkumu se důležitost toho, jak člověk vypadá, umístila na třetím místě žebříčku nejdůležitějších charakteristik pro práci. Na prvních dvou místech byly zkušenosti a sebevědomí.

Vzhled pracovníka je tedy pro firmy důležitý a v rozhovorech samy ženy reflektovaly nutnost respektovat nastavená pravidla.

„Já si jako odjakživa stříhám sama, jako vlasy, oblíkám se ze sekáče, hadry roztrhaný, by mi to bylo jedno. Ale v tu chvíli, kdy jsem dostala pracovní nabídku, tak jako a v tuhle chvíli i na nějakou jako úvazek, tak jsem začala nosit barevné věci, tak jako že dobře, jdu na nějakou úřad, jdu jednat za tu organizaci, tak tam nemůžu jít s roztrhaným kolenem. Takže jsem začala jakoby uvažovat v těch letech jiných sférách. Takže vnímám to i sama jako na sobě, že je potřeba udělat i nějakou změnu, abych jakoby i reprezentovala někoho jiného. Ale když jdu někam jakoby sama za sebe, tak jsem to pořád já, která se oblíknu do těch hadrů z toho sekáče a tak.“ (Silva)

„Myslím si, že při získávání zaměstnání, to určitě. Taky záleží, na jakou pozici se ten dotyčný hlásí, ale myslím si, že já kdybych šla na pozici manažerky, tak bych si na sebe musela vzít nějaký sako, bych se musela přizpůsobit.“ (Olga)

V úryvcích z rozhovorů je dobře vidět, jak pracovní trh přispívá k podpoře normativu vzhledu a jak působí jako další z podpůrných mechanismů. Tím, že je vzhled jako jeden ze základních normativních požadavků kladených na ženu součástí všech interakcí, je pro ně velmi obtížné (ne-li nemožné) zcela se mu vyhnout. S trochou nadsázky bychom mohli konstatovat, že ty z žen, které se rozhodly riskovat sankce v oblasti partnerských vztahů a odmítly se normativu podřídit v této osobní oblasti, jsou přinuceny k podřízení v oblasti pracovního trhu, kde sankce mohou nabývat i ekonomického charakteru. Jak uvádí i Dellinger a Williams (1997), institucionalizované předpisy související se vzhledem ve vztahu k pracovnímu místu velmi efektivně omezují možnosti odporu.

V uvedených úryvcích i ve výsledcích výzkumů se jedná o vzhled jako takový, bez vztahu k genderu. Na základě dat z výzkumů, kde se jednalo o muže i ženy, lze tedy předpokládat, že jakýsi požadavek na vzhled je předkládán mužům i ženám a po obou je vyžadováno, aby se mu přizpůsobili. V rozhovorech však ženy hovořily i o situacích, kdy je ve vztahu k práci důležitý nejen samotný vzhled, ale právě i gender. V prvním případě se jedná o situaci, kdy je do oblasti práce zatažen vzhled, který je respondentkou vnímán jako zcela nesouvisející charakteristika.

„Tamto vám tak slušelo, jo, že mi to bylo fakt jako hrozně nepříjemný. Od toho klienta. Prostě jsem nechtěla, aby on mě vůbec v té situaci jako hodnotil, jestli mi to sluší nebo nesluší. Prostě mi to bylo nepříjemný, protože jsem

chtěla být vnímaná jako úplně jinak. Mně to jako vždycky vadí, když se na ty kontakty jako nabaluje tady ten balast, jako dycky trošku to sexuální pozadí. Je mi to nepříjemný. Je mi nepříjemný, když mi šéf řekne, že mi to sluší. Je mi to fakt úplně nepříjemný. (...) Je to jako v té práci. V té práci jo. Je mi to fakt nepříjemný, prostě. Když i třeba ten šéf to řekne, protože mi to přijde úplně nepatřičný. Že ten vztah vůbec nechci do této roviny posouvat. Jestli mi to sluší, nebo ne, mi nepříjde vůbec jako relevantní pro kvalitní výkon té práce, jo.“ (Lucie)

V daném úryvku se jedná o jakousi redukci komunikace tím, že se do diskuse zanesou prvky, který s danou diskusí nebo prostorem nemá žádnou souvislost, a tím je ženě naznačeno její „jiné postavení“. O této redukci hovoří i Pierre Bourdieu. „Muži se často chovají diskriminačně s těmi nejlepšími úmysly (symbolické násilí, jak víme, neprobíhá v řádu vědomých záměrů): bez rozmyšlení upírají ženám právo na autoritativní postavení a v jejich požadavcích vidí jen rozmar, na nějž stačí odpovědět konejšivým slovem nebo poplácáním po tváři, nebo je – se záměrem zdánlivě opačným – odkazují a takříkajíc redukuje na jejich ženství tím, že obrátí pozornost k jejich účesu nebo některému tělesnému rysu, nebo jindy je v nějaké oficiální situaci (lékař před pacientem) oslovují familiárně (křestním jménem) nebo důvěrně („děvenko“, „drahoušku“ apod.); to všechno jsou droboučké neuvědomělé „volby“, které všechny dohromady posilují druhořadé postavení žen a jejichž nahromaděné účinky zaznamenávají statistiky ve formě slabého zastoupení žen v mocenských, a hlavně ekonomických a politických, funkcích.“ (Bourdieu 2000: 55)

Dalším aspektem, o kterém se jedna z respondentek vyjádřila, je situace přijetí/nepřijetí ženy do některého ze zaměstnání.

„No v práci třeba. Ale co třeba já mám zkušenosti v té naší branži, tak vlastně fakt jsem slyšela, to chlapi zase jako vymysleli, že nevemou jakoby atraktivní kolegyni, protože prostě nechcou být rušeni. Nechcou být pořád v jakési euforii nebo prostě to... Aby měli klid na práci a nemuseli prostě řešit jakýsi tyhle. No jako fakt mazec. A že prostě radši si tam vezmou někoho míň nápadného. (...) Vypadalo to, když sem zase jako třeba pozorovala ty letušky a stevardy, tak tam zase platí trochu jiná pravidla. Tam zase potřebujou, aby měli hezkou

postavu, aby byli vyšší, aby byli prostě takového příjemného zevnějšku nebo jak bych to nazvala.“ (Marta)

Zde je vidět, že vzhled může být naopak pro ženu limitující. Podle článku „Může být krása na škodu?“ (2010) na serveru HR News může být pro ženu krása kariérní nevýhodou. Podle článku to dokazuje výzkum Stefanie Johnsonové z Denver Business School při americké University of Colorado. „Podle závěrů této studie čelí atraktivní ženy diskriminaci, když se ucházejí o zaměstnání na ‚mužských‘ pozicích, pro které není fyzická přitažlivost důležitým kritériem. Jedná se o pracovní pozice, jako je například vedoucí výzkumu a vývoje, finanční ředitel, strojní inženýr nebo stavební dozor. Muži stejnou diskriminaci nezažívají. Stefanie Johnsonová uvádí, že v ostatních profesích mají atraktivní ženy spíše výhodu. Spoluautor Robert Dipboye doplňuje, že atraktivní muži jsou ve výhodě vždy a žádné diskriminaci čelit nemusejí.“ (Může být krása na škodu? 2010)

O problematice vzhledu u žen vypovídají i výsledky již výše zmíněného průzkumu (Bennett, 2010). Na jednu stranu je u žen vyžadováno, aby byly sexy, ale mohou být trestány za to, když jsou příliš atraktivní. 61% z dotázaných náborových manažerů (mužů bylo ve vzorku 60%) odpovědělo, že věří, že ženy budou odměněny, pokud v práci ukazují svoji figuru. Naopak 47% z téže skupiny náborových manažerů uvedlo, že věří v to, že některé ženy mohou být za příliš hezký vzhled v kanceláři penalizovány.

Jako téma se tedy vrací jakási ambivalence ve vztahu ke vzhledu. Na jedné straně vás nepodřízení se normativu krásy může stát riziko sankcionování, na straně druhé vás jeho „přílišné“ naplnění může přivést do téže situace. Ambivalentní postavení normativu krásy společně s přenesením zodpovědnosti na ženu se tak jeví jako dva základní rysy neformální sociální kontroly žen aspektem vzhledu.

Závěrečné shrnutí

Jak bylo v textu již mnohokrát uvedeno, celý tento výzkum byl veden snahou o lepší porozumění problematice neformální sociální kontroly žen, konkrétně mladých dospělých žen. V předchozím textu byla předložena podrobná analýza jednotlivých rozhovorů a také závěry, které z této analýzy vyplývají. Teď tedy zbývá prostor pro závěrečné shrnutí a nastínění cest, kterými by se mohly případně vydat další výzkumné snahy.

První část poskytla odpověď na otázky *Jak ženy vnímají vzhled?; Jaké mu přisuzují místo a jakou důležitost?*. Vzhled vnímají mladé ženy jako důležitou součást života, a to nejen u žen, ale i u mužské části společnosti. Ve vztahu k genderu však vidí v otázce vzhledu odlišnosti. Zatímco u mužů vzhled spojovaly s postavením a vnímali ho spíše jako možnost, u žen považují vzhled za jakýsi závazek, rolový požadavek a vnímají i povinnost se o vzhled starat. Pokud bychom využili Dahrendorfovo označení (1973), dalo by se říci, že dle respondentek u žen patří péče o vzhled do očekávání typu „měla by“, zatímco u mužů spíše do očekávání typu „může“.

Vzhledem k této vazbě na jakousi „povinnost pečovat o svůj vzhled“, kterou v sobě nese normativní očekávání spojené s ženským genderem, ženy v rozhovorech vyjádřily to, že vnímají propojení mezi vzhledem a sociální kontrolou, tedy konkrétně její neformální podobou. Pokud je něco vnímáno jako povinnost/závazek, lze předpokládat, že bude plnění tohoto požadavku nějakým způsobem vyžadováno a hlídáno. Druhá kapitola analytické části práce tedy odhalila, jak je tento rolový požadavek ženami vnímán a zakoušen.

Ve svých vyprávěních se mladé ženy dotýkaly hlavně situací, které nám na konkrétních příkladech pomáhají odkrýt mechanismy, jimiž je tato forma kontroly uplatňována a udržována. Jednalo se především o mechanismus sebekontroly, založený na porovnávání a neustálé snaze o přiblížení se jakémusi normativně definovanému „ideálu krásy“, který však samy ženy označují za nedosažitelný; dále o mechanismus vyloučení, který ženy neodpovídající požadavkům výše zmíněného normativu jakýmsi způsobem vyčleňuje (tím, že jim brání v přístupu k některým věcem – viz příklad v analýze) a

v neposlední řadě mechanismy související s udělováním sankcí, kde do popředí vystoupily dva druhy sankcí – v prvním případě se jednalo o pochvalu, v případě druhém o „pohled“. Uplatňování těchto prostředků kontroly (patří sem samozřejmě i ostatní druhy sankcí) je však diferencované a analýza nabídla dvě možné hypotézy, které by byly vhodné ke zkoumání. První z nich se zabývá vztahem mezi prostředky kontroly a věkem těch, na které jsou uplatňovány, a těch, kdo uplatňují, a druhá z hypotéz řeší vztah mezi prostředky a sociálním postavením těch, kdo je využívají. Obecně lze říci, že se v případě rostoucího věku i v případě zvyšujícího se sociálního postavení dá hovořit o přesunu z oblasti negativních sankcí (posměch, pomluvy) do oblasti sankcí pozitivních (pochvaly).

Analýza rozhovorů však pomohla odhalit i mechanismy těchto mladých žen, díky kterým se vyrovnávají s požadavky, které jsou na ně kladeny. Jedná se o přístup hledání dostačujícího stavu, tzn. stavu, kdy již není žena podrobena negativním sankcím (velmi pravděpodobně však ani sankcím pozitivním); o přístup založený na přenesení, kdy jsou nedostatky v některé z oblastí vzhledu jakoby kompenzovány přiblížením se „ideálu“ v jiné z oblastí; a o mechanismus úniku, kdy se žena rozhodne odmítnout definované cíle („ignorovat existující normativ krásy“), což ji sice připraví o možnost získání pozitivních sankcí, ale také ji zbaví frustrací z nemožnosti těchto cílů dosáhnout nebo se jim alespoň přiblížit. Co se však nabízí jako otázka k dalšímu zamyšlení, je, že ačkoli si ženy uvědomují nemožnost dosáhnout ideálu a volí strategie pro vyrovnávání se s tímto „selháním“, neobjevilo se v rozhovorech zpochybnění nebo negace požadavků na vzhled.

Uvědomění si výše zmiňovaných vztahů a mechanismů spolu s porozuměním tomu, jak je jejich uplatňování ženami vnímáno, nám může pomoci více podkrýt podstatu fungování procesu neformální sociální kontroly, v čemž lze spatřovat hlavní přínos pro oblast výzkumu sociální kontroly.

Poslední část se zaměřila na oblasti, kde je neformální sociální kontrola prostřednictvím vzhledu uplatňována. Z rozhovorů vyvstaly dvě oblasti, kterými jsou oblast práce a partnerských vztahů. Tyto dvě sféry mají podle vývojových psychologů v daném věkovém období (viz teoretická část práce) zásadní význam, z analýzy lze usoudit, že je vzhled v tomto věku vnímán jako klíčový právě i díky navázání na ostatní oblasti

života. Nabízí se proto další možný výzkum, který by se zabýval změnami významu vzhledu právě ve spojitosti s vývojovými etapami života.

Pokud bych se tedy v jednom z posledních odstavců práce pokusila na otázku neformální sociální kontroly žen ve vztahu ke vzhledu podívat co nejobecněji, vzhledem k výsledkům analýzy jednotlivých rozhovorů bych vyzdvihla dva aspekty, které dle mého názoru nejlépe vystihují danou problematiku.

Prvním z nich je již v analýze zmiňovaný ambivalentní postoj ke vzhledu. Ať už se jedná o ambivalenci důležitosti vzhledu na jedné straně a povrchnosti hodnocení na straně druhé, či ambivalenci způsobenou tím, že negativní sankce mohou být obdrženy jak za porušování, tak i za naplňování normativu krásy (pokud je hodnoceno jako přílišné), je to aspekt kontroly, díky kterému je tento proces velmi účinný a výrazně pomáhá v udržování statu quo v genderovém uspořádání společnosti. Tato nejasnost přispívá k udržování žen v permanentní nejistotě, která se pak může odrážet v přístupu k dalším oblastem života.

Druhou rovinou, která s touto úzce souvisí a je dle mého názoru pro uplatňování této formy kontroly zcela zásadní, je vnímání plné zodpovědnosti za tuto oblast ze strany žen. Ke vzhledu je přistupováno tak, jako by se jednalo zcela o charakteristiku získanou a následkem toho může být tlak směřovaný k jejímu dodržování výrazně silnější a efektivnější.

A jak tedy uzavřít celé téma vzhledu jako nástroje neformální sociální kontroly mladých žen? Bezpochyby je to oblast, která hraje v jejich životě poměrně důležitou roli. Ať už se rozhodnou pro přizpůsobování se normativu krásy, nebo pro rezignaci na jeho požadavky, přiznávají, že vzhled je důležitý. Otázkou, nebo možná i výzvou však zůstává, zda je opravdu nutná existence jakéhosi „ideálu“ (ideálu velmi proměnlivého a ideálu opravdu „ideálního“ jen pro některé), ke kterému ženy musejí neustále zaujímat stanovisko (přizpůsobovat se, nebo rezignovat). Zda by nebylo mnohem lepší, a to jak pro muže, tak i pro ženy, kdyby byla ponechána mnohem větší svoboda pro posuzování a hodnocení, svoboda pro „vlastní názor“ a „vlastní postoj“, svoboda pro opravdovou volbu. Zda by jinými slovy nebylo lepší vymanit vzhled ze sevření mechanismy sociální kontroly a dát tak prostor tvořivé, inspirativní a osvobozující různorodosti. Různorodosti, která již beztak existuje a setkáváme se s ní na každém kroku, jen jí často

díky vlivu normativu krásy přisuzujeme hodnocení „Nedokonalé – nutno změnit (přizpůsobit)!“

Úplným závěrem bych tedy chtěla už jen poděkovat všem ženám, které nám díky ochotě podělit se o své osobní pocity a zkušenosti umožnily nahlédnout do prožívání jednoho z aspektů svého ženství a lépe tak porozumět tomu, jakou hraje vzhled v jejich životě roli a jak jej vnímají.

Anotace

Jméno a příjmení:	Pavλίna Valouchová
Název fakulty:	Filozofická fakulta
Název katedry:	Katedra sociologie a andragogiky
Název disertační práce:	Krásný holky. Neformální sociální kontrola žen prostřednictvím vzhledu
Název disertační práce anglicky:	Beautiful girls. Informal Social Control of Women in Connection with Their Appearance
Počet znaků:	212 743
Počet příloh:	0
Počet titulů použité literatury:	86

Disertační práce se zabývá tematikou neformální sociální kontroly žen, a to skrze vzhled jako nástroj této kontroly. Teoreticky je práce opřena o jednotlivé přístupy k problematice sociální kontroly v rámci tří hlavních paradigmat (strukturně-funkcionálního, interpretativního a konfliktologického), dále o sociálně konstruktivistické pojetí genderu a v neposlední řadě o výzkumné práce zaměřující se na neformální sociální kontrolu žen a na vzhled a jeho roli. Cílem výzkumné části práce je lépe porozumět tomu, jak mladé ženy ve věku 20-35let vnímají roli vzhledu ve svém životě, jak vnímají jeho důležitost/nedůležitost jako takovou a v jakých kontextech se tato problematika v jejich životech objevuje – jinými slovy tedy lépe porozumět tomu, jaká je role vzhledu v procesu neformální sociální kontroly žen. Vzhledem k cíli práce, kterým je „porozumění“, bylo pro kvalitativní výzkum zvoleno interpretativní paradigma. Rozhovory s respondentkami měly povahu hloubkových, nestrukturovaných interview.

Klíčová slova: gender, sociální kontrola, neformální sociální kontrola, vzhled, mladá dospělost

Abstract

This thesis deals with the subject of informal social control of women in connection with appearance as a tool of this control. This work is theoretically based on individual approaches associated with the issue of social control within the frame of three major paradigms (structurally-functional, interpretative, conflictual) followed by social constructivist approach to gender issues and last but not least, the research focused on the informal social control of women and the appearance and its role. The objective of this work is to understand better how young women aged 20 to 35 perceive the role of appearance in their lives, how they perceive its importance / unimportance as such, and in what contexts this problem occurs in their lives - in other words, to understand better the role of appearance in the process of informal social control of women. Given the objective of the work, which is primarily based on "understanding," the approach used for the purposes of the thesis within the frame of qualitative research was based on interpretative paradigm. The interviews with respondents had the character of in-depth, unstructured interviews.

Keywords: gender, social control, informal social control, appearance, young adulthood

Seznam zdrojů

1. Arthur, Linda B. 1999. „Dress and the Social Construction of Gender in Two Sororities.“ *Clothing and Textiles Research Journal* 17 (2), pp. 84-93.
2. Barker, Chris, Nancy Pistrang, Robert Elliott. 2002. *Research Methods in Clinical Psychology. An Introduction for Students and Practitioners*. Chichester: John Wiley & Sons.
3. Baker-Sperry, Lori, Liz Grauerholz. 2003. „The Pervasiveness and Persistence of the Feminine Beauty Ideal in Children’s Fairy Tales.“ *Gender & Society* 15 (5), pp. 711-726.
4. Bartky, Sandra Lee. 1997. „Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power.“ In: Diana Tietjens Meyers. *Feminist social thought: a reader*. New York: Routledge, pp. 93-111.
5. Becker, Gary S. 1974. „A Theory of Marriage.“ In: Theodore W. Schultz (ed.). *Economics of the Family: Marriage, Children, and Human Capital*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 299-351.
6. Becker, Howard S. 1997. *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
7. Bennett, Jessica. 2010. *Poll: How Much Is Beauty Worth at Work?* [cit. 18. 10. 2012] Dostupné z: <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2010/07/19/poll-how-much-is-beauty-worth-at-work.html>.
8. Blumer, Herbert. 1969. *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. New Jersey: Prentice-Hall.
9. Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
10. Callero, Peter L. 2003. „The Sociology of the Self.“ *Annual Review of Sociology* 29, pp. 115-133.
11. Carlen, Pat. 2003. „Virginia, Criminology, and the Antisocial Control of Women.“ In: Thomas G. Blomberg, Stanley Cohen (eds.). *Punishment and social control*. New York: Aldine de Gruyter, pp. 117-132.
12. Connel, Robert. 1998. *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Cambridge: Policy Press.

13. Cooley, Charles Horton. 1902. *Human nature and the social order*. New York: Scribner's.
14. Dahrendorf, Ralf. 1973. *Homo Sociologicus*. London: Routledge & Kegan Paul.
15. DeLamater, John. 1981. „The Social Control of Sexuality.“ *Annual Review of Sociology* 7, pp. 263-290.
16. Dellinger, Kirsten, Christine L. Williams. 1997. „Make-up at Work: Negotiating Appearance Rules in the Workplace.“ *Gender and Society* 11 (2), pp. 151-177.
17. Disman, Miroslav. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
18. Elder, Glen H. Jr. 1969. „Appearance and Education in Marriage Mobility.“ *American Sociological Review* 34 (4), pp. 519-533.
19. Fisman, Raymond, Sheena S. Iyengar, Emir Kamenica, Itamar Simonson. 2006. „Gender Differences in Mate Selection: Evidence from a Speed Dating Experiment.“ *The Quarterly Journal of Economics* 21 (2), pp. 673-697.
20. Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
21. Fox, Greer Litton. 1977. „Nice Girl: Social Control of Women through a Value Construct.“ *Signs* 2 (4), pp. 805-817.
22. Geiger, Theodor Julius. 1947. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Kobenhaven: Universitetsforlaget.
23. Gibbs, Graham. 2007. *Analyzing Qualitative Data*. London: SAGE.
24. Gouin, Rachel R. 2004. „What's So Funny?: Humor in women's accounts of their involvement in social action.“ *Qualitative Research* 4 (1), pp. 25-44.
25. Haug, Frigga and Others. 1987. *Female Sexualization. A Collective Work of Memory*. London: Verso.
26. Hollingshead, August de Belmont. 1941. „The Concept of Social Control.“ *American Sociological Review* 6 (2), pp. 217-224.
27. Horwitz, Alla V. 1990. *The Logic of Social Control*. New York: Plenum Press.
28. Hudson, Annie. 2002. „Troublesome girls. Towards alternative definitions and policies.“ In: John Muncie, Gordon Hughes, Eugene McLaughlin. *Youth Justice. Critical readings*. London: SAGE, pp. 197-219.
29. Chriss, James J. 2010. „Social control revisited.“ In: James J. Chriss (ed.). *Social Control: Informal, Legal and Medical*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, pp. 1-16.

30. Innes, Martin. 2003. *Understanding Social Control. Deviance, crime and social order*. Berkshire: Open University Press.
31. Janowitz, Morris. 1975. „Sociological Theory and Social Control.“ *The American Journal of Sociology* 81 (1), pp. 82-108.
32. Jarkovská, Lucie. 2009. *Genderová reprodukce v každodennosti školní třídy: Etnografický výzkum*. Dizertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociologie.
33. Katrňák, Tomáš, Petr Fučík. 2009. „Preference výběru partnera. Liší se rozvedení a svobodní ve sňatkových a partnerských preferencích?“ *Sociológia* 41 (5), s. 437-456.
34. Kvale, Steinar. 2007. *Doing Interviews*. London: SAGE.
35. Langmeier, Josef, Dana Krejčířová. 2008. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
36. Lees, Sue. 1996. *The Policing Of Girls In Everyday Life: Sexual reputation, morality and the social control of girls*. [cit. 26. 9. 2012]. Dostupné z: <http://www.bunker8.pwp.blueyonder.co.uk/Sue/everyday.htm>.
37. Lorber, Judith. 2005. „Věřit znamená vidět. Biologie jako ideologie.“ *Sociální studia* 2, s. 91-113.
38. Loučková, Ivana. 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
39. Lumley, Frederic Elmore. 1925. *Means of Social Control*. New York: The Century co.
40. Lundy, Duane E., Josephine Tan, Michael R. Cunningham. 1998. „Heterosexual romantic preferences: The importance of humor and physical attractiveness for different types of relationships.“ *Personal Relationships* 5, pp. 311-325.
41. Madriz, Esther I. 1997. „Images of Criminals and Victims: A Study on Women's Fear and Social Control.“ *Gender and Society* 11 (3), pp. 342-356.
42. Martin, Karin A. 2003. „Giving Birth like a Girl.“ *Gender and Society* 17 (1), pp. 54-72.
43. Mead, George Herbert. 1925. „The Genesis of the Self and Social Control.“ *International Journal of Ethics* 35 (3), pp. 251-277.
44. Mead, George Herbert. 1967. *Mind, Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

45. Meier, Robert F. 1982. „Perspectives on the Concept of Social Control.“ *Annual Review of Sociology* 8, pp. 35-55.
46. Merton, Robert K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
47. Miller, Susan I., Sally S. Simpson. 1991. „Courtship Violence and Social Control: Does Gender Matter?“ *Law & Society Review* 25 (2), pp. 335-366.
48. Miovský, Michal. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
49. Nedbálková, Kateřina, Eva Ehnertová. 2006. „Vězeňství z genderové perspektivy.“ In: Petr Pavlík (ed.). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Open Society Found, s. 140-155.
50. Nielsen, Harriet B. 2004. „Noisy Girls: New Subjectivities and Old Gender Discourses.“ *Young* 12 (1), pp. 9-30.
51. Oppenheimer, Valerie Kincade. 1988. „A Theory of Marriage Timing.“ *American Journal of Sociology* 94 (3), pp. 563-591.
52. Park, Robert E., Ernest W. Burgess. 1924. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
53. Parsons, Talcott. 1937. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
54. Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul.
55. Pfohl, Stephen J. 1994. *Images of Deviance and Social Control: A Sociological History*. New York: McGraw-Hill Publishing Co.
56. Quinney, Richard. 1974. *Critique of Legal Order: Crime Control In Capitalist Society*. Boston: Little, Brown.
57. Ross, Edward Alsworth. 1922. *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. New York: The Macmillan Company.
58. Rubin, J. Herbert, Irene S. Rubin. 2005. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*. London: SAGE.
59. Seus, Lydia. 2011. „Kontinuita a zvraty: Sociální kontrola žen.“ In: Libora Oates-Indruchová (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 41-56.
60. Shahani-Denning, Comila. (nedatováno) *Physical Attractiveness Bias in Hiring: What Is Beautiful Is Good*. [cit. 22. 10. 2012]. Dostupné z:

http://www.hofstra.edu/pdf/about/administration/provost/hofhrz/hofhrz_s03_dening.pdf.

61. Schur, M. Edwin. 1984. *Labeling Women Deviant. Gender, Stigma and Social Control*. New York: Random House.
62. Simon, Valerie A., Julie Wargo Aikins, Mitchell J. Prinstein. 2008. „Romantic Partner Selection and Socialization During Early Adolescence.“ *Child Development* 79 (6), pp. 1676-1692.
63. Smart, Carol, Barry Smart. 1978. „Women and social control: An introduction.“ In: Carol Smart, Barry Smart (eds.). *Women, Sexuality and Social Control*. London: Routledge & Kegan Paul, pp. 1-7.
64. Stets, Jan E., Stacy A. Hammons. 2002. „Gender, Control, and Marital Commitment.“ *Journal of Family Issues* 23 (1), pp. 3-25.
65. Strauss Anselm, Juliet Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
66. Šmausová, Gerlinda. 1992. „Trestní právo a kriminalita žen.“ *Právník* 37 (3-4).
67. Šmausová, Gerlinda. 2002a. „Protí tvrdošijné představě o ontické povaze genderu a pohlaví.“ *Sociální studia* 7, s. 15-27.
68. Šmausová, Gerlinda. 2002b. „Interpretativní sociologie.“ In Miroslav Dopita (ed.). *Konstrukce politična ze strany dětí*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, s. 92-116.
69. Šmausová, Gerlinda. 2005. „Kdopak by se genderu bál.“ Příspěvek pro konferenci „*Cesty labyrintem: Proč je stále tak málo žen ve vědě?*“ konané 10. 10. 2005 v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR.
70. Šmausová, Gerlinda. 2011. „Sociální kontrola a vztah mezi pohlavími.“ In: Libora Oates-Indruchová (ed.). *Tvrdošijnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 115-134.
71. Šmausová, Gerlinda. (nedatováno). *Dívčí válka s panstvím*. Přepis předneseného příspěvku poskytnutý autorkou.
72. Špaček, Ladislav. 2011. *Silvestr 2011*. [cit. 4. 6. 2011]. Dostupné z: <http://www.ladislavspacek.cz/media/clanek:magazin-LN>.
73. Taylor, Patricia Ann, Norval D. Glenn. 1976. „The Utility of Education and Attractiveness for Females' Status Attainment Through Marriage.“ *American Sociological Review* 41 (3), pp. 484-498.

74. Tischner, Irmgard, Helen Malson. 2010. „You Can't Be Supersized? Exploring femininities, body size and control within the obesity terrain.“ In: Emma Rich, Lee F. Monaghan, Lucy Aphramor (eds.). *Debating Obesity: Critical Perspectives*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 90-114.
75. Topf, Cornelia. 2009. *Řeč těla pro ženy. Jak působit jistě a sebevědomě*. Praha: Grada.
76. Travis, Cheryl Brown, Kayce L. Meginnis, Kristin M. Bardari. 2000. „Beauty, Sexuality, and Identity: The Social Control of Women.“ In: Cheryl Brown Travis, Jacquelyn W. White. *Sexuality, Society, and Feminism*. Washington: American Psychological Association, pp. 237-272.
77. Urbanová, Martina. 1998. *Sociální kontrola a právo*. Brno: Masarykova Univerzita.
78. Urbanová, Martina. 2004. Úvodní referát. Výzkumný projekt právní postoje a hodnotové orientace delikventních žen. In: *Ženská delikvence jako sociální jev: sborník příspěvků z konference pořádané Katedrou právní teorie Právnické fakulty MU v Brně, dne 4. 11. 2004*. Brno: Masarykova univerzita, s. 9-19.
79. Vágnerová, Marie. 2007. *Vývojová psychologie. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
80. Weber, Max. 1998. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
81. West, Candace, Sarah Fenstermaker. 2002. „Power, Inequality, and the Accomplishment of Gender: An Ethnomethodological View.“ In: Sarah Fenstermaker, Candace West (eds.). *Doing Gender, Doing Difference. Inequality, Power, and Institutional Change*. New York: Routledge, pp. 41-54.
82. West, Candace, Don H. Zimmerman. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia* 1, s. 99-120.
83. Wolf, Naomi. 2000. *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
84. Wood, Wendy, P. Niels Christensen, Michelle R. Hebl, Hank Rothgerber. 1997. „Conformity to Sex-Typed Norms, Affect, and the Self-Concept.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 73 (3), pp. 523-535.
85. Workman, Jane E., Elizabeth W. Freeburg. 2000. „Part II: Testing the Expanded definition of A Normative Order.“ *Clothing and textiles Research Journal* 18 (2), pp. 90-99.

86. Zedner, Lucia. 1991. „Women, Crime, and Penal Responses: A Historical Account.“ In: Michael Tonry (ed.). *Crime and Justice. A Review of Research*. Chicago: The University of Chicago Press, pp. 307-362.
87. Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník, §184.
88. 2007. *UK chooses 'most ludicrous laws'*. [cit. 12. 3. 2012] Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7081038.stm>.
89. 2010. *Může být krása na škodu?* [cit. 22. 10. 2012] Dostupné z: <http://www.hrnews.cz/lidske-zdroje/studie-a-trendy-id-148711/muze-byt-krasa-na-skodu-id-1177913>.